

Tværkommunal afsluttende evaluering

Evaluering af kommunalt samarbejdsprojekt med Læringskonsulenternes inklusionsindsats

Indholdsfortegnelse

1.	Indledning	5
1.1	Rapportens opbygning	6
1.2	Den tværkommunale midtvejsevalueringens metoder og respondenter	7
2.	Resumé med resultater, konklusioner og anbefalinger	9
2.1	Den afsluttende evalueringens tværkommunale resultater og konklusioner	9
2.2	Konklusioner og anbefalinger vedrørende evaluering af LKI's samarbejde med samarbejdskommunerne	24
3.	Evalueringsens dataindsamling	28
3.1	Forbehold for datamaterialet	28
4.	Den kvantitative evaluering	31
4.1	Resultater	31
5.	Tværgående pointer fra den kvalitative evaluering i de 8 udvalgte case-kommuner	46
5.1	Overordnet status på inklusionsindsatserne i de 7 case-kommuner	46
5.2	Tværkommunalt samarbejde	48
5.3	Kompetencer og ressourcer	49
5.4	Politisk ansvar og holdning til inklusion	52
5.5	Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion	53
5.6	Medarbejdernes holdning til inklusion	54
5.7	Forældresamarbejdet	55
5.8	Udredning og visitation	57
6.	Statistisk Analyse	58
6.1	Udviklingen på kommunernes status på de tværkommunale parametre	58
7.	Slutevalueringens tværgående resultater, konklusioner og anbefalinger	63
8.	Evaluering af samarbejdet mellem LKI og samarbejds-kommunerne	77

Vurdering af samarbejdet	77
9. Bilag 1: de tværkommunale parametre	85
10. Bilag 2: Beregning af inklusionsindekset	88
11. Bilag 3: Trivselsmåling, skole	90
12. Bilag 4: Forældreundersøgelsen	92

Konsulenthuset CUBION A/S

Aarhus

Fredensgade 36, 8000 Aarhus C

København

Vester Voldgade 8, 2 th.

1552 København V

Administration

Storegade 12, 1 th. – 8850 Bjerringbro

T: (+45) 8618 1320

CVR. Nr. 2770 5707

www.cubion.dk

cubion@cubion.dk

10. juni 2016

1. Indledning

Denne rapport er en tværkommunal slutevalueringsrapport i forbindelse med evalueringen af Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestillings (MBUL) samarbejdsprojekter med 18 kommuner om, *hvordan kommuner bedst lykkes med omstillingen til øget inklusion i dagtilbud, skoler og fritidstilbud*. Projekterne i de 18 kommuner løber over henholdsvis to- eller tre-årige perioder¹.

Den samlede evaluering har to formål:

- At afdække, hvordan det går med inklusionsarbejdet i samarbejdskommunerne
- At undersøge, hvorledes Læringskonsulenternes inklusionsindsats (LKI) bedst understøtter kommunerne inklusionsindsats, samt at evaluere samarbejdet mellem LKI og samarbejdskommunerne

Denne rapport omhandler begge mål, men hovedvægten er lagt på første formål.

Målet med rapporten er at bidrage med værdiskabende viden om, hvordan kommuner bedst understøtter omstillingen til øget inklusion i dagtilbud, skoler og fritidstilbud. Fokus er tillige rettet mod en evaluering af samarbejdet mellem LKI og samarbejdskommunerne med henblik på at afdække, hvordan LKI bedst understøtter kommunernes inklusionsindsats. Det handler således om at lære af de opnåede erfaringer, og med afsæt heri justere og tilpasse det fremtidige samarbejde om inklusion. Evaluator har derfor tilstræbt at gøre anbefalingerne konkrete og handlingsorienterede, så de er mulige at arbejde videre med i praksis.

Målgruppen for indeværende rapport er primært forvaltningsansatte, politikere og decentrale ledere i samarbejdskommunerne samt ansatte i MBUL. Sekundære målgrupper er lærere og pædagoger i samarbejdskommunerne. Endelig vil rapporten forhåbentlig kunne inspirere lignende målgrupper i andre kommuner i inklusionsarbejdet.

Den tværkommunale slutrapport bygger videre på den tværkommunale baselinerapport, der blev udsendt i foråret 2014, og den tværkommunale midtvejsrapport, der blev udsendt i foråret 2015.

8 kommuner er, som beskrevet i midtvejsevalueringen, blevet udvalgt til case-kommuner, og i denne tværkommunale slutrapport beskrives og analyseres de tværgående erfaringer og status på inklusionsarbejdet fra case-kommunerne.

Vi bygger i denne rapport videre på det inklusionsindeks, som blev præsenteret i baselinerapporten og udbygget med parameteret *Forældresamarbejde* i midtvejsrapporten. I inklusionsindekset beskrives kommunernes placering og sammenlignes med gennemsnittet af de 18 samarbejdskommuner på en række fastsatte **Tværkommunale parametre**.

De tværkommunale parametre er:

- Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde
- Kompetencer og ressourcer
- Politisk ansvar og holdning til inklusion
- Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion

¹ Projekterne har dog forskellige start- og sluttidspunkter.

- Udredning og visitation
- Medarbejdernes holdning til inklusion
- Forældresamarbejde
- Udviklings- og elevplaner²

Formålet med de **Tværkommunale parametre** er, som også pointeret i baselinerapporten, at få fokus på de faktorer, som forskningsrapporter, eksperter og videnspersoner peger på er vigtige elementer i inklusionsarbejdet. I denne afsluttende evaluering vil vi via disse parametre også forsøge at dokumentere, i hvilken grad, og på hvilken måde, disse parametre har indvirkning på inklusion målt i graden af trivsel, segregering og fagligt niveau.

I denne rapport præsenteres de opfølgende trivselsmålinger på dagtilbudsområdet, de obligatoriske trivselsmålinger på skoleområdet samt de opfølgende forældreundersøgelser, og resultaterne sammenholdes med baseline-målingerne. Vi har ligeledes indhentet opdaterede tal for inklusionsgraden på dagtilbuds- og skoleområdet samt resultater fra de nationale test i hhv. dansk og matematik. Via de opfølgende målinger, vil vi kunne dokumentere en eventuel udvikling i forhold til baseline-målingerne vedrørende inklusionsgrader, samt undersøge mulige sammenhænge mellem de tværkommunale parametre og trivselsgrad, fagligt niveau og segregeringsgrad.

I vores design af evalueringen har vi støttet os til en definition på 'inklusion', som tager udgangspunkt i Manchesterdefinitionens³ tre dimensioner: **'tilstedeværelse, deltagelse og læring'**. Der findes som bekendt andre definitioner⁴, men denne er meget anvendelig på både dagtilbuds-, fritids- og skoleområdet og pointerer, at der er tale om inklusion, når det enkelte barn er (fysisk) **til stede**⁵, og når barnet **er deltager** og derved har en oplevelse af værdi i det sociale fællesskab. **Læring** opnås gennem deltagelse og ved, at barnet får et udbytte af de formelle og uformelle læreprocesser. Et vigtigt element i forhold til disse tre omdrejningspunkter er, at barnet trives, og netop barnets trivsel er dermed et meget vigtigt element i en vellykket inklusion, såvel som en forudsætning for bedre læring.

1.1 Rapportens opbygning

Efter dette indledningskapitel, som præsenterer evalueringens formål, metoder og datagrundlag, opsummeres rapportens hovedkonklusioner og anbefalinger i resuméet i kapitel 2. Resuméet er forfattet, så det kan fungere som et selvstændigt afsnit⁶. I kapitel 3 redegøres for evalueringens dataindsamling og dataforbehold.

I kapitel 4 præsenteres den kvantitative evaluering med opdaterede inklusionsindeks. I kapitlet vises det tværkommunale inklusionsindeks, som det forelå i midtvejsrapporten, men nu suppleret med de opfølgende resultater fra statusanalysen i 2015 samt den opfølgende forældreundersøgelse i udvalgte kommuner. Derefter præsenteres trivselsmålinger på dagtilbudsområdet og på skoleområdet og de

² Det har imidlertid ikke været muligt at indsamle data til at belyse parameteret Udviklings- og elevplaner og derfor indgår dette parameter ikke i evalueringen.

³ The Manchester Inclusion Standard (Ainscow et al: 2007)

⁴ Fx i "Kommunernes omstilling til øget inklusion" (2013), af Siddhartha Baviskar, Camilla Brørup Dyssegaard, Niels Egelund, Mette Lausten, Mikkel Lynggaard, Susan Tetler. Her opereres med 6 inklusionsindikatorer: Startår, Værdigrundlag på forvaltningsniveauet, Grad af kompetenceudvikling, Grad af økonomiske incitamenter, Kvalitet af samarbejdet mellem skoleforvaltning og PPR, Ændring i inklusionsprocenten fra 2010 til 2013. Rapporten forholder sig dog primært til Inklusionslovens idé om 96% fysisk tilstedeværelse.

⁵ Denne tilstedeværelse kan være i forskellige fællesskaber jf. Rasmus Alenkærs definition af "kvalitativ inklusion".

⁶ Tanken er, at resuméet skal kunne læses som et selvstændigt afsnit, og derfor vil der være gentagelser i forhold til resten af rapporten.

nyeste inklusionsgrader. Endeligt bringes centrale pointer fra den opfølgende forældreundersøgelse, som sammenholdes med baseline-undersøgelsen.

I kapitel 5 bringes hovedpointer fra den kvalitative dataindsamling, som evaluator har foretaget i de otte udvalgte case-kommuner. Kapitel 6 rummer resultaterne af de statistiske analyser. I kapitel 7 bringes en samlet analyse af resultaterne, hvor konklusioner og anbefalinger udledes. I kapitel 8 bringes pointer, konklusioner og anbefalinger vedrørende samarbejdet mellem LKI og samarbejdskommunerne.

1.2 Den tværkommunale midtvejsevaluerings metoder og respondenter

Slutrapporten baserer sig på:

- Data fra statusanalyser i 2013 og 2015 (som inklusionsindekset baserer sig på).
- Nye data indhentet via DCUM's trivselsmålinger i dagtilbuddene, via de obligatoriske trivselsmålinger på skoleområdet, data fra forældreundersøgelser, nye inklusionsgrader og nationale testresultater, samt en række kvalitative data indhentet bl.a. via observationer og fokusgruppeinterviews i case-kommunerne.
- Case-kommunernes kvalitetsrapporter, inklusionsstrategier mm.

Trivselsmålingen blandt børn i dagtilbuddene er foretaget via DCUM's dagtilbudstermometer. Trivselsmålinger i dagtilbuddene bibringer viden inden for et område, hvor der er et stort behov for mere viden, hvilket var et opmærksomhedspunkt i baselinerapporten, ikke mindst i forhold til at styrke en tidlig indsats. Undersøgelsen har til formål at tilvejebringe relevant viden om børnenes oplevelser af dagtilbuddene og derved at give kommunerne et godt grundlag for at udvikle børnemiljøet med udgangspunkt i børnenes stemmer.

En af de centrale målsætninger i folkeskolereformen er, at *"folkeskolen skal udfordre alle elever, så de bliver så dygtige, de kan"*⁷. Det er derfor væsentligt at undersøge, hvorvidt omstillingen til øget inklusion og den tilhørende indsats påvirker elevernes faglige niveau. Evaluator har som nævnt indhentet nationale testresultater i fagene dansk i 2. og 8. klasse og matematik i 3. og 6. klasse i 2013 og 2015. Rapporten vil dog ikke indeholde analyser af testresultaternes udvikling over tid, da opgavebanken for de nationale test gennemgik en omfattende ændring forud for testene i foråret 2015. Opgavekommissionerne har fjernet en del opgaver på grund af for dårlig kvalitet og samtidig genberegnet sværhedsgraderne for de tilbageværende opgaver, hvorfor det er vanskeligt at sammenligne elevernes resultater fra 2015 med resultater fra de foregående år. Slutevalueringen benytter derfor kun testresultaterne for 2015 i de statistiske analyser.

Case-kommunerne

Otte kommuner er blevet udvalgt til en kvalitativ evaluering, hvor en række lokalt tilpassede observationer, guidede ture og fokusgruppeinterviews med udvalgte respondentgrupper har været gennemført. De kvalitative data skal bidrage til at give en bedre forståelse af, hvad der skal til politisk, forvaltningsmæssigt og i praksis, både i dagtilbud, fritidstilbud og på skoler, for at kunne indkredse, hvad der virker for hvilke målgrupper af børn og elever, i arbejdet med skabe gode psykiske, sociale og faglige fællesskaber.

De otte udvalgte kommuner er:

- Bornholm

⁷ De nationale mål: <http://www.uvm.dk/Den-nye-folkeskole/Skoleledelse-og-styring/Nationale-maal-og-enklere-regler>

- Herlev
- Odsherred
- Lolland
- Sorø
- Thisted⁸
- Kerteminde
- Aabenraa

I den kvalitative evaluering, har vi taget afsæt i den enkelte kommunes mål for samarbejdsindsatsen med LKI og deres foreløbige resultater. Vi har ligeledes søgt at sikre stemme til de relevante aktører, ikke mindst børn og elever. Det endelige evalueringsdesign er blevet udviklet i tæt samspil med tovholderne i de enkelte kommuner med henblik på at tilpasse evalueringen bedst muligt til kommunens indsats (også i forhold til det aktuelle tidspunkt). Det betyder også, at der er variation i evalueringsaktiviteterne på tværs af case-kommunerne.

Vi har forsøgt at tilrettelægge besøgene i de udvalgte case-kommuner, så de giver mest mulig læring, og resultaterne bliver så anvendelige som muligt for indsatserne. Den kvalitative evaluering er blevet gennemført i to runder i forbindelse med hhv. midtvejsevalueringen i sommeren 2014 og den afsluttende evaluering i efteråret 2015.

Case-kommunerne forpligtede sig endvidere til at gennemføre en DCUM-trivselsmåling på dagtilbudsområdet blandt de 4-6-årige børn⁹. Case-kommunerne er endelig, ligesom de øvrige samarbejdskommuner, blevet tilbudt at deltage i en spørgeskemaundersøgelse blandt forældre. Hensigten med forældreundersøgelsen er blandt andet at sikre ny og brugbar viden om, hvordan forældrene vurderer, at de mest hensigtsmæssigt kan involveres i indsatserne. Det kan give kommunerne et fingerpraj om, hvordan forældrene oplever, at kommunen bedst muligt kan inddrage og involvere forældrene i det fremadrettede samarbejde omkring inklusion.

Kriterier for udvælgelsen

De otte kommuner er udvalgt efter følgende kriterier:

- Geografisk spredning
- Varierende demografiske og socioøkonomiske forhold
- Varierende segregeringsgrad
- Varierende fokusområder for indsatserne
- At kommunerne har gennemført statusanalysen i 2013
- At kommunerne har gennemført DCUM trivselsmålinger

Kommunerne er blevet udvalgt i samspil med Læringskonsulenternes inklusionsindsats (LKI) (Tidligere Inklusionsudvikling)

⁸ Thisted Kommune har imidlertid valgt af afbryde samarbejdet med LKI medio 2015 og er derfor ikke en del af den kvalitative evaluering i slutrapporten.

⁹ En af case-kommunerne har fået dispensation i forhold til at gennemføre DCUM-trivselsmålingen, eftersom kommunen deltager i det nationale forskningsprojekt Fremtidens Dagtilbud og dermed kun i begrænset omfang kan deltage i yderligere undersøgelser på dagtilbudsområdet.

2. Resumé med resultater, konklusioner og anbefalinger

Denne rapport er en tværkommunal slutevalueringsrapport i forbindelse med evalueringen af MBUL's samarbejdsprojekter med 18 kommuner om, *hvordan kommuner bedst lykkes med omstillingen til øget inklusion i dagtilbud, skoler og fritidstilbud*. I forbindelse med evalueringen, er der blevet udvalgt 8 case-kommuner, og de tværgående erfaringer og status på inklusionsarbejdet beskrives i denne rapport.

Formålet med rapporten er, med dette afsæt, at sætte fokus på, hvad der er opnået i forhold til de overordnede mål for inklusionssamarbejdet med LKI, samt sætte fokus på, hvorledes kommunerne og projekternes styregrupper fremover kan videreføre inklusionsindsatserne.

Slutrapporten baserer sig på:

- Data fra statusanalyser i 2013 og 2015 (som inklusionsindekset baserer sig på).
- Nye data indhentet via DCUM's trivselsmålinger i dagtilbuddene, via de obligatoriske trivselsmålinger på skoleområdet, data fra forældreundersøgelser, nye inklusionsgrader og nationale testresultater samt en række kvalitative data indhentet bl.a. via observationer og fokusgrupeinterviews i de case-kommunerne.
- Case-kommunernes kvalitetsrapporter, inklusionsstrategier mm.

Evalueringen baserer sig generelt set på et meget varieret og sammensat datagrundlag, fordi kommunerne har gennemført forskellige versioner af statusanalyser og ikke alle kommuner har gennemført trivselsmålinger og forældreundersøgelsen. Det gør det svært at sammenligne på tværs. Svarprocenten varierer også meget fra kommune til kommune og faggrupperne imellem. Der er således grund til at tage forbehold for de kvantitative resultater.

2.1 Den afsluttende evaluerings tværkommunale resultater og konklusioner

I dette afsnit udledes konklusioner og anbefalinger med afsæt i centrale resultater fra den kvantitative og kvalitative dataindsamling. Afsnittet er struktureret efter de tværkommunale parametre, suppleret med et tema om trivsel og et tema om evaluering.

Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde

Centrale resultater

Vore statistiske analyser viser, at det tværfaglige samarbejde har betydning for vurderingen af, hvorvidt arbejdet med inklusion lykkes. Evalueringen viser, at de kommuner, som har ændret forvaltningsstruktur, så de mest relevante kompetencer er knyttet sammen i en fælles forvaltning på børne- og ungeområdet, har skabt organisatoriske rammer, som understøtter det tværfaglige samarbejde.

Flere kommuner arbejder med tværfaglige ressourceteams/tværfaglige visitationsteams, og erfaringerne hermed er positive. De kommunale erfaringer peger nemlig på, at det tværfaglige samarbejde rummer en lang række kvaliteter med positiv betydning for inklusionen. Det rummer blandt andet potentialet for en mere helhedsorienteret vurdering af børnenes fællesskaber og de faktorer, som spiller ind på fællesskabet. Det kan desuden give baggrund for mere præcis rådgivning og vejledning til forældre, lærere og pædagoger, og det kan, hvis det er fleksibelt organiseret, give mulighed for en hurtigere og tidligere indsats.

Den kvalitative evaluering viser, at det er tryghedsskabende og en stor støtte for pædagogen og læreren, hvis der skabes et godt overblik over de mulige "håndtag", de kan gribe fat i, når der opstår en akut problemsituation. Det kan være en beskrivelse af de første 3 hjælpemuligheder, man kan aktivere internt, men også en oversigt over, hvad der eksternt findes af ressourcer. Et sådant kort over "ressourcelandskabet" kan være en kærkommen hjælp for personalet og faktisk i flere situationer gøre dem i stand til selv at klare flere udfordringer, blot fordi de ved, at der er opbakning at hente, hvis en situation vokser dem over hovedet.

De kvalitative data viser således, at der er positive erfaringer med udviklingen af ressourcekøber, idet de giver medarbejderne i praksis et overblik over de støttemuligheder og kompetencer, de kan trække på.

En helt aktuel undersøgelse fra EVA¹⁰ viser endvidere, at tværfagligt samarbejde styrker inklusionen, og det sætter et øget fokus på, at der rammesættes gode muligheder for et sådant tværfagligt og gerne decentralt samarbejde. Det, der bedst styrker inkluderende læringsmiljøer, er samarbejder, hvor forskellige medarbejdergrupper byder ind med forskellige kompetencer. Den indsats, der i undersøgelser skiller sig mest positivt ud blandt de forskellige måder at arbejde med inkluderende læringsmiljøer på, er co-teaching¹¹.

■ Konklusion: Tværfagligt samarbejde fremmer inklusionsindsatsen.

Evaluatoren kan, på baggrund af såvel de kvantitative som de kvalitative resultater, konkludere, at det velfungerende tværfaglige samarbejde har positiv betydning i forhold til kommunernes inklusionsindsats.

■ Anbefaling: Fortsat fokus på det tværfaglige samarbejde.

¹⁰ <https://www.eva.dk/e-magasinet-evaluering/2015/evaluering-november-2015/samarbejde-styrker-inklusion>

¹¹ Co-teaching er en undervisningsform, hvor en almenlærer og en ressourceperson med specialpædagogisk viden har fælles ansvar for at planlægge, forberede, gennemføre, evaluere og udvikle undervisningen i en klasse, og det giver mulighed for at differentiere undervisningen for alle elever.

Evaluators anbefaler, at arbejdet med tværfaglige ressource teams som et fleksibelt og operationelt instrument til hurtig, tidlig og helhedsorienteret vejledning og indsats, opprioriteres i alle kommuner, og at man i kommunerne tænker i en organisering, hvor sådanne tværfaglige teams kan operere uden bureaukratiske barrierer på hele 0- til 18-års-området.

Kompetencer og ressourcer

Centrale resultater

Ressourcer

Flere og flere kommuner lader ressourcefordelingen på institutionsplan eller distriktsplan foregå ud fra socioøkonomiske forhold. Der anvendes forskellige modeller, og det er på nuværende tidspunkt ikke muligt, på baggrund af de kommunespecifikke data, at se, om den ene ressourcefordelingsmodel understøtter børnenes trivsel og inklusionsindsatsen mere, end en anden model¹².

Flere kommuner er begyndt at lade den ressourcefordeling, som er knyttet til de udviklingsmæssige og pædagogiske forhold i den daglige praksis, forgå ud fra behov i inkluderende fællesskaber frem for en tidligere orientering mod individuelle behov hos et barn/elev. I nogle kommuner har man ændret ansøgningsskemaerne, så der eksempelvis ikke skal søges på et specifikt cpr-nummer. På den måde har disse kommuner lettet adgangen til at søge støtte til udvikling af fællesskaber med henblik på, at disse fællesskaber bedre kan inkludere alle børn. Der er dog stadig en del kommuner, som anvender støtteansøgninger, der er rettet mod det individuelle barns behov.

Mange kommuner har ændret deres organisering, så den kommunale organisation er formet efter den service, de tilbud og den indsats, der er behov for i mødet med børn, unge og forældre. Det er dog i flere kommuner stadig muligt at iværksætte organisatoriske tiltag, som kan styrke indsatsen yderligere. Evalueringen viser, at tiltag mod en mere decentral organisering af videnspersoner og –ressourcer, som er foretaget i flere kommuner, har positive effekter. Således bliver tilknytning af forskellige fagligheder på distriktscentre/skoler, eller regelmæssige besøgsskemaer i dagtilbud og på skoler, modtaget særdeles positivt af medarbejderne i dagtilbud og på skoler. Der er flere positive erfaringer fra de øvrige samarbejdskommuner, som peger på, at ressourceenheder eller –teams, som kan rykke hurtigt ud og reagere fleksibelt uden meget formelle og stive procedurer, virkelig kan bidrage godt i inklusionsarbejdet.

Den kvalitative evaluering viser, at flere kommuner har en overordnet strategi for ressourcefordelingen og kompetenceudviklingen. Når der således er tydelighed omkring rammer, roller og forventninger til inklusionsarbejdet, så giver det, ifølge interviewpersonerne, også mange positive resultater.

Kompetenceudvikling

I alle case-kommunerne er der blevet gennemført kompetenceudvikling, og der er i stort omfang tale om kompetenceudvikling, som tager sit udgangspunkt i systemisk teori og kognitiv tænkning. I nogle kommuner har kurserne været gennemført i en form, der tager udgangspunkt i en traditionel efteruddannelsestradition med internatophold/kursusforløb, mens andre med tilsyneladende meget positiv effekt har benyttet kursusformer, der har givet mulighed for kombinationer af vejledning, supervision og aktionslæring. Kompetenceudvikling, som tager udgangspunkt i praksisnære eksempler og med gode muligheder for inddragelse af deltagernes erfaringer og viden, vurderes meget positivt af de

¹² Samme konklusion når Epinion frem til i undervisningsministeriets publikation: INKLUSIONSFREMMEDE STYRINGSMODELLER Cases fra otte kommuner, 2014

deltagende. De samme positive effekter af kompetenceudviklingsforløb, der er tilrettelagt på ovennævnte måder, peges der også på i aktuell forskning af Vivianne Robinson og Kim Marshall¹³.

Erfaringerne fra kommunerne viser imidlertid, at der i en travl hverdag ofte ikke er tilstrækkeligt rum til at implementere, videndele og sætte den indhøstede teori i spil. Dermed går man glip af det fulde potentiale i kompetenceudviklingen. I de kommuner, hvor man forsøger at sætte de indhøstede kompetencer i spil via interne vidensdelingsmøder, hvor vejledere, AKT-lærere, specialpædagoger og PPR-konsulenter holder oplæg, eller hvor der, fx med udgangspunkt i praksisfortællinger, knyttes den viden til, som allerede er i dagtilbuddet eller skolen¹⁴, fortælles der om positive resultater. Det samme gælder, hvor der er skabt struktur og organisering, som understøtter andre former for videndeling og videnstransfer som fx sidemandsoplægning, co-teaching, teambaseret udvikling og aktionslæring. Erfaringer fra flere kommuner, som har fokuseret på videndeling, viser, at en sådan øget aktivering af de medarbejdere, som allerede har modtaget en ret omfattende kompetenceudvikling, kan øge den konkrete værdi af de investerede ressourcer betragteligt og udbrede viden til en større del af medarbejderne.

De kvalitative interviews viser, at der generelt set er tilfredshed med virkningerne af kompetenceudviklingen; den har skabt en mere fælles referenceramme, udviklet det fælles sprog og også i flere tilfælde klædt medarbejderne bedre på til at analysere og reagere i vanskelige situationer.

For stort set alle kommunerne gælder det, at medarbejderne, og i flere tilfælde også lederne, efterspørger yderligere kompetenceudvikling. Inklusionsindekset viser også, at der er sket et fald på parameteret *Kompetencer og Ressourcer* på dagtilbudsområdet siden baseline-målingen.

■ **Konklusion 1. Ressourcer udnyttes bedst, når der er et godt overblik over, hvilke ressourcer og videnspersoner, som kan bidrage med hvad, og når disse er placeret tæt på den daglige praksis.**

De kvalitative interviews peger på positive resultater, når der skabes et bedre overblik over tilgangen til ressourcepersoner, samt en lokal placering, eller regelmæssig lokal tilstedeværelse, af disse ressourcer.

■ **Anbefaling: At alle kommuner tilrettelægger ressourcetildelingen, så den bevilges i forhold til udvikling af stærke børnefællesskaber.**

Ressourcetildelingen, som bevilges til udviklingen af stærke fællesskaber, er med til at understøtte en inklusionstankegang, som bygger på elementerne *tilstedeværelse*, *deltagelse* og *læring/udvikling*.

■ **Konklusion: 2. Kompetenceudvikling har størst effekt, når den tager afsæt i eksisterende viden og praksis, samt foregår i tæt tilknytning til de daglige udfordringer i dagtilbud og skoler.**

¹³ "Student-Centered Leadership" and "Five dimensions of student-centred leadership", Viviane Robinson: "A powerful difference can be made by teachers and leaders learning together on the job about how to achieve their student learning goals." 2011 og 2013, Jossey-Bass.
Rethinking Teacher Supervision and Evaluation: How to Work Smart, Build Collaboration, and Close the Achievement Gap, Kim Marshall april 2015, Jossey-Bass.

¹⁴ *Forskningsbaseret viden om pædagogisk ledelse, udgivet august 2014 af:*
Rambøll Management Consulting, Aarhus Universitet, Professionshøjskolen Metropol, UCC Professionshøjskolen og VIA University College. Læs hele rapporten her:
<http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Folkeskolereformhjemmeside/Ressourcecenter/140916%20Paedagogisk%20ledelse.pdf>

Kompetenceudvikling, som knytter daglig praksis, ny viden og implementering sammen, vurderes positivt i de kvalitative interviews, hvilket også påpeges i resultater fra forskning og andre undersøgelser.

Evaluators kan på den baggrund konkludere, at det ved tilrettelæggelsen af kompetenceudviklingen stadig vil være særdeles hensigtsmæssigt, at der sikres muligheder for at udnytte den viden, som allerede er til stede i praksis samt tilvejebragt ved de gennemførte aktiviteter.

■ **Anbefaling: At kompetenceudvikling foregår i tæt sammenhæng med praksis.**

Det kan anbefales, at **ledelsen** på de enkelte skoler og i dagtilbud i endnu højere grad sørger for, at de indhøstede kompetencer sættes i spil via interne vidensdelingsmøder.

Det anbefales, at kommunerne i højere grad tænker i *"40-20-40-modellen"*¹⁵, når man tilrettelægger kompetenceudviklingsforløb.

Det anbefales, at kompetenceudvikling i videst muligt omfang tilrettelægges, så eksisterende viden, daglig praksis og implementering af ny viden knyttes sammen, fx via anvendelse af praksisfortællinger, supervision og aktionslæring.

Politisk ansvar og holdning til inklusion

Centrale resultater

De kvalitative interviews viser, at medarbejdere og ledere i flere kommuner har en oplevelse af, at politikerne undervejs i nogen grad mister interessen i forhold til de nye tiltag på inklusionsfeltet. Mest markant opleves det i forhold til Folkeskolereformen, hvor stort set alle medarbejdere i skolerne angiver, at reformen skygger for inklusionsinitiativer, og at der *"vist ikke er den samme interesse for inklusion mere"*.

Evaluators har registreret mange eksempler på, blandt både medarbejdere og forældre, at den offentlige debat får indflydelse på den generelle stemning i forhold til inklusion og dermed også på opfattelsen af det politiske ansvar og ledelse. Opfattelsen forekommer at være blevet styrket i den sidste interviewrunde, som er foretaget efter regeringsskiftet på nationalt plan. Samtidigt viser inklusionsindekset, at der er stor forskel på de forskellige områders vurdering på parameteret *politisk ansvar og holdning til inklusion*.

Inklusionsindekset, som bygger på data fra statusanalysen, viser, at der er stor forskel på, hvordan man vurderer politikernes ansvar og holdning til inklusion på skoler, i dagtilbud og PPR i kommunen. Man er mindst positive på skoleområdet, dernæst kommer dagtilbudsområdet, og PPR ligger højest i deres vurdering af graden af politisk ansvar og ledelse. Der er dog sket et markant fald på parameteret på dagtilbuds- og PPR-området siden baseline-målingen.

Der tegner sig et billede af, at der, samlet set på et overordnet plan, er tillid til den politiske opbakning, men at det kniber med tiltroen, når økonomien strammer til. Selvom der i flere kommuner prioriteres at friholde inklusionsaktiviteter fra besparelser, gennemføres der alligevel i en del kommuner besparelser, ofte dikteret af en landsdækkende økonomiaftale. Dette er parallelt med, at medarbejderne i praksis oplever et voksende behov for ressourcer på dagtilbuds- og skoleområdet.

¹⁵ Modellen "40-20-40", også kaldet "før, under og efter", er baseret på forskning af den amerikanske professor Robert Brinkerhoff, Western Michigan University. Se også: Professor Bjarne Wahlgren: "Transfer mellem uddannelse og arbejde". København 2009, NCK-DPU).

Der er således tegn på, at de meldinger, som blev registreret i forbindelse med midtvejsevalueringen, stadig er gældende. Her fortalte medarbejderne i flere kommuner, at de oplevede opbakning på forvaltningsniveau, men at de politiske beslutninger kørte deres eget løb og har udmøntet sig i krav om besparelser, også på Børne- og Ungeområdet.

Der tegner sig desuden, ligesom i midtvejsevalueringen, et billede af, at det kniber med konkretiseringen af de politiske mål og visioner. Der er ikke fra politisk side fulgt tilstrækkeligt op på implementeringen af inklusionsindsatsen, og det kniber også i flere kommuner med at opjustere strategier og planer på området.

De politikere, som er blevet interviewet i forbindelse med slutevalueringen, ser generelt mere positivt på situationen. De udtrykker generelt stor tilfredshed med inklusionsarbejdet og indtager ofte den position, at der ikke skal gås for hårdt op i at nå en lokal opfyldelse af det nationale mål på 96 % i inklusionsgraden.

Med til billedet hører, at der i et mindre antal kommuner er en mere markant, tydelig og klar opbakning til inklusion fra politisk hold. Der er også i disse kommuner fulgt tæt op med beslutninger om tværfaglig organisering af kompetencer og med en opbakning til netværksdannelser og overbliksskabeler, som kan støtte inklusionsindsatsen på institutionsplan.

■ **Konklusion: Evalueringen peger på et behov for et mere markant politisk engagement og lederskab på inklusionsområdet.**

Behovet for mere tydeligt politisk ansvar og holdning til inklusion drejer sig fx om områder som:

- Behov for yderligere inddragelse og dialog om inklusionsværdier, visioner og mål i rigtig mange af case-kommunerne.
- Alle case-kommunerne står nu med en ret omfattende kommunikations- og implementeringsopgave. Det er en opgave, som kræver markant (politisk) lederskab i en periode, hvor der i dagtilbud og på skoler er en ret lav forandringskapacitet.
- Der er et meget stort behov for, at kommunerne får sat mere præcise mål for og etableret en bedre praksis omkring evaluering (hvoraf meget kan være selvevaluering), så der kan drages nytte af den store aktivitet, som udspiller sig på området i disse år. Der er et meget stort behov for bedre erfaringsopsamling og videndeling.
- Der er i en del kommuner fortsat behov for reorganisering og omorganisering med tendens mod tværfaglighed, udplacering/decentralisering og afbureaukratisering. Det er en politisk opgave at udstikke retning og mål for en sådan organisering.
- I alle kommuner er der et behov for yderligere fokus på inddragelse af den potentielle ressource, der ligger i en øget forældreinddragelse og forældresamarbejde. Også her kan politikerne sætte en mere tydelig dagsorden.

■ **Anbefaling: At der fra politisk side i kommunerne udvises et mere markant politisk ansvar og lederskab på inklusionsområdet.**

Et sådant politisk lederskab kan tage udgangspunkt i en analyse og vurdering af den forandringsteori og de mål, der er sat for samarbejdet med LKI med henblik på at justere og ajourføre disse i forhold til kommunens politiske mål og strategier på området.

Med de mange initiativer og aktiviteter der er i kommunerne på både dagtilbuds- og skoleområdet, vil det være hensigtsmæssigt at have stor opmærksomhed rettet mod forsat at skabe og opdatere en

overordnet ramme og retning for alle indsatserne. Det kan derfor anbefales, at kommunerne med passende mellemrum justerer deres forandringsteori på dagtilbuds- og skoleområdet, og det vil være hensigtsmæssigt, at det er ud fra relevante pejlemærker, der med mellemrum justeres på den fortsatte indsats.

Det er dog ikke tilstrækkeligt, at sådanne forandringsteorier er udarbejdede og kendte af en styregruppe på forvaltnings og ledelsesniveau. Derfor er det vigtigt, at der i alle kommuner, også fra politisk hold, arbejdes målrettet på at udbrede kendskabet til og italesætte den enkelte kommunes aktuelle inklusionsmål (som har en overordnet karakter), så de kan danne en slags paraply, som alle indsatser kan arbejde under.

Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion

Centrale resultater

De kvalitative data betoner vigtigheden af, at den ledelsesmæssige opbakning i forhold til inklusionsarbejdet fastholdes (eller gerne øges), og at lederne fortsat italesætter og prioriterer inklusionsindsatsen.

I den kvalitative del af evalueringen genfindes den tendens, som afspejles i den kvantitative undersøgelse, til, at medarbejdere på dagtilbudsområdet i højere grad end medarbejdere på skoleområdet giver udtryk for, at de oplever ledelsesmæssig opbakning, men samtidig er der blandt medarbejdere på begge områder en lidt mindre grad af tilfredshed med ledelsens ansvar og holdning til inklusion, end der var i midtvejsevalueringen.

I de fleste kommuner pointerer såvel politikere, lederne selv samt medarbejderne, at det i høj grad er en ledelsesmæssig opgave og ansvar at få værdier om inklusion og de pædagogiske pejlemærker omkring inklusion til at leve i dagligdagen i arbejdet med børn, elever og inklusion. I den forbindelse er såvel implementeringsværktøjer som motivationsarbejde vigtigt. Der efterspørges også, at lederne er med til at understøtte en mere åben kultur i institutionerne. En kultur, der fremmer, at medarbejderne i højere grad kigger på egen praksis i forhold til inklusionsarbejdet.

Såvel den statistiske analyse som de kvalitative resultater understreger ligeledes, at lederne bør have fokus på at skabe gode rammer for det tværfaglige samarbejde – også på tværs af dagtilbuds- og skoleområdet. Det samme fremhæver flere interviewpersoner i forhold til muligheden for videndeling og plads til at bringe nyindvundne kompetencer i spil. Der efterspørges også blandt medarbejderne et ledelsesmæssigt fokus på at skabe rum og tid til vejledning og supervision.

Inklusionsindsatsen består i alle de implicerede kommuner af en lang række indsatser og initiativer. Evalueringen viser, at inklusionen i mange dagtilbud og skoler opleves som tiltag, der kommer og går, og hvor det ofte er vanskeligt for den enkelte medarbejder at se den røde tråd. De mange initiativer og aktiviteter, der er i kommunerne på både dagtilbuds- og skoleområdet, indebærer, at der er en ledelsesmæssig opgave i at holde stor opmærksomhed rettet mod forsat at skabe og opdatere en overordnet ramme og retning for alle indsatserne.

Alle case-kommunerne står, som beskrevet, nu med en ret omfattende kommunikations- og implementeringsopgave, og medarbejderne kalder på et lederskab, som kan angive retning og råde om implementeringsprocessen. Flere medarbejdere kalder også på lederskab, som kan motivere og engagere

medarbejdere, der allerede er travlt optaget af organisationsændringer, reform-indfasning, og andre projekter, heraf også flere andre med inklusion for øje.

■ **Konklusion: Der er stort behov for et lederskab, som fortsat italesætter, prioriterer og følger op på inklusionen i praksis.**

Dette lederskab udvises i mange kommuner, men evalueringen viser, at det i den nuværende og kommende implementeringsfase bliver endnu mere nødvendigt, med et tydeligt lederskab, som kan italesætte værdier og sætte mål, følge op, samt sikre evaluering og feedback til medarbejderne.

■ **Anbefaling: At ledelserne i dagtilbud og skoler får mulighed for at prioritere og lede implementeringen af de inklusionsstrategier, som er udviklet i kommunerne.**

Flere styregrupper fastslår, at lederne har en kritisk vigtig rolle i implementeringen af de udviklede handlingsplaner. Det er vigtigt, at der prioriteres ledelsesmæssige ressourcer og fokus på denne ledelsesopgave.

Medarbejdernes holdning til inklusion

Centrale resultater

Den statistiske analyse viser, at medarbejdernes og ledernes holdning til inklusion har betydning for inklusionsarbejdet og inklusionsgraden.¹⁶

Den statistiske analyse af sammenhænge mellem de tværkommunale parametre og egen vurdering af graden af, at inklusion lykkes, viser således, at de tre parametre *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde*, *Medarbejdernes holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion* i nævnte rækkefølge er de tværkommunale parametre, der har størst betydning for respondenternes opfattelse af, at inklusion lykkes.

Den statistiske analyse af sammenhænge mellem de tværkommunale parametre på skoleområdet og fagligt niveau viser endvidere, at der er en positiv sammenhæng mellem status på parameteret *Medarbejdernes holdning til inklusion* og fagligt niveau (resultaterne af de nationale test). Det ser således ud til, at medarbejdernes holdning til inklusion har betydning for elevernes resultater i de nationale test¹⁷.

Som inklusionsindekset viser, er der stadig store forskelle på holdningen til inklusion i dagtilbud, PPR og skoler. Holdningsforskellene kan grunde i forskellige kulturer, i de forskellige uddannelsesbaggrunde og i de forskellige målsætninger, områderne arbejder i forhold til. Her spiller de faglige krav, som skolerne

¹⁶ Sådanne sammenhænge præsenteres også i [Clearinghouse 2013](#), som finder, at medarbejdernes positive holdning til inklusion er udslagsgivende for [deres præstationer i forhold til at arbejde inkluderende](#).

¹⁷ Dog er analysen foretaget uden hensyn til andre forhold, hvorfor man ikke alene baseret på pågældende analyse kan konkludere kausal sammenhæng

arbejder ud fra, markant ind i holdningen blandt medarbejderne, og især også i forældrenes holdning, til inklusion.

Der viser sig i den kvalitative evaluering generelt en positiv holdning til inklusion blandt de involverede medarbejdere i samarbejdskommunerne, men der trives fortsat en række forskellige opfattelser af, hvad der er inklusion, og hvilke mål og metoder, der i den forbindelse er perspektivrige på såvel det politiske niveau som i forvaltning, dagtilbud og skoler. Kommunerne befinder sig stadig midt i paradigmeskiftene mellem idékomplekser og begreber om rummelighed, integration og inklusion.

Der er således i de kvalitative data en del eksempler på, at begreber fra en integrationsdiskurs anvendes i en samtale om inklusion. Der er også mange eksempler på, at der fastholdes et fokus på det enkelte barn og diagnoser frem for på et fokus på mulighederne for fx at skabe differentierede fællesskaber. I flere interviews i case-kommunerne fremkommer der således udsagn, der viser, at der stadig er en tendens til, at nogle aktører opdeler i børn, der skal inkluderes (betegnelsen inklusionsbørn florerer stadigvæk) og i såkaldt normale børns fællesskaber. Fokus kommer på denne måde til at være på det enkelte barn frem for på barnet i fællesskabet.

Evaluators kan dog også konstatere, at der er sket en markant ændring i den måde, man tænker, taler og handler på i forhold til inklusion i nogle af kommunerne og institutionerne. Der er konkrete eksempler på et nyt og ændret sprogbrug, og der opleves også en ændret og mere positiv holdning blandt både forældre og ansatte til, at mange flere børn kan være en del af de børnefællesskaber, der er i både skole og dagtilbud. Til sammen kan det ses som en begyndende forandring i kulturen med en skærpet bevidsthed om et fælles sprog og fælles værdier. Forandringerne kan ses i forbindelse med kompetenceudviklingsindsatser og i forbindelse med, at der er skabt en lettere og mere smidig vej til hjælp og vejledning for lærere og pædagoger.

■ **Konklusion: Der er et stort behov for fortsat information, dialog og videndeling om inklusionsbegreber og værdier.**

Med den store variation, der er i sprogbrug og værdisæt omkring inklusion, kan det tværgående konstateres, at der fortsat er et stort behov for en indsats, der sætter fokus på inklusionsbegreber og på holdning til inklusion i praksis. I den forbindelse er det stadig aktuelt at få skabt dialog og praksis omkring inklusionsbegreber som Traditionel inklusion og Kvalitativ inklusion¹⁸.

■ **Anbefaling: Det anbefales, at kommunerne fortsat sætter aktiviteter ind på at få udviklet medarbejdernes og ledernes holdninger til inklusion med afsæt i et fælles kommunalt grundlag.**

Det anbefales, at der rettes særligt fokus mod skoleområdet, som vurderer parameteret *Medarbejdernes holdning til inklusion* lavest. Det er vigtigt, at processen involverer alle implicerede medarbejdere. Det vil fremme en fælles forståelse og udvikling af et overblik, som gør det mere overskueligt for ledere og medarbejdere at forholde sig til de mange forskellige inklusionstiltag. Der er dog også behov for at sikre, at det ovennævnte paradigmeskifte bliver fulgt nøje i forhold til medarbejdere i såvel dagtilbuds- som på skoleområdet.

Forældresamarbejde

Centrale resultater

¹⁸ Jf. Rasmus Alenkærs tanker om inklusion.

Størstedelen af forældrene på hhv. dagtilbudsområdet og skoleområdet mener ifølge forældreundersøgelsen, at de som forældre har et betydeligt ansvar for at støtte op omkring, at der er et stærkt børnefællesskab i deres barns dagtilbud/klasse. Forældreundersøgelserne viser også i 2015, at størstedelen af de deltagende forældre gerne vil bidrage yderligere til fællesskabet. Der er således stadig et stort potentiale for yderligere forældreinddragelse.

Det er markant, at hhv. 62% og 61% af de deltagende forældre i forældreundersøgelsen ikke kender deres dagtilbuds eller skoles tilgang til inklusion. Det peger i retning af et stort behov for information og dialog med forældrene om dagtilbuddenes og skolernes inklusionstilgang. Dette er en indsats, der ser ud til at være igangsat på dagtilbudsområdet, men som med fordel kan udbygges. Besvarelserne tyder på, at den manglende kommunikation af konkrete strategier betyder, at forældrenes viden om inklusion bygger på mediernes billede af dette.

Forældre til børn i skolen forholder sig positivt til en række sociale værdier i klassen, men i tråd med baseline-undersøgelsen giver forældrene på skoleområdet i den opfølgende undersøgelse også udtryk for en udbredt bekymring for, at inklusion går ud over det faglige niveau. Andelen af bekymrede forældre er højere i undersøgelsen i 2015 end i baseline-undersøgelsen.

Der, hvor det er lykkedes at få arbejdet aktivt med at oplyse og inddrage forældrene på dagtilbuds og skoleområdet, bl.a. ved hjælp af folder-materiale og møder med eksterne oplæg og debat, viser forældreundersøgelsen, at kendskabsgraden til inklusionsindsatsen er øget blandt forældre i dagtilbuddene. I en af kommunerne har man på en skole hængt reminder op på skolens vægge, hvor forældre bliver mindet om, hvad de kan gøre for at støtte inklusionen.

I flere af case-kommunerne, har forældresamarbejdet været på dagsordenen i sidste periode af samarbejdet om inklusionsindsatsen. Selv om der, som nævnt, har været en række lokale initiativer med information og dialogmøder med forældregrupper, og til trods for, at både dagtilbuds- og skoleområdet fremhæver, at samarbejdet med forældrene er afgørende for at lykkes med inklusionen af alle børn, så er der stadig ifølge respondenterne i de kvalitative interviews meget at gøre på dette felt.

Alle interviewede finder da også, at det er en vigtig opgave at skabe grundlag for, at dialogen med forældrene tager afsæt i en mere fælles forståelse af inklusion og ikke kun er baseret på de historier, forældrene hører om i medierne.

Der er dog flere eksempler på kommuner, som har haft succes med at få disse forældreressourcer anvendt i forbindelse med inklusionsarbejdet. Det gælder i en kommune, hvor man via nogle arbejdsgrupper har inddraget forældres perspektiver både i udformningen af *Ressourcelandskabet* og *De Pædagogiske Pejlemærker*. På den måde indgår forældrenes rolle og funktion i samarbejdet omkring børn og elever i begge indsatser. I en anden kommune har man anvendt inklusionsforældre i hver klasse, der har fået til opgave at skulle sørge for fælles gode oplevelser, som kan styrke fællesskaber og øge elevernes (og forældrenes) trivsel.

At forældresamarbejdet kan have betydning for den måde, den pædagogiske og didaktiske tilrettelæggelse af læringen gennemføres på, viser en undersøgelse fra 2015. Her viser den kvalitative evaluering, at der er visse gennemgående elementer, som har betydning for at skabe et inkluderende skolemiljø, som fx tydelig ledelse, et fungerende skole/hjem-samarbejde, tydelighed omkring, hvordan

man omgås med hinanden på skolen, samt tydelighed omkring, hvad der skal foregå i klassen, og hvordan det skal foregå.¹⁹

Der arbejdes i disse år meget både i praksis og i forskningsprojekter med at udvikle, teste og evaluere forskellige tilgange og metoder til inddragelse af forældreressourcer i inklusionsarbejdet. De foreløbige resultater tyder på, at rammesætningen er vigtig for, at en øget forældreinddragelse udvikler sig til at være en positiv ressource i forhold til inklusionen.

En kommune har udarbejdet en slags praktisk tjekliste, som ifølge kommunen kan være med til at sikre et positivt udfald af forældresamarbejdet²⁰.

■ **Konklusion: Det er ikke i ønsket grad lykkedes at involvere forældrene i indsatsen, og der forestår dermed et arbejde i at informere og involvere forældrene yderligere fremover.**

Evalueringen peger på, at det er vigtigt at få øget forældrenes og i øvrigt også medarbejdernes, forståelse for, at inklusion er godt for alle børn, hvis den tilrettelægges grundigt. En international forskningskortlægning²¹, offentliggjort i 2013, viser eksempelvis, at det gavner de øvrige elever såvel socialt som fagligt, når der er børn med særlige behov i en klasse. Her peges særligt på, at eleverne lærer, at mangfoldighed er en styrke, idet de opnår viden om og forståelse af, at ikke alle mennesker er ens eller har lige vilkår.

Evalueringen viser, at særligt skolerne har en stor opgave i at højne forældrenes vidensniveau om inklusion. Hvis det lykkes, kan det muligvis medvirke til at mindske en relativt udbredt bekymring for, om inklusionsindsatsen går ud over det faglige niveau i klassen. Forskning viser, at hvis inklusion lykkes, skaber det også stærkere læringsfællesskaber og dermed bedre læring for både fagligt stærke og mindre stærke elever.

■ **Anbefaling: Evaluator anbefaler, at alle involverede parter, fra forvaltningsniveau til medarbejderne i dagtilbud og skole, arbejder sammen om at sikre yderligere information, dialog med og inddragelse af forældrene.**

Et højere informationsniveau blandt forældrene kan bidrage til at aktivere de potentielle ressourcer, som ligger i inddragelsen af en aktiv forældrekræds. Her er det, som beskrevet, en central pointe, at den måde, forældresamarbejdet rammesættes på, influerer på, hvilken betydning, forældre fællesskaber får²².

Udredning og visitation

Centrale resultater

¹⁹ Projekt ERIS, Elevers roller i det inkluderende skolemiljø, en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse gennemført af SFI og Konsulenthuset CUBION 2015, se evt. pjecen: Kort og klart: Inkluderende skolemiljøer - elevernes roller.

<http://www.sfi.dk/resultater-4726.aspx?Action=1&NewsId=4696&PID=9422>

²⁰ http://www.gldsaxe.dk/inklusion/inklusion/hjaelp_tilprofessionelle/foraeldresamarbejde

²¹ <http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Udd/Folke/PDF12/120907%20forskningsko.pdf>

²² Flere undersøgelser og forskningsrapporter peger på, at forældresamarbejde kan have såvel negative som positive effekter, Bengt Persson, nævner i flere publikationer en række parametre som skal være opfyldt for, at forældresamarbejdet bliver en positiv ressource, og lignende overvejelser findes bl.a. i Rapport for Undervisningsministeriet: **Forældresamarbejde og inklusion**, *Afdækning af et vidensfelt i bevægelse*, Bidragsydere: Maja Røn Larsen (red.), Maria Ørskov Akselvoll, Vibeke Jartoft, Hanne Knudsen, Dorte Kousholt & Johanne Klønborg Raith. Læs mere her:

<http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Folkeskolereformhjemmeside/2014/August/140821%20Resume%20af%20rapport%20om%20foraeldresamarbejde%20og%20inklusion.pdf>

I en del af kommunerne foregår visitationen og tildelingen af støtte stadig per CPR-nummer, ud fra et mangelfokus og ikke i så høj grad ud fra mulighederne i gruppedannelser og holddannelser, som kan tilbyde differentierede fællesskaber for flere børn. Der er dog også kommuner, hvor visitationen og støttebevillinger i højere grad end tidligere fokuserer på og søges til grupper frem for til individer.

Statistiske analyser af sammenhænge mellem status på de tværkommunale parametre og inklusionsgrad, trivsel og fagligt niveau viser, at der på dagtilbudsområdet findes signifikante sammenhænge mellem status på parametrene *Udredning og visitation* og *Medarbejdernes holdning til inklusion* og kommunernes inklusionsgrad på skoleområdet. Sammenhængen er imidlertid ikke højsignifikant. Det viser sig, at jo højere dagtilbudsområdet scorer på disse tværkommunale parametre, des højere er inklusionsgraden på skoleområdet. Det ser således ud til, at det pædagogiske arbejde i dagtilbud har betydning for børnenes senere inklusion i skolesammenhæng. Dette fund understøttes også af eksisterende forskning. Eksempelvis viser SFI's rapport "*Daginstitutionens betydning for børns udvikling*" fra 2014, at det pædagogiske arbejde i dagtilbud har betydning for, hvordan børnene klarer sig senere i livet både i skolen og efterfølgende på arbejdsmarkedet.

I flere kommuner er der indført mere markante økonomiske incitamentsstrukturer. Disse incitamentsstrukturer indebærer, at skolerne skal afskrive et beløb på mellem 140.000 og 187.000, hvis de sender et barn i et specialtilbud (specialklasse og lignende). I nogle kommuner skal der kun betales, hvis det nye tilbud er et internt kommunalt tilbud, men ikke hvis barnet henvises til tilbud uden for kommunen.

De interviewede nævner såvel fordele som ulemper ved disse økonomiske konsekvenser. Blandt fordelene er fx den nævnte øgede opmærksomhed på en endnu grundigere visitationsproces, samt at skolerne nu skal "*øve sig i at beskrive børnenes styrkesider og potentialer*" i forbindelse med vurderinger af, om de med fordel kan forblive i de almene tilbud. Blandt skyggesiderne nævner både ledere og medarbejdere risikoen for, at nogle børn i for høj grad blot er til stede og ikke bidrager eller udvikler sig/lærer noget. I den forbindelse nævner nogle af de interviewede lærere og pædagoger, at ressourcerne til støtte er knappe, og de ytrer bekymring for, at de stille børn bliver overset, fordi de udad-reagerende børn fylder mere i dagligdagen.

Flere og flere kommuner har rettet opmærksomheden mod en indsats, der er så tidlig, at den i flere tilfælde indledes allerede i forbindelse med en registreret graviditet. Her kan erfaringer fra nogle af case-kommunerne, som arbejder med tidlig indsats, være en inspirationskilde for de øvrige samarbejdskommuner, specielt for kommuner, hvor det angiveligt først er, når det er gået skævt, at visitationsprocessen træder ind.

I flere af case-kommunerne er visitationen lagt ud på skolerne, hvilket kan være hensigtsmæssigt i forhold til en tidlig inddragelse af forældre og det team af lærere, det er relevant at inddrage i processen. I en anden kommune er der indført ordninger med "*Startstøtte*" og "*Prøveordning*" som redskaber, der skal sikre, at man i tvivlstilfælde kan få afprøvet, om man kan tilbyde barnet nogle tilfredsstillende fællesskabs- og udviklingsmuligheder inden for almenområdet.

■ Konklusioner: Der er kommet et øget fokus på visitationsprocesserne og på en tidlig indsats. Visitationsprocessen har fået en øget betydning i lyset af den incitamentsstyring, som er indført i flere kommuner.

Der kan i flere kommuner spores en forøget opmærksomhed og et styrket tværfagligt samarbejde omkring visitationsprocessen. Bl.a. via dette skarpere fokus, er der i flere kommuner, ifølge interviewpersonerne, sket en nedbringelse af segregeringsgraden.

■ Anbefaling: Det anbefales, at kommunerne forøger det tværfaglige visitationssamarbejde yderligere samt øger fokus på en tidlig indsats.

Det forekommer evaluatoren at være oplagt også at benytte det tværfaglige forum, som dannes i forbindelse med visitationsprocessen i andre sammenhænge, fx i forbindelse med en tidlig indsats, som jo i princippet med fordel kan sætte ind meget tidligt og længe før visitationen i forbindelse med skolestart.

Såvel forskning som praksis viser, at en tidlig indsats i forhold til børn i vanskeligheder er meget virkningsfuld. Det har mange af kommunerne fokus på, men der er behov for at styrke denne tidlige indsats yderligere. Det er derfor vigtigt, at organiseringen af ressourcerne i kommunerne bidrager til at støtte pædagogers og læreres muligheder for en tidlig identifikation af disse behov, samt at der gives mulighed for en hurtig opfølgning på disse behov. PPR chefernes formand, Jan Kirkegaard, har i flere forskellige sammenhænge påpeget behovet for tidlig indsats, idet han finder, at der i dagtilbuddene er en tendens til, at nogle børn er til stede, men de deltager og udvikler sig ikke som ønsket. Her er det vigtigt at få en fokuseret indsats i gang, som muliggør en god udvikling også i den efterfølgende skolegang. Det handler således om at sikre, at medarbejderne bliver bedre til at identificere børn og sætte ind med indsatser, allerede når børnene er i begyndende vanskeligheder. Forvaltningsledere må i samarbejde med relevante resourcepersoner tage initiativ til at strukturere samarbejdet omkring en tidlig indsats, så det bliver mere fleksibelt og hensigtsmæssigt for pædagoger og lærere i en travl hverdag.

Det er et vigtigt opmærksomhedspunkt for alle kommuner også fremadrettet at sikre, at de økonomiske overvejelser på skolerne ikke får uhensigtsmæssig indflydelse på de tilbud, der ydes. Der bør således følges meget opmærksomt op på, at inklusion af børn ikke påvirkes uhensigtsmæssigt af kvantitative mål og økonomibetragtninger, men er udtryk for en reel og kvalitetsfyldt inklusion (tilstedeværelse, deltagelse og udvikling/læring).

Andre temaer

Trivsel

Centrale resultater

Trivselsmålinger blandt børn i dagtilbud viser, at størstedelen af børnene:

- Er glade for at gå i børnehave (procentsatsen svinger fra 88% til 96% i de deltagende kommuner)
- Kan lide de andre børn (procentsatsen svinger fra 85% til 92% i de deltagende kommuner)
- Svarer, at de har gode venner i børnehaven (procentsatsen svinger fra 88% til 98% i de deltagende kommuner)

På skoleområdet ligger trivslen stort set på niveau med resultaterne fra 2013 for både 2. og 8. klasse. Trivslen måles således (på en skala fra 1-5) for 2. klasserne til 4,3 og for 8. klasserne til 4,0. Det dækker over, at der fra 2013 til 2015 er sket en lille stigning for 2. klasserne og et mindre fald for 8. klasserne.

Resultaterne ligger i tråd med de netop offentliggjorte statusresultater på inklusionspanelundersøgelsen, som SFI har gennemført. I maj 2015 har 5.500 elever i denne undersøgelse besvaret en spørgeskemaundersøgelse, og resultatet viser, at 67,8% (på en skala fra 1-5) vurderer deres individuelle trivsel til 4 eller derover. Af rapporten fra SFI fremgår det dog, at der er sket et mindre fald på 2,8 procentpoint i trivselsniveauet siden målingen i efteråret 2014.

Forældreundersøgelsen viser, at langt de fleste af de deltagende forældre vurderer, at deres børn er glade for at komme i dagtilbud eller skole.

Forældreundersøgelsen viser dog også, at der er nogle elever, som ikke er så glade. Denne tendens underbygges også både af trivselsmålingerne på dagtilbuds- og skoleområdet og af SFI's undersøgelse, hvor henholdsvis 7,6% og 6,2% af de deltagende elever angiver lave trivselstal, når de vurderer, hvordan de har det i skolen, og hvordan de behandler hinanden i de enkelte klasser. Samme tendens læses i DCUM's offentliggørelse af Termometeret om elevernes undervisningsmiljø i skoleåret 2014-15. Målingen, der er foretaget blandt 59.439 elever på forskellige klassetrin, viser, at der stadig er mange, der bliver mobbet og drillet i en grad, der gør dem kede af det. Således svarer 57,7% af elever på indskolingstrinnet, at de tit eller nogle gange bliver drillet, så de bliver kede af det, mens 27,1% af elever på mellemtrinnet oplever, at nogle i klassen bliver mobbet. I udskoling er andelen af elever, der oplever dette, 15,3%.

En lignende tendens kan ses i denne evaluerings forældreundersøgelse, hvor nogle forældre, særligt på skoleområdet (36%), giver udtryk for, at de oplever, at der er udfordringer med børn, der holdes udenfor. Problematikken forstærkes af, at det tilsyneladende er de samme børn, der holdes udenfor. Set i den sammenhæng peger undersøgelsen på et behov for, at der bliver sat mere ind for at sikre gode sociale fællesskaber i skolen.

Resultaterne viser også, at elever oftere har legeaftaler med børn fra egen klasse end med børn fra andre klasser. Dette tyder på, at de traditionelle klassefællesskaber stadig har stor prioritet i folkeskolen. Evaluator finder det i den forbindelse påfaldende, at godt 14% af børnene enten sjældent eller aldrig har legeaftaler med børn fra deres klasse. Selv om den nye folkeskolereform har lanceret nye muligheder for holddannelse på tværs af årgange, viser den opfølgende undersøgelse ikke en ændring af dette billede.

Undersøgelsen viser en klar tendens til, at forældre til børn på dagtilbudsområdet i højere grad end forældre til børn på skoleområdet oplever inklusion som noget positivt. Således svarer forældre til børn i dagtilbud generelt mere positivt på en række af spørgsmål omkring legemuligheder, støttemuligheder i forhold til håndtering af konflikter, adgang til ressourcer, dannelse af fællesskaber og holdning til inklusion.

Forældre til børn i skolen forholder sig også positivt til en række sociale værdier i klassen, men der udtrykkes samtidig bekymring for, om deres børn bliver forstyrret. Godt 48% af de 1991 deltagende forældre på skoleområdet er desuden enten i meget høj grad eller i høj grad bekymrede for, at inklusionen går ud over det faglige niveau i klassen.

Generelt viser eksisterende forskning, at der er en tæt gensidig påvirkning af børnenes trivsel, undervisningsmiljøet og deres faglige udbytte. Denne sammenhæng understreges i vore analyser af datamaterialet fra de deltagende kommuner, som også viser, at der er sammenhæng mellem høj grad af trivsel og læring. Disse resultater understøtter med andre ord den almene opfattelse af, at børn og unge, som trives, i højere grad udvikler sig og dygtiggør sig fagligt. Samtidigt kan udvikling og faglige resultater føre til bedre trivsel og venskaber.

■ **Konklusion: Grund til øget fokus på sociale fællesskaber.**

Resultaterne fra trivselsmålingen tyder på, at trivslen under stigende inklusionsgrader kan holdes på stort set samme høje niveau. Imidlertid viser såvel de kvantitative som de kvalitative data, at der både i dagtilbud og på skolerne er behov for, at der fokuseres endnu mere på de sociale fællesskaber. Der er fortsat problemer med børn, der savner en ven i dagtilbuddet, og med børn, der holdes udenfor og/eller bliver drillet. Evaluator kan derfor konkludere, at det er særdeles vigtigt, at der bliver sat endnu mere ind for at sikre gode sociale fællesskaber.

■ **Anbefaling: Ledere, lærere og pædagoger kan med fordel iværksætte aktiviteter og udbygge eksisterende initiativer, som kan understøtte børnenes relationer i endnu højere grad og hjælpe med at skabe flere relationer for de enkelte børn.**

Erfaringer fra kommuner, som har sat særligt ind på dette område, viser, at lege/læringsmakkere, tværgående aktiviteter i frikvarterer, legeaftaler og besøgsgrupper med fordel kan være dele af en sådan indsats.

Evaluering og feedback

Centrale resultater

Denne evaluering baserer sig generelt set på et meget varieret og sammensat datagrundlag, fordi kommunerne har gennemført forskellige versioner af statusanalyser, og ikke alle kommuner har gennemført trivselsmålinger og forældreundersøgelsen. Det gør det svært at sammenligne på tværs. Svarprocenten, som generelt er lav, varierer også meget fra kommune til kommune og faggrupperne imellem. Evaluator har derfor været nødsaget til at tage forbehold for de kvantitative resultater. Men data er ikke bare grundlaget for denne evalueringens konklusioner og anbefalinger, data er også en vigtig del af grundlaget for den førte politik og de udviklede strategier i kommunerne.

Den kvantitative og kvalitative evaluering viser, at indsatsen på de tværkommunale parametre i flere tilfælde har signifikant positiv betydning for en styrket inklusionsindsats. Parametrene kan tillige fungere som en slags huskeliste/pejlemærke, som kommunerne med fordel kan søge at tage højde for ved iværksættelse af den enkelte indsats. Er forældrene fx tænkt med i indsatsen? Hvordan indgår de forskellige faggrupper i indsatsen? Hvilke kompetencer kræver indsatsen? Er der den fornødne politiske og ledelsesmæssige opbakning, eller hvad skal der til for at opnå den?

I det hele taget viser evalueringen, at der i den mangfoldighed af værdier, metoder, værktøjer og initiativer, som er i spil i case-kommuner og samarbejdskommuner, er et kæmpe potentiale for læring og erfaringsopsamling. Dette læringspotentiale er til stede såvel mellem kommunerne som indenfor kommunerne. Evalueringen viser, at der er et meget stort behov for, at kommunerne får sat mere præcise mål for og etableret en bedre praksis omkring evaluering (hvoraf meget kan være selvevaluering), så der kan drages nytte af den store aktivitet, som udspiller sig på området i disse år.

De kvalitative interviews viser, at der er behov for, at der løbende følges op på implementeringen af inklusionsstrategier og nye inklusionstiltag, samt for at forvaltningen sikrer, at der evalueres regelmæssigt og ud fra klare målsætninger for initiativerne.

Eksempelvist er der i mange kommuner flere forskellige modeller for samarbejdet mellem dagtilbud og skole i forbindelse med overgangen eller sammenhængen mellem børnehaven og skolen. Her efterspørger ledere og medarbejdere selv øget viden om effekter, og det vil i den situation være meget hensigtsmæssigt at få evalueret på hvilke metoder og procedurer, som er særligt effektfulde i forhold til fx børnenes trivsel, inklusion mm.

■ **Konklusion: Evalueringen viser, at der er et stort potentiale for forbedringer af kommunernes datagrundlag og evalueringspraksis på inklusionsområdet.**

Evaluator finder, at den store variation i praksis i dagtilbud og skoler i samarbejdskommunerne kan være en kilde til inspiration og fornyelse på inklusionsområdet, men variationen giver størst værdi, hvis der også regelmæssigt evalueres på og samles op på, hvad der virker mest effektivt og hensigtsmæssigt i forhold til de mål, den enkelte kommune har sat sig for i inklusionsindsatsen. Det er ikke hensigtsmæssigt, hvis variationen og mangfoldigheden fx blot skyldes, at der efter Kommunalreformen

og sammenlægningen af mindre kommuner ikke er skabt en tilstrækkelig fælles retning og en praksis, som kan fremme fælles refleksion, indsats og kvalitet på området.²³

Med et forbedret datagrundlag, kan fremtidige strategier og indsatser blive lagt på et mere sikkert grundlag (databaseret ledelse), hvor synsninger i endnu højere grad kan erstattes af viden fra valide data og opnåede resultater.

- **Anbefaling: Evaluators anbefaler, at kommunerne i højere grad styrker deres datagrundlag og deres evalueringspraksis, så beslutninger på inklusionsområdet kan tage udgangspunkt i mere valide data og dokumenterede erfaringer.**

I den sammenhæng kan det anbefales fortsat at benytte forandringsteorimetoden til planlægnings- og udviklingsopgaver, samt at udbygge denne model til også at omhandle evalueringsaktiviteter. Det vil i forbindelse med evalueringerne være vigtigt at orientere de involverede medarbejdere om resultatet af evalueringerne, samt at justere i forhold til de resultater og konklusioner, evalueringen peger på. Det gælder i øvrigt også for resultaterne af nærværende evaluering.

Inddragelse af civilsamfundet

Centrale resultater

Den kvalitative evaluering viser, at der kun er sat få initiativer i gang for at udbygge samarbejdet om inklusion med civilsamfundet, herunder fx idrætsforeninger, spejdere osv.

- **Konklusion: Flere af samarbejdskommunerne er endnu ikke i ønsket grad lykkedes med, at få involveret civilsamfundet.**

Trods målsætninger i flere samarbejdskommuner om at udbygge samarbejdet med civilsamfundet, og også via dette samarbejde at kunne forbedre inklusionsindsatsen, er der kun opnået meget begrænsede resultater på dette område.

- **Anbefaling: Det anbefales, at man i kommunerne eksperimenterer yderligere med forskellige aktiviteter med henblik på at finde gode modeller for involvering af civilsamfundet.**

I den forbindelse vil det også være hensigtsmæssigt at lade sig inspirere af såvel etablerede organisationer, der arbejder med frivillighed, og mere netværksbaserede private organisationer, som arbejder med mere guerilla-inspirerede metoder. Evaluator anbefaler, at man inddrager frivillig-koordinatorer, frivillig-centre og lignende i dette arbejde.

2.2 Konklusioner og anbefalinger vedrørende evaluering af LKI's samarbejde med samarbejdskommunerne

Nedenfor bringes konklusioner og anbefalinger vedrørende samarbejdet mellem LKI og samarbejdskommunerne.

- **Konklusion: Såvel samarbejdskommuner som LKI-temaet vurderer, at samarbejdet generelt set har fungeret godt, og at det gennem indsatsperioden har udviklet sig i en positiv retning.**

²³ Steen Hildebrandt og Søren Brandt: Ledelse af Forandring, Kbh. 2009

Der er i løbet af indsatsperioden høstet mange erfaringer, udviklet oplæg og skabt en omfattende viden om inklusion og tilrettelæggelse af inklusionsindsatser.

■ **Anbefaling: At der udvikles en guide/tjekliste og vidensbase for fremtidige samarbejdsprojekter med udgangspunkt i de opnåede resultater.**

I de komplekse sammenhænge, som samarbejde om inklusionsindsatser foregår i, vil det være meget hensigtsmæssigt at kunne søge støtte sig ved en vejledningsmappe/tjekliste/vidensbase, som kan være med til at lette styringen af processerne, øge effektiviteten i samarbejdet samt fungere som introduktion til nye deltagere i LKI-teamet.

■ **Konklusion: Forventningsafstemning mellem samarbejdskommuner og LKI-teamet er kritisk vigtigt.**

Der er stor forskel på den platform, det enkelte samarbejde er funderet på i forhold til vilkår og ressourcer til tovholderfunktion, arbejdskapacitet og ressourcer i kommunen, præcision i mål og indsats, forskelle mellem arbejdsvilkår i store og små kommuner, kultur og traditioner i center- eller periferi-kommuner mv.

Denne forventningsafstemning kan meget hensigtsmæssigt basere sig på en forundersøgelse à la et "feasibility"-studie og evt. starte op med udgangspunkt i et samarbejde om et pilotprojekt.

■ **Anbefaling: At der i forbindelse med indgåelse af samarbejdet fremover i endnu højere grad lægges vægt på en forventningsafstemning – herunder en kortlægning af, i hvilket omfang behovene i en samarbejdskommune kan dækkes af en eller flere LKI-konsulenter.**

Der er behov for en meget grundig forventningsafstemning før indledningen af samarbejdet. I den forbindelse skal det afklares, hvad det er for nogle behov og forventninger, kommunen har, og også gøres tydeligt, hvad det er for en palette af ydelser, som LKI-konsulenterne kan bibringe. Det bør samtidig bl.a. aftales, under hvilke vilkår en tovholder kan forventes at arbejde, hvilke behov og ressourcer, samarbejdet kan centreres om, ligesom det skal være klart, i hvilke situationer samarbejdet kan afbrydes.

Samarbejdet kan med fordel stadig etableres med en til to konsulenter som de gennemgående og faste samarbejdspartnere, men med mulighed for inddragelse af supplerende kollegakompetencer.

Det kan overvejes, om der i fremtidige samarbejdsaftaler skal knyttes "tovholderkontakt" med en gruppe af medarbejdere i kommunen og ikke kun med en tovholder.

Det bør i forbindelse med forventningsafstemningen også klarlægges, under hvilke vilkår samarbejdet evt. kan udvikles og udvides.

■ **Konklusion: Der er stort behov for viden om strategiudvikling og strategisk overblik.**

Det har vist sig, at udviklingen af inklusionsstrategierne i den enkelte kommune har taget meget længere tid end forventet, og samtidigt har det i mange kommuner været en ret lukket proces.

■ **Anbefaling: At LKI-konsulenterne skærper deres metoder og viden om strategiudvikling og får endnu mere fokus på, hvordan inddragelse af medarbejdere og andre relevante interessenter mest hensigtsmæssigt kan finde sted.**

Dette kan fx ske via en tværgående udveksling af erfaringer og læringspunkter mellem LKI-konsulenterne om anvendelsen af forandringsteori, via supplerende kurser om forandringsteori og

strategiudvikling, gennem udvikling af indikator-katalog (som inspiration for målbare succes-kriterier, tegn på vejen osv.) mm.

- **Konklusion: Der er behov for, at LKI-teamet får øget viden om kommunal ledelseskultur, procedurer og praksis samt om, hvorledes man optimerer koordinationen af samarbejdet mellem forskellige styringsformer og kulturer.**

Kommunerne efterspørger, at LKI konsulenterne har et større kendskab til kommunernes praksis og ledelsesformer, og tillige at der fra politisk og ministeriel side tænkes i en højere grad af koordination af indsatserne, således at de forskellige indsatser og reformer ikke falder over hinanden.

- **Anbefaling: At LKI-teamet i endnu videre omfang gøres bekendt med kommunal ledelseskultur og praksis.**

En sådan viden om kommunale forhold findes blandt flere af LKI konsulenterne, men der er behov for, at denne viden deles og gøres tilgængelig for hele LKI-teamet.

- **Konklusion: Kommunerne efterspørger mere praksisorienterede og kortvarige sparringsforløb.**

Såvel LKI-konsulenter som kommunerne finder, at der, udover de lange og lidt tunge processer omkring forandringsteori- og strategiudvikling for hele indsatsen, kunne suppleres med nogle kortere og mere fleksible pilotprojekter.

- **Anbefaling: At LKI-teamet fortsætter med at udvikle og formidle praksisnære indsatser og kursusforløb.**

Sådanne pilot- eller prototype-indsatser kunne give hurtigere resultater og erfaringer samt fungere som en platform for bedre samspil med medarbejderne i praksis.

- **Konklusion: Der er behov for et mere detaljeret og effektivt evalueringsgrundlag i forbindelse med samarbejdsaftalerne med kommunerne.**

Der er behov for et bedre evalueringsgrundlag i mange af kommunerne. Både i forhold til selve samarbejdsprocessen med LKI-teamet, men også generelt i kommunerne omkring inklusionsindsatsen.

- **Anbefaling: LKI-konsulenterne kan med stor fordel vejlede om og understøtte implementeringen af en mere hensigtsmæssig evalueringskultur og praksis i kommunerne.**

Bedre svarprocenter og hyppigere, men mindre, målinger kan give et bedre beslutningsgrundlag, og det er vigtigt med de mange forandringer og beslutninger og initiativer, som er i spil i kommunerne i disse år. Det vil forbedre mulighederne for en mere præcis og rettidig justering af forventninger, retning og indsats.

- **Konklusion: En samarbejdsmodel baseret på motivation foretrækkes af såvel kommuner som LKI-teamet, dog med mulighed for mere differentiering og præcisering af samarbejdsaftalerne.**

Der lægges vægt på vigtigheden af, at det er kommunernes motivation, som samarbejdet bygger på. Der er dog behov for at arbejde yderligere med at skabe en reel forpligtethed og have større fokus på skridtene på vejen. Også i den sammenhæng betones behovet for yderligere forventningsafstemning inden kontraktindgåelse.

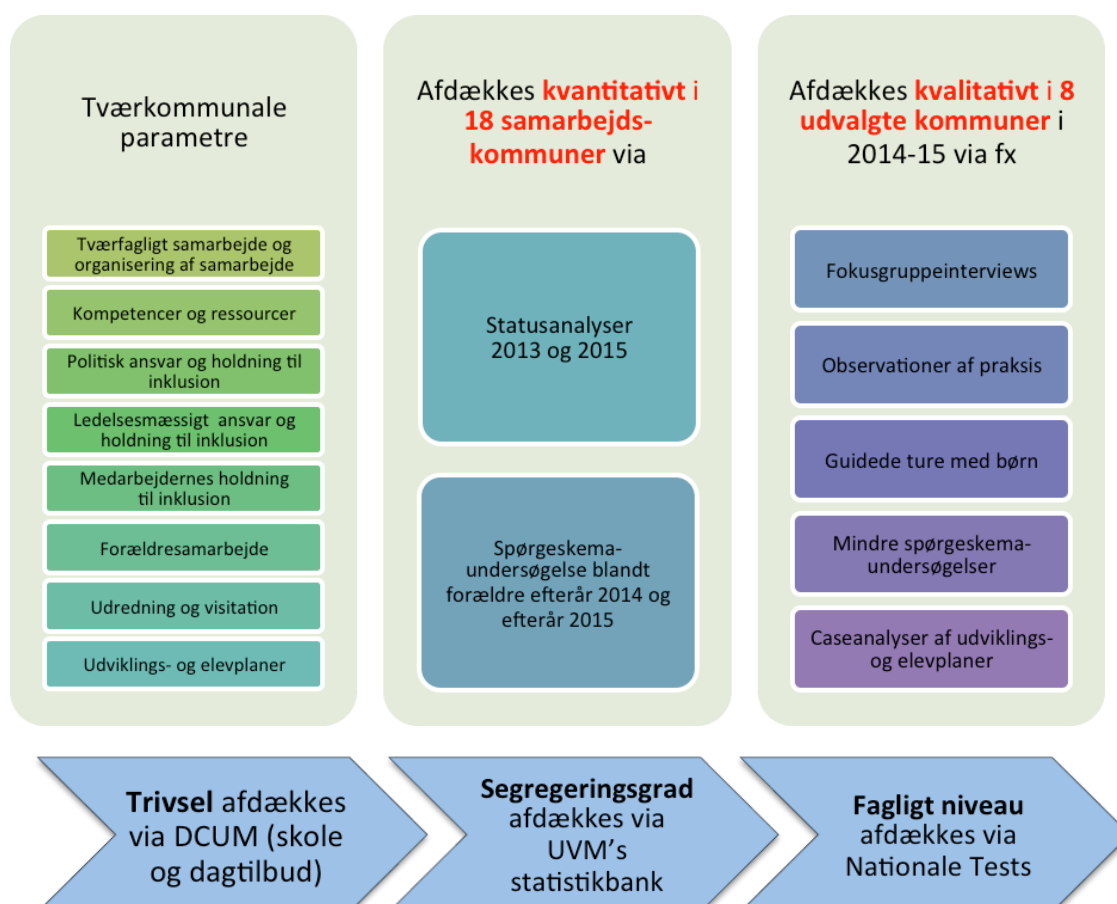
■ **Anbefaling: At der udvikles differentierede samarbejdsformer på et motiverende grundlag, men med mulighed for anerkendelse af en engageret og målrettet samarbejdskommune.**

En sådan differentiering bør gå hånd i hånd med en præcisering af samarbejdsaftalerne og af, hvad det kræver at indgå i et samarbejde. Det vil være motiverende for kommunerne, hvis der i samarbejdsgrundlaget beskrives muligheder for en intensivering /udvidelse af samarbejdet ved en god målopfyldelse af samarbejdet.

3. Evalueringens dataindsamling

Nedenstående model viser, hvilke dataindsamlingsmetoder, der anvendes i evalueringen med henblik på at belyse de tværkommunale parametre samt kommunernes segregeringsgrad, trivselsgrad og faglige niveau. Som det fremgår, skelnes der mellem dataindsamling i samtlige 18 samarbejdskommuner og dataindsamling i de otte case-kommuner.

3.1 Forbehold for datamaterialet

De kvantitative data – statusanalysen, DCUM trivselsmåling på dagtilbudsområdet og forældreundersøgelsen

Evalueringen baserer sig generelt set på et meget varieret og sammensat datagrundlag, fordi kommunerne har gennemført forskellige versioner af statusanalyser og forskellige udgaver af trivselsmålinger. Dette gør det svært at sammenligne på tværs. Svarprocenten varierer også meget fra kommune til kommune og faggrupperne imellem.

Statusanalysen

Inklusionsindekset er baseret på lederes og medarbejderes besvarelse af Undervisningsministeriets statusanalyse i 2013 og 2015. Af tabellen nedenfor fremgår det, hvor mange der indenfor de forskellige faggrupper har besvaret statusanalyserne:

Faggruppe	Antal respondenter 2013	Antal respondenter 2015	Estimeret Svarprocent 2015
Skoleleder	253	276	61%
Skolelærer	2698	2114	37%
Skolepædagog	399	425	36%
SFO-leder/fritidshjemsleder	131	65	36%
SFO- /fritidshjemspædagoger	676	261	17%
Daginstitutionsområdeleder/ Daginstitutionsleder	380	221	48%
Daginstitutionspædagog	1711	1332	32%
PPR eller PPR-lignende funktioner	288	373 ²⁴	63%
I alt	6536	5067	35%

Der er således markant færre besvarelser i statusanalysen i 2015 end i 2013. Det gælder for stort set alle faggrupper på nær skoleledere, skolepædagoger og PPR. Generelt er de estimerede svarprocenter også forholdsvist lave, og der skal derfor tages forbehold for resultaterne, som ikke er repræsentative, men skal læses som tendenser.

DCUM trivselsmåling

Seks kommuner har gennemført de opfølgende DCUM trivselsmålinger på dagtilbudsområdet, og en kommune har gennemført trivselsmålingen som en LP-kortlægning.

Svarprocenten på DCUM trivselsmålingerne på dagtilbudsområdet har også varieret meget kommunerne imellem, og således svinger svarprocenterne fra 31% til 97%. I alt har 1737 ud af ca. 3477 4-6-årige børn besvaret DCUM trivselsmålingen. Det giver en samlet svarprocent på 49,9%, der dermed er stort set på niveau med svarprocenten i baseline-målingen i 2014 på 50,3%. Der er altså tale om en pæn svarprocent, og resultaterne er sandsynligvis generaliserbare²⁵. Det er dog alligevel nødvendigt at tage forbehold for data, eftersom det ikke har været muligt at gennemføre en frafaldsanalyse. Dermed har vi heller ikke i denne sammenhæng mulighed for at sige noget om, hvilke bias der eventuelt kan være aktuelle i forhold til undersøgelsen. Eksempelvis ved vi ikke, om der er en tendens til, at det særligt er børn, der trives eller ikke trives, der har gennemført undersøgelsen. Vi har imidlertid ingen formodning om, at en sådan bias skulle være gældende. Eftersom vi ikke har mulighed for at afgøre, om undersøgelsen er repræsentativ, vil vi kun tolke og præsentere resultaterne af trivselsmålingen som tendenser.

²⁴ I PPR-kategorien i 2015 indgår i mange af kommunerne også tværgående medarbejdere, der ikke er tilknyttet én bestemt institution/skole eksempelvis AKT-konsulenter, læsekonsulenter, specialpædagoger, socialrådgivere og sundhedsplejere.

²⁵ A review of the published social research literature suggests that a response rate of at least 50% is considered adequate for analysis and reporting." (Babbie, E, 2007: *The Practice of Social Research*. 11th ed. Belmont, CA: Wadsworth.)

Forældreundersøgelsen

Fire kommuner har gennemført forældreundersøgelsen på dagtilbudsområdet, og tre kommuner har gennemført undersøgelsen på skoleområdet. To af disse kommuner har gennemført undersøgelsen på begge områder. Der er temmeligt store variationer fra kommune til kommune i forhold til antal respondenter, der har gennemført undersøgelsen. Således har svarprocenter for forældreundersøgelserne varieret fra 8% til 25% kommunerne imellem. I alt har 798 forældre på dagtilbudsområdet og 1991 forældre på skoleområdet besvaret spørgeskemaet. Den samlede population skønnes at være på 7.332 og 11.193 på hhv. dagtilbuds- og skoleområdet. Med afsæt i disse tal, er svarprocenterne på de samlede undersøgelser på 10,9% og 17,8% på hhv. dagtilbuds- og skoleområdet. Svarprocenten er således lav på begge områder og er faldet markant på dagtilbudsområdet siden sidste år, hvor den lå på 17,4% og 19% på skoleområdet. Det skal dog understreges, at der stadig er tale om svar fra mange forældre. Resultaterne er dermed ikke repræsentative, men skal tolkes som tendenser på områderne.

For at højne validiteten af forældreundersøgelserne, der er gennemført via et åbent link²⁶ i hhv. forældreintra, børneintra og via hjemmesider, har vi kun medtaget de gennemførte besvarelser. Det har ikke været muligt at foretage en frafaldsanalyse, og derfor kan vi ikke sige noget om, hvilke bias der eventuelt kan være aktuelle i forhold til undersøgelsen. Eksempelvis ved vi ikke, om der er en tendens til, at det særligt er forældre med overvejende positive eller negative holdninger til inklusion, der har valgt at deltage. Det er således nødvendigt at tage en række forbehold for data både i forhold til svarprocenterne og eventuelle bias.

Samlede antal besvarelser

Undersøgelse	Samlet antal respondenter 2015	Samlede population 2015	Samlet svarprocent 2015	Samlet svarprocent 2014
Forældreundersøgelse på skoleområdet	1991	11.193	17,8%	19%
Forældreundersøgelse på dagtilbudsområdet	798	7332	10,9%	17,4%
DCUM trivselsmåling på dagtilbudsområdet	1737	3477	49,9%	50,3%

De kvalitative data

De kvalitative data er selvsagt ikke repræsentative, men supplerer de kvantitative data med uddybende og mere nuancerede fortællinger om kommunens inklusionsindsatser. Ud fra en fænomenologisk tilgang, er udsagn og fortællinger fra de kvalitative interviews og observationer udtryk for de pågældende personers oplevelser og holdninger og dermed ikke generaliserbare. Mønstre i de kvalitative data er dog vigtige for at understøtte eller sætte spørgsmålstejn ved tendenser, der spores i analysen af de kvantitative data.

²⁶ Der skal tages forbehold for, at det er muligt for respondenterne at udfylde spørgeskemaet flere gange, fordi undersøgelsen er gennemført via et åbent link.

Den samlede evaluerings validitet højnes netop ved hjælp af metodetriangulering og respondenttriangulering²⁷ og dermed en kombination af metoder og en sikring af, at der gives stemme til de relevante interessentgrupper.

4. Den kvantitative evaluering

Inklusionsindekset og de tværkommunale parametre

Kommunernes overordnede scoring på de enkelte tværkommunale parametre, samt deres placering på de enkelte fokuspunkter under hvert tværkommunalt parameter, er præsenteret i inklusionsindekset²⁸ nedenfor. Der er opstillet otte tværkommunale parametre, som vurderes som essentielle og generelle for at vurdere kommunernes samlede inklusionsindsats²⁹. De otte tværkommunale parametre udspringer af en analyse af eksisterende viden om inklusion. Dernæst har de været drøftet med samarbejdskommunerne på opstartstworkshopperne og med læringskonsulenterne fra MBUL. Endeligt er de blevet kvalitetssikret af evalueringsteamets tilknyttede eksperter³⁰.

I slutrapportens bilag 1, er der en uddybende præsentation af de enkelte tværkommunale parametre, som også blev præsenteret i baselineraapporten samt en forklaring på, hvorledes Inklusionsindekset er beregnet i bilag 2.

4.1 Resultater

4.1.1 Det tværkommunale Inklusionsindeks

Inklusionsindekset er, som beskrevet i de tidligere rapporter, udviklet for at vise kommunernes status på de tværkommunale parametre på både dagtilbudsområdet, skoleområdet og for PPR. Hvert parameter i Inklusionsindekset (på nær *Forældresamarbejde*) baserer sig på en lang række besvarelser i Undervisningsministeriets statusanalyse (se spørgsmålene i bilag 2). Det tværkommunale inklusionsindeks viser samarbejdskommunernes gennemsnitlige status på disse parametre. Parameteret *Forældresamarbejde* er baseret på udvalgte data fra forældreundersøgelsen³¹. Gennemsnitsberegningen for forældresamarbejdet bygger på besvarelser fra henholdsvis syv kommuner på dagtilbudsområdet og syv kommuner på skoleområdet i baselinemålingen samt henholdsvis fire kommuner på dagtilbudsområdet og tre kommuner på skoleområdet i den opfølgende måling. Der indgår således færre kommuner og respondenter i den opfølgende forældreundersøgelse, og der skal derfor tages forbehold for resultaterne.

I 2015 indgår svar fra 17 samarbejdskommuner, mens resultaterne fra 2013 baserer sig på svar fra 13 samarbejdskommuner. Det skyldes, at fem af kommunerne havde gennemført en tidligere udgave af statusanalysen i 2012, som ikke er direkte sammenlignelig med statusanalysen fra 2013.

²⁷ Metodetriangulering er en samtidig anvendelse af forskellige metoder i den samme undersøgelse, og respondenttriangulering sikrer en balanceret inddragelse af forskellige grupper af respondenter i den samme undersøgelse.

²⁸ I Inklusionsindekset er det kun skalaspørgsmålene (i hvilken grad eller ja/nej-spørgsmål), der indgår – andre udvalgte fokuspunkter belyses efterfølgende og indgår i den kvalitative analyse.

²⁹ Det har imidlertid ikke været muligt at indsamle data til at belyse parameteret Udviklings- og elevplaner og derfor indgår dette parameter ikke i inklusionsindekset.

³⁰ Eksperterne er autoriseret psykolog med speciale i inklusion, Rasmus Alenkær og Børnecenterchef i Ringsted Kommune, Rasmus Johnsen.

³¹ Disse data er blevet indhentet via spørgeskemaundersøgelser til forældre i 2014 og 2015.

Et formål med evalueringen er at indhente dokumentation for om, og i givet fald hvilke, sammenhænge, der kan påvises mellem de tværkommunale parametre og inklusionsindsatsen. I denne afsluttende rapport, kan vi endvidere dokumentere en eventuel udvikling i inklusionsindekset samt hvilken mulig påvirkning, ændringerne har på graden af inklusion set i forhold til de nationale mål.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at hvert parameter i Inklusionsindekset baserer sig på en lang række besvarelser i Undervisningsministeriets statusanalyse (se spørgsmålene i bilag 1).

Af det tværkommunale inklusionsindeks fremgår det, at vurderingerne af de forskellige tværkommunale parametre på en skala fra 1-5 (hvor 1 er den dårligste placering, og 5 er den bedste) varierer fra 2,6 til 4,2.

Når vi kigger på, hvordan de forskellige fagområder (dagtilbud, skole og PPR) har svaret på enslydende spørgsmål, er det tydeligt, at der er stor spredning på vurderingen af inklusionsindsatsens status i samarbejdskommunerne.

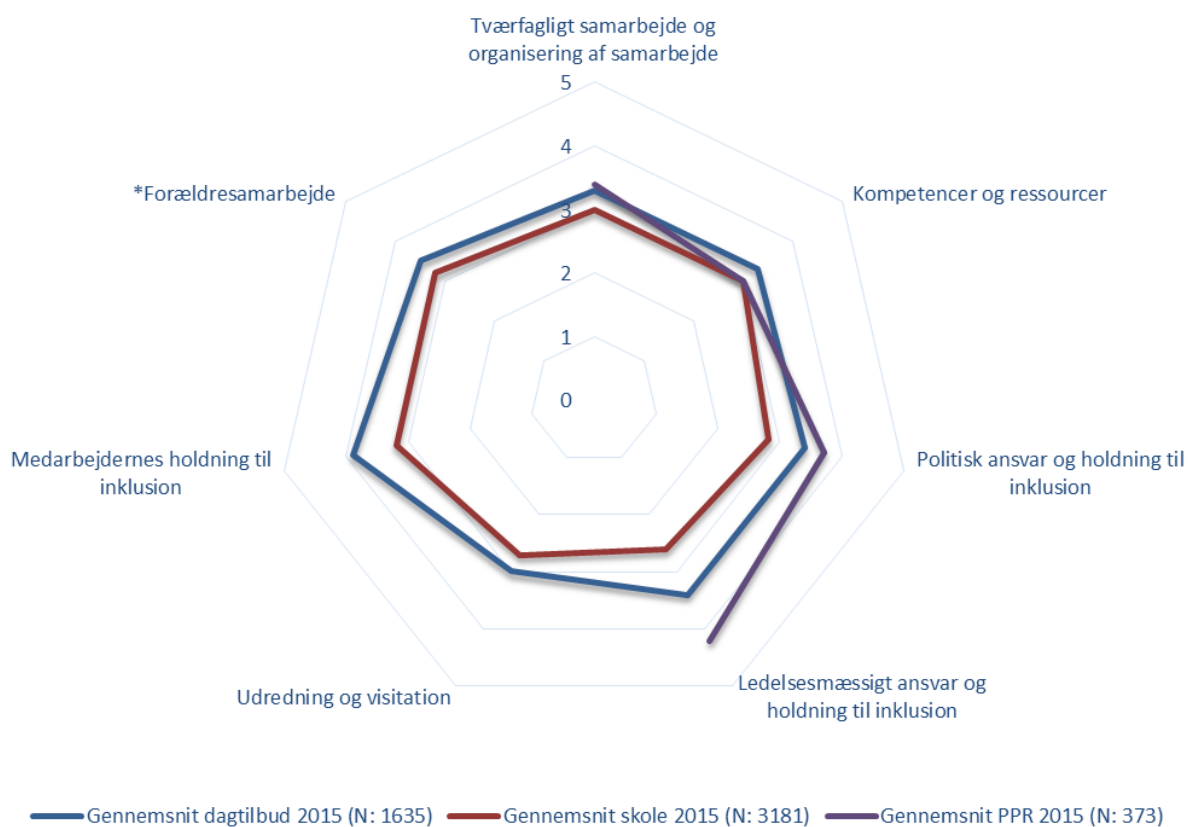
Skoleområdet vurderinger **(den røde streg)** ligger lavest på samtlige parametre på nær på parameteret *Kompetencer og Ressourcer*, hvor de ligger på niveau med PPR **(den mørkelilla streg)**, men under dagtilbud **(den blå streg)**. PPR ligger på niveau med dagtilbudsområdet på parameteret *Tværfagligt samarbejde og organisering af arbejdet* og højere på parametrene *Politisk ansvar og holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion*.

I datamaterialet ser vi således en tendens til, at ledere og medarbejdere indenfor PPR og på dagtilbudsområdet har en mere positiv opfattelse af status på inklusionsparametrene, end ledere og medarbejdere på skoleområdet har. Det er dog vigtigt at understrege, at der stadig er tale om en måling, der er baseret på et varieret antal besvarelser for de enkelte fagområder.

Det kan konkluderes, at det tværkommunale inklusionsindeks for 2015 til forveksling ligner det tværkommunale inklusionsindeks fra 2013, hvad angår forholdene mellem vurderingerne fra hhv. dagtilbudsområdet, skoleområdet og PPR.

Tværkommunalt inklusionsindeks 2015: Skole, dagtilbud og PPR

OBS:

*Gennemsnittene er beregnet på tværs af samarbejdskommunerne.

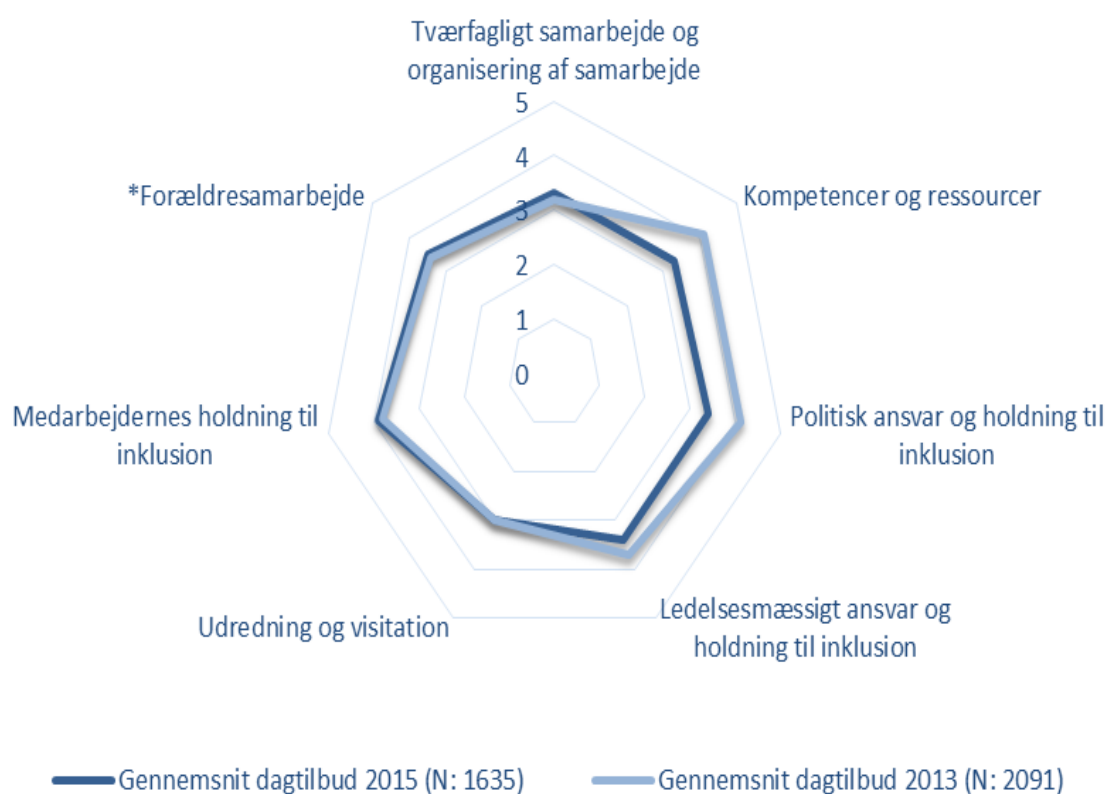
*Parameteret *Forældresamarbejde* er baseret på forældreundersøgelsens 798 besvarelser på dagtilbudsområdet og 1991 besvarelser på skoleområdet (i de deltagende kommuner).

Dagtilbudsområdet

Af det tværkommunale inklusionsindeks på dagtilbudsområdet fremgår det, at status på parametrene *Udredning og visitation*, *Medarbejdernes holdning til inklusion*, *Forældresamarbejde* og *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde* ligger på niveau med resultaterne fra 2013. Status på parametrene *Kompetencer og ressourcer*, *Politisk ansvar og holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion* er faldet siden 2013.

Tværkommunal inklusionsindeks 2013 & 2015: Dagtilbud

Skoleområdet

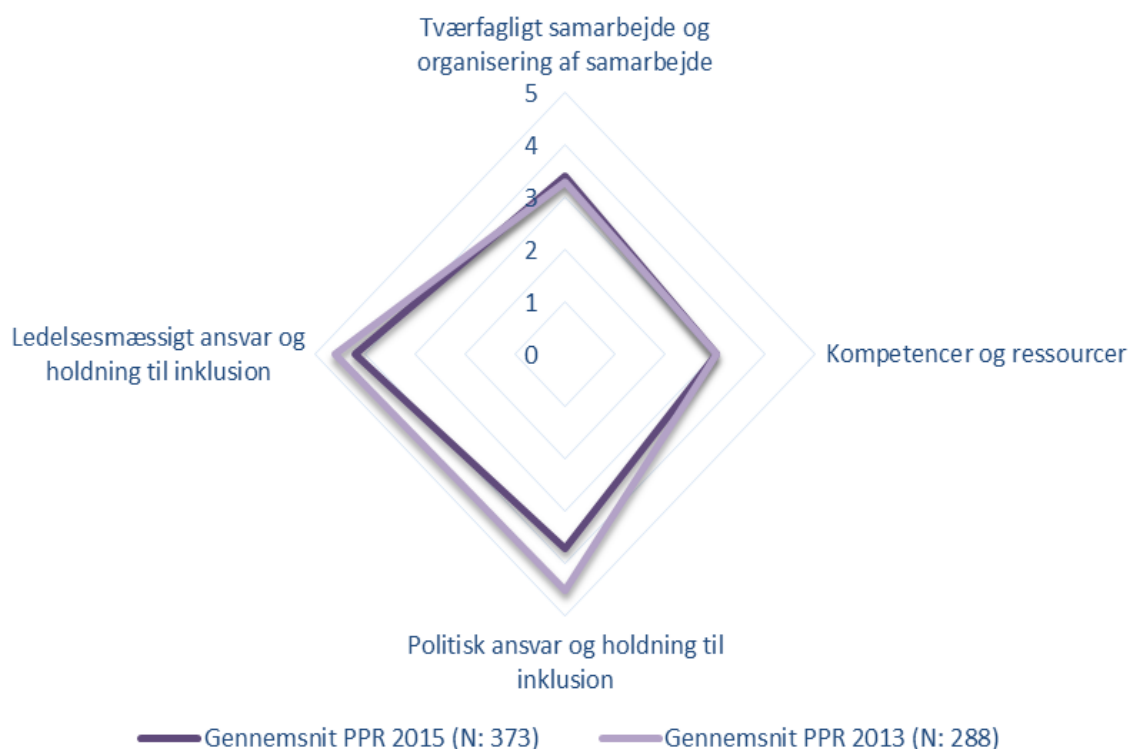
På skoleområdet viser det sig, at status på samtlige parametre stort set ligger på niveau med resultaterne fra 2013.

Tværkommunal inklusionsindeks 2013 & 2015: Skole

PPR

Status på parameteret *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde* ligger på niveau med resultaterne fra 2013, mens status på parametrene *Politisk ansvar for holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar for og holdning til inklusion* er faldet siden 2013³².

Tværkommunalt inklusionsindeks 2013 & 2015: PPR

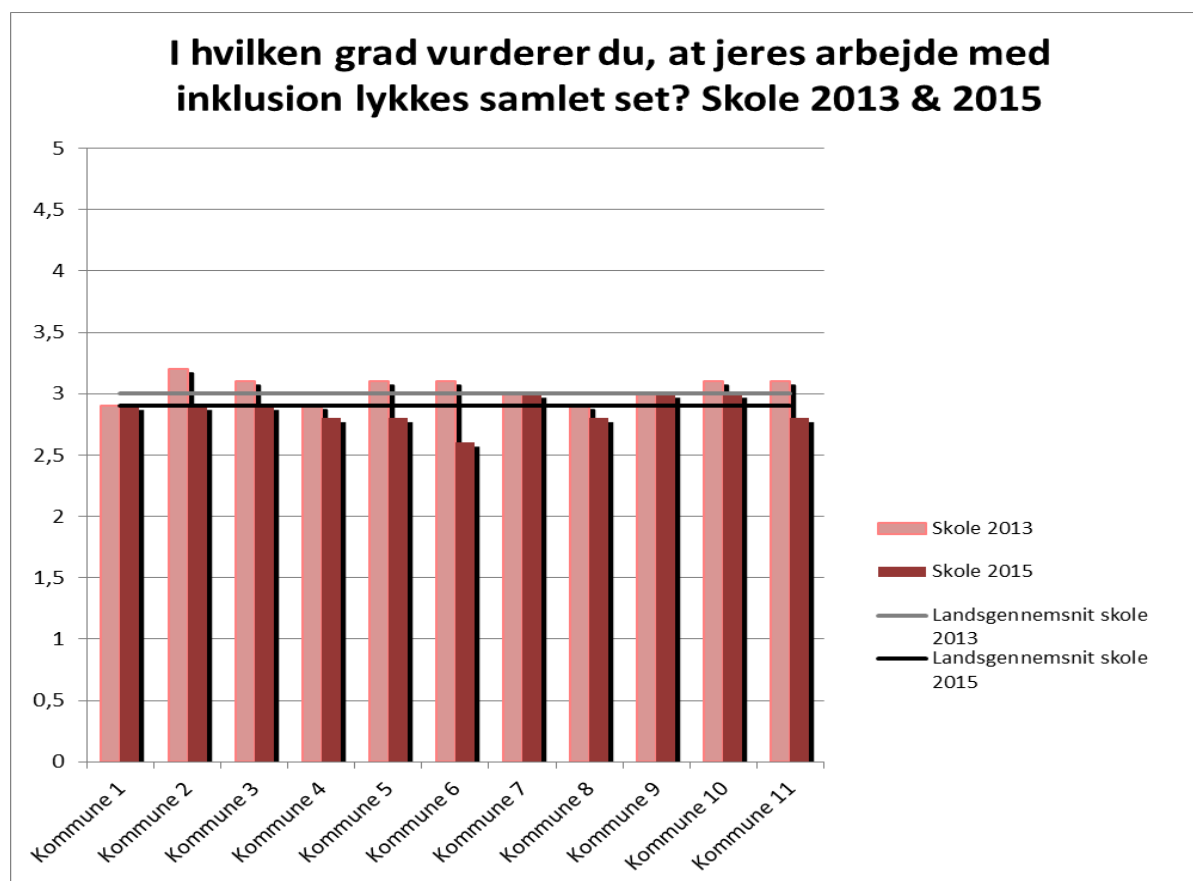

³² Der indgår som beskrevet en række tværgående medarbejdere i PPR-kategorien i 2015.

Hvor godt lykkes vi med inklusion?

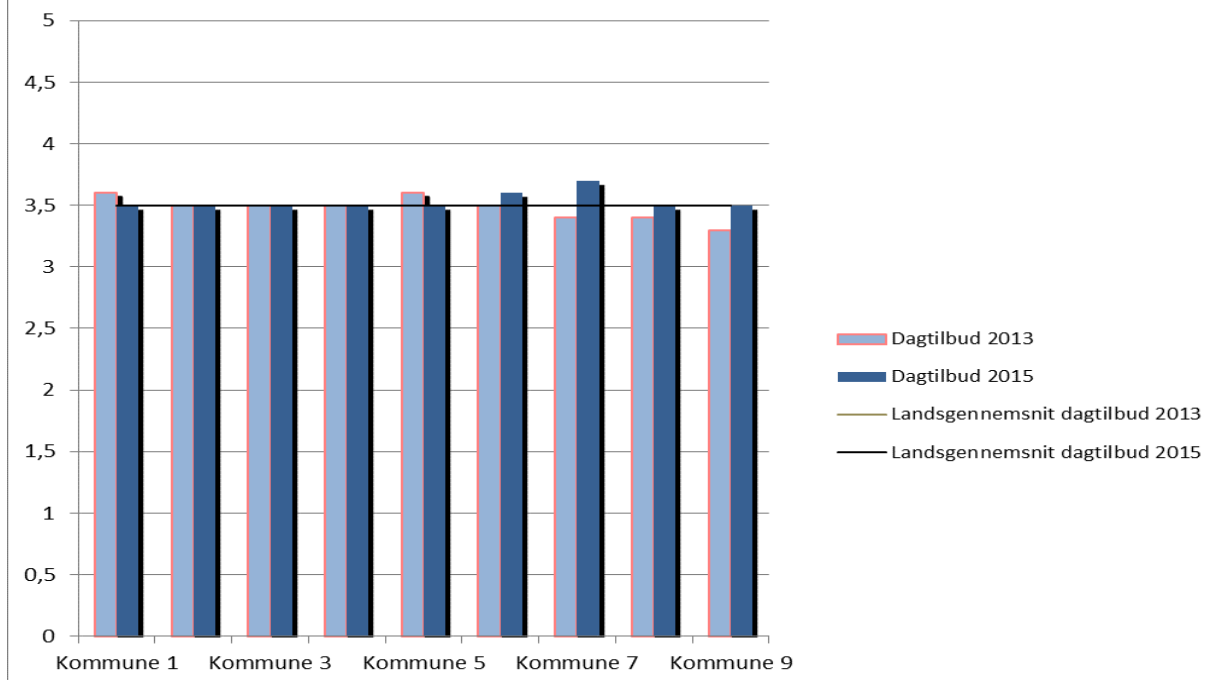
Samarbejdskommunernes ledere, lærere, pædagoger og medarbejdere i PPR har angivet (på en skala fra 1-5), i hvor høj grad de selv vurderer, at arbejdet med inklusion lykkes. Nedenfor bringes søjlediagrammer for hvert område.³³

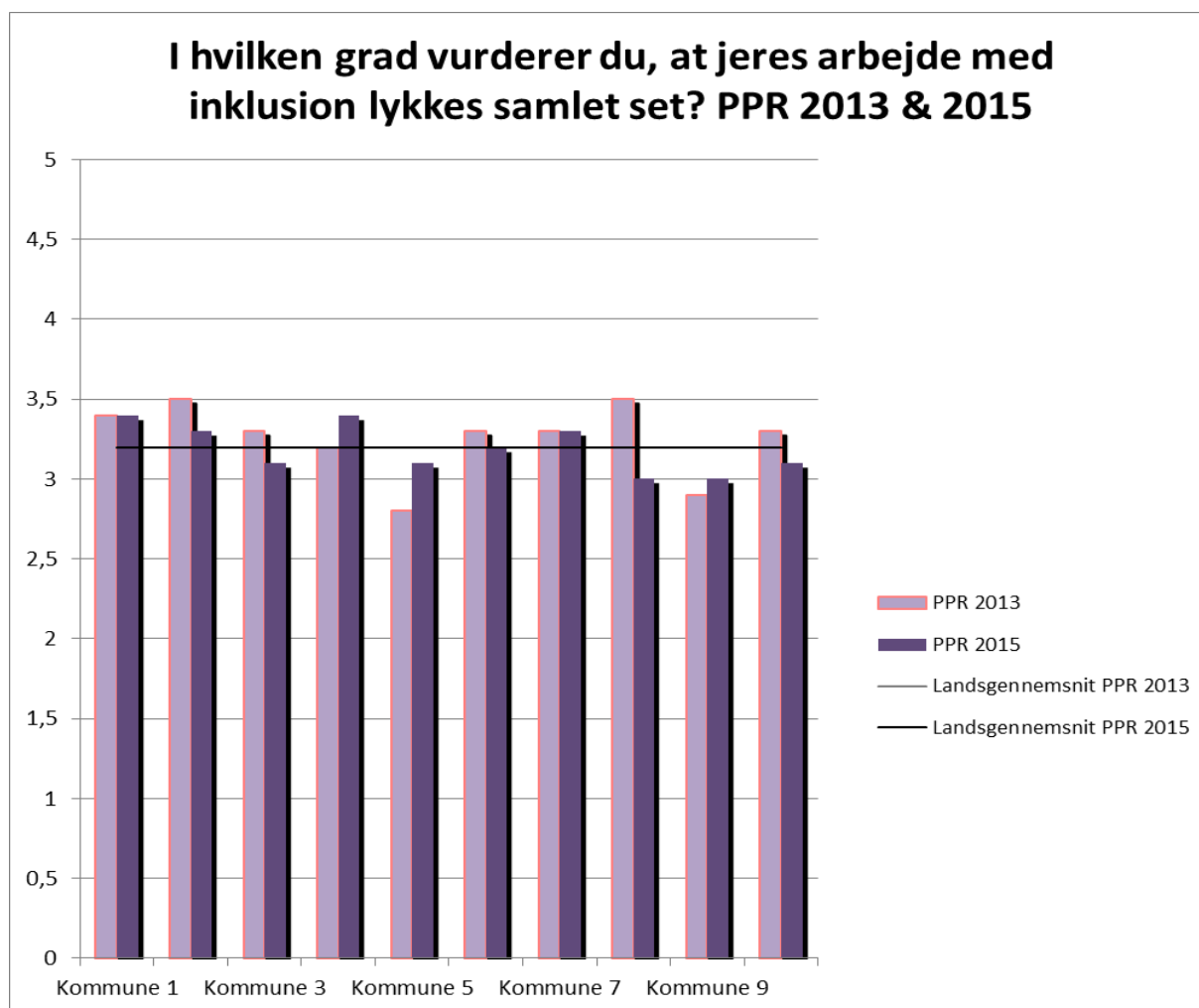

³³ Landsgennemsnittene for dagtilbud og PPR i 2013 og 2015 ligger på samme niveau og er derfor sammenfaldende i graferne.

**I hvilken grad vurderer du, at jeres arbejde med
inklusion lykkes samlet set? Dagtilbud 2013 &
2015**

Gennemsnitligt ligger vurderingen af succes med inklusionsarbejdet i 2015 på mellem 2,9 (skoleområdet) og 3,5 (dagtilbudsområdet), og PPR³⁴ ligger på et gennemsnit på 3,2. Det er det samme mønster, vi ser i baselinerapporten. Der er, som det fremgår af graferne, kun mindre variation i kommunernes vurderinger af, i hvilken grad arbejdet med inklusion lykkes. Det største udsving i vurderinger blandt ledere og medarbejdere er på 0,4 point mellem den højeste og laveste vurdering (på skoleområdet og på PPR).

På spørgsmålet om fagområdernes egen vurdering af, i hvilken grad inklusionsindsatsen samlet set lykkes, ligger dagtilbudsområdet højest placeret. Dernæst følger PPR, og skoleområdet har de laveste vurderinger.

Det, at dagtilbudsområdets og PPR's vurderinger også på dette ene spørgsmål er mere positive end skoleområdets vurderinger, understøtter den tendens, vi så i inklusionsindekset, hvor dagtilbudsområdet og PPR ud fra svar på en lang række spørgsmål fra statusanalysen placerer sig højere end skoleområdet på de tværkommunale parametre.

³⁴ Der skal igen tages højde for, at der som beskrevet indgår en række tværgående medarbejdere i PPR-kategorien i 2015.

4.1.2 Trivsel i dagtilbud

I forbindelse med midtvejsevalueringen i 2014, gennemførte 11 af samarbejdskommunerne trivselsmålinger på dagtilbudsområdet, hvoraf 9 har gennemført trivselsmålingerne via DCUM's trivselstermometer. I den afsluttende evaluering i 2015, har 7 af samarbejdskommunerne gennemført opfølgende trivselsmålinger, og heraf har 6 kommuner gennemført målingerne via DCUM's trivselstermometer, og en kommune har gennemført en LP-kortlægning. I 2015 har i alt 1737 børn gennemført trivselsmålingen, og det giver en svarprocent på 49,9%. I 2014 var svarprocenten på 50,3%.

Generelt viser det sig, at langt størstedelen af børnene:

- Er glade for at gå i børnehave (procentsatsen svinger fra 88% til 96% i de deltagende kommuner)
- Kan lide de andre børn (procentsatsen svinger fra 85% til 92% i de deltagende kommuner)
- Svarer, at de har gode venner i børnehaven (procentsatsen svinger fra 88% til 98% i de deltagende kommuner)

Det tyder på en overordnet god trivsel. Resultaterne viser dog også, at mange børn giver udtryk for, at de savner nogen at lege med i børnehaven. Denne andel udgør mellem 45% og 64% i kommunerne. Samtidigt oplever mellem 51% og 72% af børnene, at andre børn driller i en sådan grad, at de bliver kede af det. Der er således modsatrettede tendenser på spil.

Selvom langt de fleste er glade for at gå i børnehave og kan lide de andre børn, så er det værd at have opmærksomhed på, at mellem 1% og 9% ikke kan lide de andre børn i børnehaven, og at mellem 1% og 9% ikke er glade for at gå i børnehave. Resultaterne ligner til forveksling baseline-resultaterne. De sidstnævnte resultater kan muligvis indikere, at disse børn oplever eksklusion i et vist omfang. Det er, med afsæt heri, evaluators vurdering, at pædagogerne stadig med fordel kan understøtte børnenes legerelationer i endnu højere grad og hjælpe med at skabe flere legerelationer for de enkelte børn.

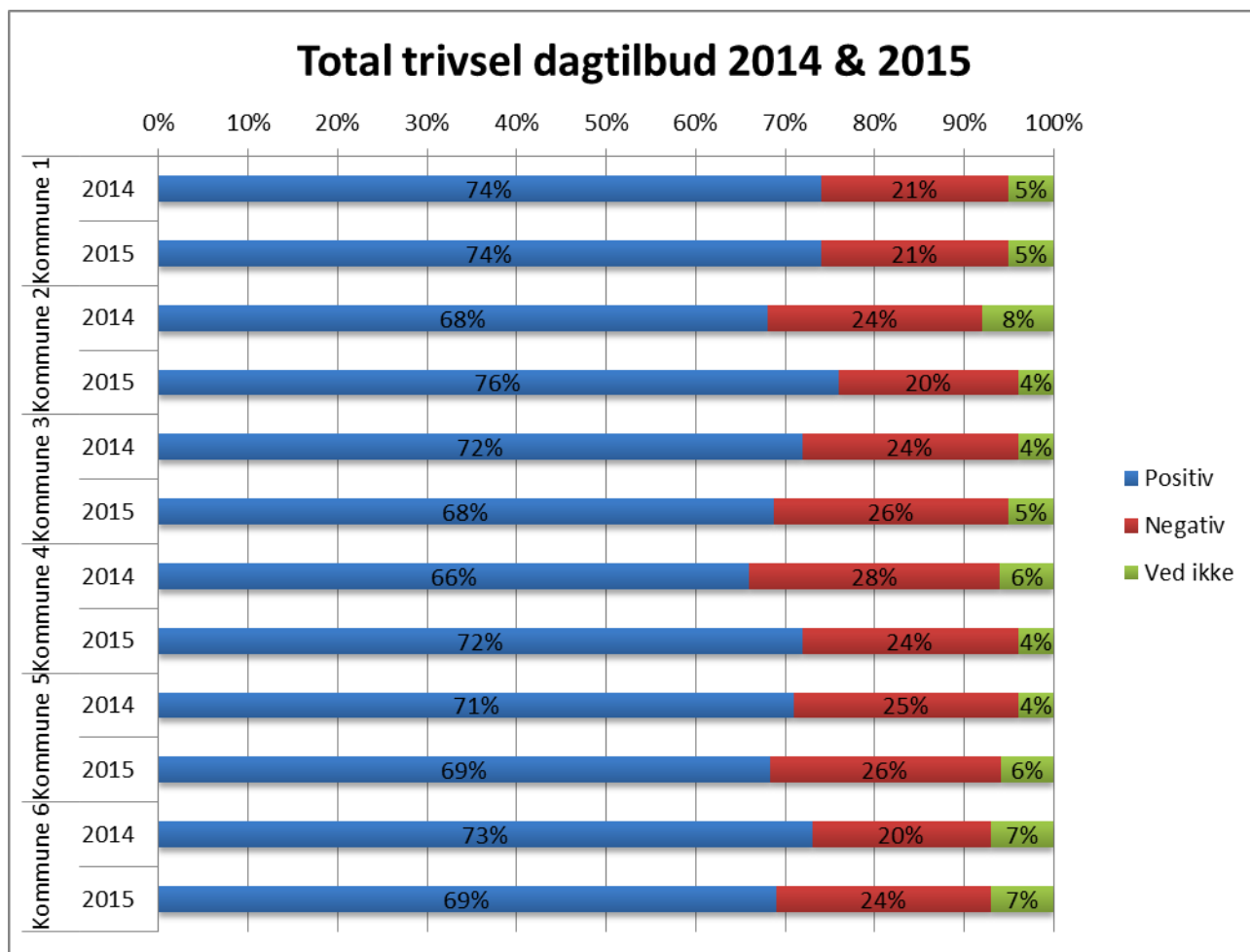
DCUM-undersøgelsen viser, på linje med baseline-målingen, også en tværgående tendens til, at drengene i højere grad oplever at få skæld ud end pigerne. Dette resultat understøttes af forskning på området, der viser, at drenge i højere grad end piger får skæld ud i børnehaver. Eksempelvis viser undersøgelsen *"Kvalitet i dagtilbuddet – set med børnenes øjne"*³⁵, at drenge oftere føler sig "forkerte" i børnehaven og oplever at få mere skæld ud, end pigerne gør. Det skyldes, ifølge pædagogerne i undersøgelsen, at drengene har flere raserianfald, er mere rastløse og forstyrrer mere end pigerne.

Dette resultat peger, ifølge evaluator, på et behov for at udvikle pædagogikken, så den i højere grad også tilgodeser de drenge og piger, der oplever at få meget skæld ud. Det kan dog også være et spørgsmål om fysisk plads, at der er adgang til f.eks. puderum, hvor man kan "give den gas", og til legepladserne, hvor der kan leges også vilde og egne lege, samt måske en bedre differentiering mellem ro og uro i områder i institutionen.

Nedenstående trivselsgraf viser totalbilledet af, hvor stor en procentdel af spørgsmålene, der er besvaret positivt i de kommuner, der har gennemført undersøgelsen i både 2014 og 2015. Af grafen fremgår det, at spredningen på andelen af positive svar er relativt begrænset. Forskellen mellem den lavest og højest placerede kommune i 2015 er 8 procentpoint.

³⁵ Undersøgelsen er gennemført i 2012 af Lars Qvortrup, Aalborg Universitet

4.1.3 Trivsel i skolen

Elevernes trivsel er et vigtigt fokuspunkt i arbejdet med øget inklusion i skolen. Derfor er trivselsmålingerne en vigtig del i evalueringen af kommunens status på inklusionsområdet.

Data vedrørende elevernes trivsel er indhentet via de obligatoriske nationale trivselsmålinger på 2. og 8. klassetrin i foråret 2015 og sammenholdes med resultaterne af trivselsmålingen foretaget via DCUM's børnetermometer i 2013. 14 af samarbejdskommunerne har gennemført trivselsmålingerne i 2015.

I alt har hhv. 6131 og 8288 2. klasses elever gennemført trivselsmålingen i 2013 og 2015, og hhv. 5674 og 6856 8. klasses elever i 2013 og 2015.

Resultaterne sammenlignes i de kommunespecifikke rapporter inden for kategorierne:

- Er du glad for at gå i skole
- Klassen og venskaber
- Mobning og alvorligt drilleri
- Lærer-elev-relationer

■ Tryghed (kun 8. klasse)

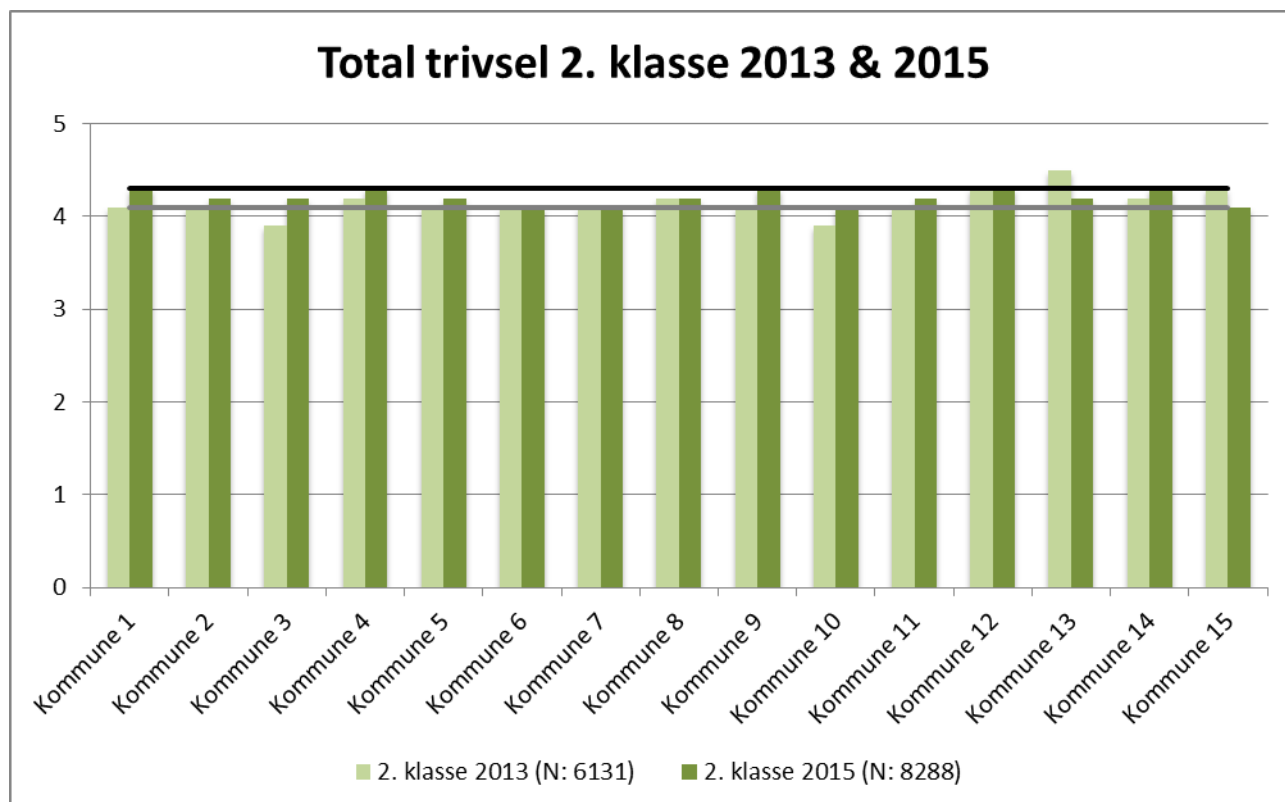
■ Total trivsel

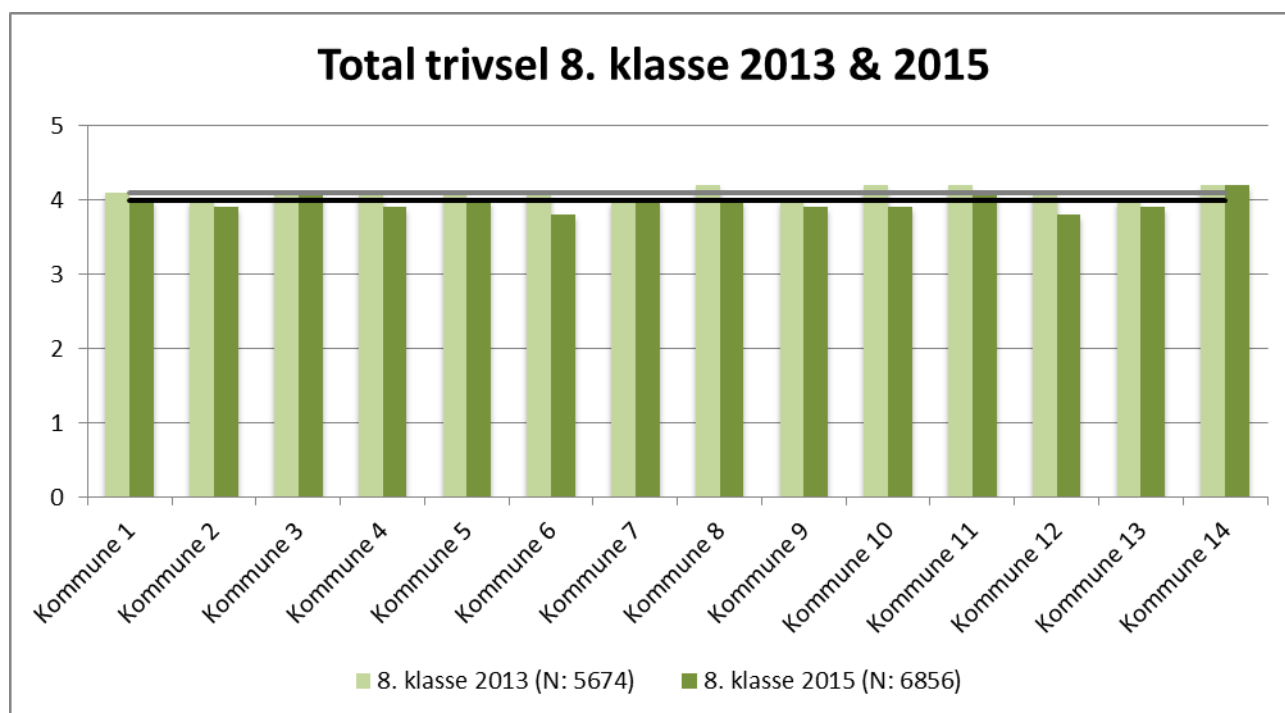
Eftersom trivselsmålingen er blevet ændret i projektperioden, er det imidlertid ikke nøjagtig de samme spørgsmål, der indgår i kategorierne, hvilket vanskeliggør sammenligning over tid. I bilag 3 findes uddybende resultater og en oversigt over, hvilke spørgsmål der indgår i kategorierne i hhv. 2013 og 2015.

Nedenstående søjlediagrammer viser det totale trivselsniveau for 2. og 8. klasse i hver af samarbejdskommunerne.

Af søjlediagrammerne fremgår det, at det totale trivselsniveau på en skala fra 1-5 (hvor 5 er det bedste) for de fleste kommuner ligger på omkring 4 for både 2. og 8. klasse. Overordnet set ligger trivslen stort set på niveau med resultaterne fra 2013 for både 2. og 8. klasse. Der er dog sket mindre udviklinger. For 2. klasserne er gennemsnittet steget fra 4,1 i 2013 (**den grå streg**) til 4,3 i 2015 (**den sorte streg**). For 8. klasse tegner der sig en modsat tendens. Her er gennemsnittet faldet fra 4,1 i 2013 (**den grå streg**) til 4,0 i 2015 (**den sorte streg**). Der skal dog tages forbehold for, at flere af spørgsmålene som beskrevet er ændret i perioden.

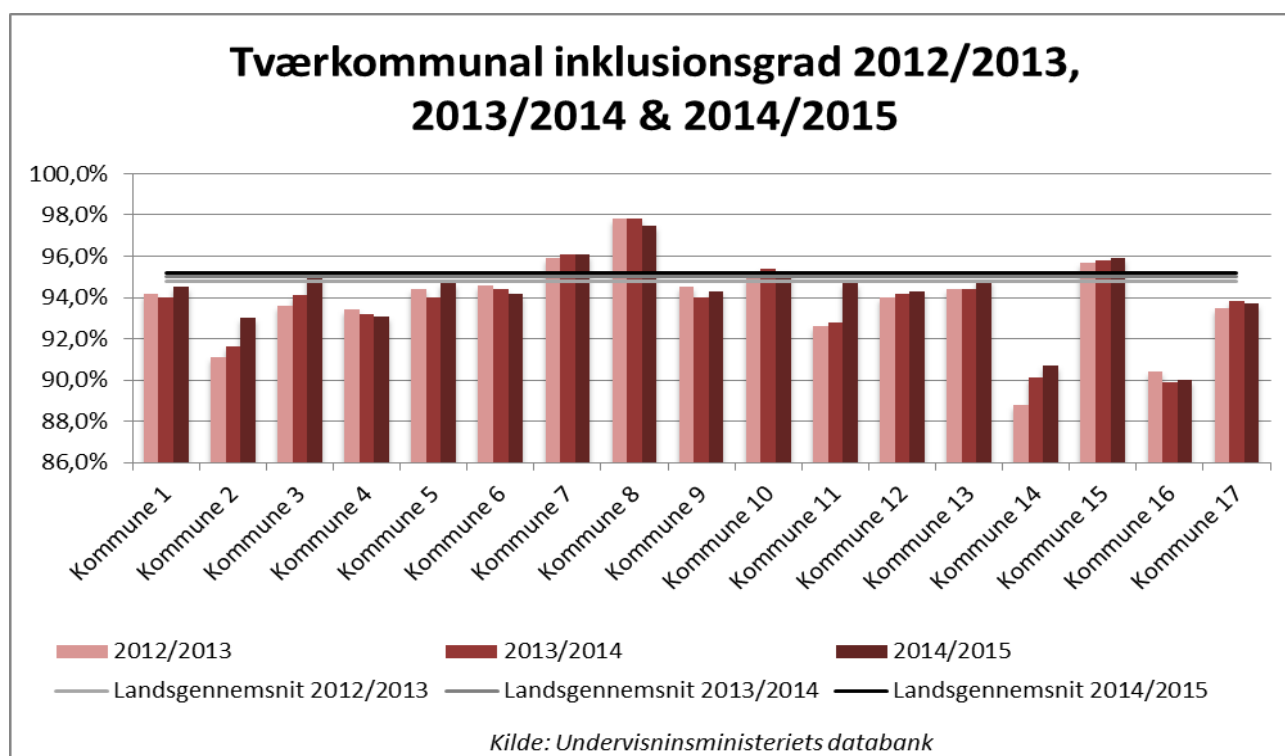
Resultaterne ligger i tråd med de netop offentliggjorte statusresultater på inklusionspanelundersøgelsen, som SFI har gennemført. I maj 2015 har 5.500 elever i denne undersøgelse besvaret en spørgeskemaundersøgelse og resultatet viser, at 67,8% (på en skala fra 1-5) vurderer deres individuelle trivsel til 4 eller derover. Af rapporten fra SFI fremgår det dog, at der er sket et mindre fald på 2,8 procentpoint i trivselsniveauet siden målingen i efteråret 2014.

4.1.4 Inklusionsgraden

Inklusionsgraden³⁶ er et udtryk for, hvor stor en del af det samlede antal børn, der er inkluderet i almene skoler. **Den sorte streg** viser landsgennemsnittet for skoleåret 2014/15, mens **den mørkegrå streg** viser landsgennemsnittet for 2013/14, og **den lysegrå streg** viser landsgennemsnittet for 2012/13.

³⁶ Der er tale om inklusion i fysisk/administrativ sammenhæng, inklusion defineret som tilstedeværelse.

Af ovenstående graf fremgår det:

- Inklusionsgraden er generelt steget i løbet af de seneste tre skoleår. Således er landsgennemsnittet steget fra 95% i skoleåret 2012/13 til 95,2% i skoleåret 2014/15
- Inklusionsgraden for skoleåret 2014/15 varierer i samarbejdskommunerne fra 90% - 97,5%. Det vidner om, at der er stor spredning på, hvor stor en andel af kommunernes elever, der modtager undervisning i specialtilbud.

På dagtilbudsområdet er der generelt tale om højere inklusionsgrader. Således ligger de fleste af samarbejdskommunerne på inklusionsgrader på 98-99%. Der findes ikke et anvendeligt landsgennemsnit for inklusionsgraden på dagtilbudsområdet, da kommunerne bruger forskellige opgørelsesmetoder.

4.1.5 Centrale pointer fra forældreundersøgelsen

I dette afsnit opsummeres en række centrale resultater og pointer fra de samlede baseline og opfølgende forældreundersøgelser. Den opfølgende forældreundersøgelse baserer sig på svar fra 798 forældre på dagtilbudsområdet og 1991 forældre på skoleområdet, hvilket giver svarprocenter på hhv. 10,9% og 17,8%. I baseline-undersøgelsen fra 2014, indgik der 2088 forældre på dagtilbudsområdet og 5775 forældre på skoleområdet, hvilket giver svarprocenter på 17,4% og 19%. Der er således sket et fald i svarprocenten særligt på dagtilbudsområdet, og der skal på begge områder tages forbehold for de lave svarprocenter, men det skal samtidig understreges, at der stadig er tale om svar fra mange forældre.

I forældreundersøgelsen er forældrene blevet stillet en række spørgsmål, hvor de er blevet bedt om, ud fra deres kendskab og erfaringer, at vurdere tilgangen til og arbejdet med inklusion i deres børns dagtilbud eller skoler og SFO. I denne afsluttende rapport sammenlignes den opfølgende undersøgelse med baseline-resultaterne, og centrale udviklinger i forældrenes vurdering af og holdning til inklusion over tid belyses.

I bilag 4 findes en mere detaljeret præsentation af forældreundersøgelserne.

Delkonklusion forældreundersøgelse

Forældreundersøgelsen viser, at langt de fleste af de deltagende forældre vurderer, at deres børn er glade for at komme i dagtilbud eller skole. Dette ligger fint i tråd med trivselsmålingerne på dagtilbuds- og skoleområdet og med den seneste inklusionspanelsundersøgelse fra SFI, der er gennemført i maj 2015, hvor en overvejende del af elevrespondenterne vurderer, at de har det godt i skolen (67,8%), og at de behandler hinanden godt i deres skoleklasser (67,3%). Undersøgelsen er foretaget blandt 5500 elever i 6. og 8. klasse.

Forældreundersøgelsen viser dog også, at der er nogle elever, som ikke er så glade. Denne tendens underbygges også både af trivselsmålingerne på dagtilbuds- og på skoleområdet samt af SFI's undersøgelse, hvor henholdsvis 7,6% og 6,2% af de deltagende elever angiver lave trivselstal, når de vurderer, hvordan de har det i skolen, og hvordan de behandler hinanden i de enkelte klasser. Samme tendens læses i DCUM's offentliggørelse af Termometeret om elevernes undervisningsmiljø i skoleåret 2014-15. Målingen, der er foretaget blandt 59.439 elever på forskellige klassetrin, viser, at der stadig er mange, der bliver mobbet og drillet i en grad, der gør dem kede af det. Således svarer 57,7% af elever på indskolingstrinnet, at de tit eller nogle gange bliver drillet, så de bliver kede af det, mens 27,1% af elever på mellemtrinnet oplever, at nogle i klassen bliver mobbet. I udskolingen er andelen af elever, der oplever dette, 15,3%.

En lignende tendens kan ses i indeværende forældreundersøgelse, hvor nogle forældre, særligt på skoleområdet (36%), giver udtryk for, at de oplever, at der er udfordringer med børn, der holdes udenfor. Problematikken forstærkes af, at det tilsyneladende er de samme børn, der holdes udenfor. Set i den sammenhæng peger undersøgelsen på et behov for, at der bliver sat mere ind for at sikre gode sociale fællesskaber i skolen.

Resultaterne viser også, at elever oftere har legeaftaler med børn fra egen klasse end med børn fra andre klasser. Dette tyder på, at de traditionelle klassefællesskaber stadig har stor prioritet i folkeskolen. Evaluatoren finder det i den forbindelse påfaldende, at godt 14% af børnene enten sjældent eller aldrig har legeaftaler med børn fra deres klasse. Selv om den nye folkeskolereform har lanceret nye muligheder for holddannelse på tværs af årgange, viser den opfølgende undersøgelse ikke en ændring af dette billede.

Undersøgelsen viser en klar tendens til, at forældre til børn på dagtilbudsområdet, i højere grad end forældre til børn på skoleområdet, oplever inklusion som noget positivt. Således svarer forældre til børn i dagtilbud generelt mere positivt på en række af spørgsmål omkring legemuligheder, støttemuligheder, i forhold til håndtering af konflikter, adgang til ressourcer, dannelse af fællesskaber og holdning til inklusion.

Forældre til børn i skolen forholder sig også positivt til en række sociale værdier i klassen, men der udtrykkes samtidig bekymring for, om deres børn bliver forstyrret. Godt 48% af de 1991 deltagende forældre på skoleområdet er desuden, enten i meget høj grad eller i høj grad, bekymrede for, at inklusionen går ud over det faglige niveau i klassen.

Det er, som det også blev påpeget i midtvejsevalueringen, vigtigt at medtænke, at forældrenes vurderinger af det faglige niveau, og i øvrigt tillige i forhold til flere andre af besvarelserne, primært beror på dialoger med deres egne børn. Det skal derfor vurderes, i hvilken grad det er vigtigt, at forældrene gives bedre indsigt og dermed bedre vurderingsmuligheder i forhold til skolens arbejde. Set fra skolens side bliver spørgsmålet så i givet fald, hvordan forældre "inviteres ind" i klassens dagligdag uden at forstyrre, således at de kan få et realistisk indtryk af arbejdet. Evaluators tilknyttede eksperter peger, på baggrund af problemstillingen i undersøgelsen her, på mulige metoder, som kan være video, besøg eller åben log-bog, der er kendt fra andre skoler.

Størstedelen af forældrene på hhv. dagtilbudsområdet og skoleområdet mener, at de som forældre har et betydeligt ansvar for at støtte op omkring, at der er et stærkt børnefællesskab i deres barns dagtilbud/klasse. Forældreundersøgelserne viser også i 2015, at størstedelen af de deltagende forældre gerne vil bidrage yderligere til fællesskabet. Der er således stadig et stort potentiale for yderligere forældreinddragelse.

Det er markant, at hhv. 62 og 61% af de deltagende forældre ikke kender deres dagtilbuds eller skoles tilgang til inklusion. Det peger i retning af et stort behov for information og dialog med forældrene om dagtilbuddenes og skolernes inklusionstilgang. Dette er en indsats, der ser ud til at være igangsat på dagtilbudsområdet, men som med fordel kan udbygges. Besvarelserne tyder på, at den manglende kommunikation af konkrete strategier betyder, at forældrenes viden om inklusion bygger på et medieskabt billede af dette. Særligt skolerne har derfor en stor opgave i forhold til at højne forældrenes vidensniveau om inklusion. Hvis det lykkes, kan det muligvis medvirke til at mindske en relativt udbredt bekymring for, om inklusionsindsatsen går ud over det faglige niveau i klassen. Forskning viser, at hvis inklusion foregår ordentligt, skaber det også stærkere læringsfællesskaber og dermed bedre læring for både fagligt stærke og mindre stærke elever.

5. Tværgående pointer fra den kvalitative evaluering i de 8 udvalgte case-kommuner

De kvalitative data er blevet indhentet gennem besøg i syv af de oprindeligt otte³⁷ udvalgte case-kommuner i perioden august til oktober 2015. Besøgene blev tilrettelagt i samarbejde med tovholdere eller koordinators for projekterne i de syv case-kommuner. Dataindsamlingen har derfor taget afsæt i den enkelte kommunes mål og resultater i relation til samarbejdet med LKI. Der er gennemført besøg i dagtilbud, skoler og fritidstilbud og foretaget interviews med styregrupper, politikere, medarbejdere og ledere i dagtilbud og på skoler, samt med børn og forældre.

I de følgende afsnit bringes tværgående pointer fra den kvalitative evaluering i de 7 udvalgte case-kommuner. Analysen er struktureret ud fra de tværkommunale parametre, der er belyst i evalueringen.

5.1 Overordnet status på inklusionsindsatserne i de 7 case-kommuner

I de allerfleste kommuner har opstartprocessen i forbindelse med samarbejdet om inklusionsindsatsen taget længere tid, end deltagerne først havde forventet. Arbejdet med forandringsteoriene har været tidskrævende men også så frugtbart, at man i en del af case-kommunerne er begyndt at anvende metoden i andre sammenhænge. Nogle kommuner er også begyndt at anvende "rullende" forandringsteorier og sørger for, at der bliver opjusteret og ajourført på forandringsteorien for inklusionsindsatsen, så tidshorisonten hele tiden pejler nogle år frem i tiden. I en kommune sammenligner man processen med en "slow-food-proces", men understreger samtidig, at det har været umagen værd at undersøge tingene til bunds og få et solidt og afklaret grundlag for strategi og handleplaner. På tværs af alle case-kommunerne kan det således konstateres, at de først i denne sidste del af samarbejdsperioden er begyndt for alvor at implementere strategierne og få konkrete aktiviteter sat i værk i praksis.

For stort set alle kommunerne har det været karakteristisk, at strategiudviklingen er foregået i en mere eller mindre top-down-orienteret proces og i flere tilfælde i en mere eller mindre lukket styregruppe. En styregruppe betegner ligefrem processen således: *"Vi trak os tilbage til tårnet"*. Der er dog enkelte kommuner, som med positive resultater har anvendt mere inddragende metoder, bl.a. med nedsættelse af arbejdsgrupper og med anvendelse af behovsundersøgelser i dagtilbud og skoler. I nogle kommuner er der i forbindelse med strategiprocesen afholdt informations- og dialogmøder med inddragelse af relevante interessenter. Generelt set kan evaluator få øje på et stort behov for yderligere inddragelse af medarbejderne i rigtigt mange af case-kommunerne for at sikre ejerskab og fælles retning i

³⁷ Thisted Kommune har valgt at træde ud af samarbejdet.

inklusionsarbejdet. Det kan ske via øget dialog om inklusionsværdier, visioner og mål og gennem konkret inddragelse i planlægningsprocesser.

Alle case-kommunerne står nu med en ret omfattende kommunikations- og implementeringsopgave. Og medarbejderne kalder på et lederskab, som kan angive retning og råde om implementeringsprocessen. Flere medarbejdere kalder også på lederskab, som kan motivere og engagere medarbejdere, der allerede er travlt optaget af organisationsændringer, reform-indfasning og andre projekter, heraf også flere andre med inklusion for øje. Der er *"mange bolde i luften,"* og forandringskapaciteten synes i øjeblikket at være ret hårdt spændt for på kommunernes børne- og ungeområder. Fra flere af de interviewede fra dagtilbud og skoler, hører evaluator ønsker om ro til arbejdet på kerneområderne samt ønsker om rum til at forfølge egne indsatser, som gror *"fra neden og opad"*.

I alle case-kommunerne er der blevet gennemført kompetenceudvikling, og der er i stort omfang tale om kompetenceudvikling, som tager sit udgangspunkt i systemisk teori og i kognitiv tænkning. I nogle kommuner har kurserne været gennemført i en form, der tager udgangspunkt i en traditionel efteruddannelsestradition med internatophold/kursusforløb, mens andre med angiveligt meget positiv effekt har benyttet kursusformer, der har givet mulighed for kombinationer af vejledning, supervision, aktionslæring og med udgangspunkt i praksisnære eksempler og gode muligheder for inddragelse af deltagernes erfaringer og viden. For stort set alle kommunerne gælder det, at medarbejderne, og i flere tilfælde også lederne, efterspørger yderligere kompetenceudvikling.

Der er stadig ret store forskelle i holdning til inklusion i dagtilbud, PPR og skoler. Holdningsforskellene kan grunde i forskellige kulturer, i de forskellige uddannelsesbaggrunde og i de forskellige målsætninger, institutionerne arbejder i forhold til. Helt tydeligt spiller kravene til faglig udvikling og læring ind i den overgang (eller mere ønsket: den sammenhæng) der er mellem dagtilbud og skole. Begge typer af institutioner kan lære noget af hinandens generelle håndtering af inklusionsopgaven. I det hele taget, er der i den mangfoldighed af værdier, metoder, værktøjer og initiativer, som er i spil i case-kommuner og samarbejdskommuner, et kæmpe potentiale for læring og erfaringsopsamling. Dette læringspotentiale er til stede såvel mellem kommunerne som inden for kommunerne. Evaluator finder, at der er et meget stort behov for, at kommunerne får sat mere præcise mål for og etableret en bedre praksis omkring evaluering (hvoraf meget kan være selvevaluering), så der kan drages nytte af den store aktivitet, som udspiller sig på området i disse år. Eksempelvist er der i mange kommuner flere forskellige modeller for samarbejdet mellem dagtilbud og skole i forbindelse med overgangen eller sammenhængen mellem børnehaven og skolen. Her vill det være meget tiltrængt at få evealueret på hvilke metoder og procedurer, der er særligt hensigtsmæssige i forhold til fx børnenes trivsel, inklusion mm. Der er et meget stort behov for bedre erfaringsopsamling og videndeling, herunder også for nye procesevalueringsformer, simultanevaluering eller *"undervejs"*-former for evaluering, så det ikke bliver papirevalueringer, men en styrkelse af den organisatoriske og faglige kompetence til konstant refleksion over egen praksis.

Hvis flere kunne lære af de gode eksempler og den vellykkede praksis, som allerede er etableret, ville meget bedre inklusion for flere børn kunne opnås hurtigere.

Midt i den omtalte mangfoldighed af initiativer og aktiviteter på inklusionsområdet, trives også en relativt stor mangfoldighed af inklusionsholdninger og begreber. Kommunerne befinder sig stadig midt i paradigmeskiftene mellem idékomplekser og begreber om rummelighed, integration og inklusion. I den forløbne samarbejdsperiode mellem kommunerne og LKI, har evaluator kunnet registrere et langsomt skifte mod stadig mere velbeskrevne og italesatte inklusionsværdier, og i en kommune taler man nu om Stærke Læringsfællesskaber og i en anden om Stærke Børnefællesskaber. Det kan også konstateres, at der i institutioner og på skoler i stadig højere grad refereres til fællesskabsudvikling og muligheder i stedet for til individbaserede mangelbetragtninger. Også dette holdningsskifte kræver tid, og der er derfor i alle case-kommunerne stadig et stort behov for, at forvaltninger og ledere italesætter og

praktiserer inklusionsværdier. Evaluator kan på et overordnet plan iagttage en bevægelse, som groft sagt kan beskrives som en dialektisk udvikling under følgende skiftende paroler – fra mange ud til flere ind - og nu til fællesskaber for alle.

I mange af kommunerne har man på det organisatoriske plan arbejdet med at få ressourcerne på inklusionsområdet etableret så hensigtsmæssigt som muligt i forhold til behovene i dagtilbud og skoler. Der er i mange af kommunerne foregået en reorganisering og omorganisering med tendens mod tværfaglighed udplacering/decentralisering og afbureaukratisering, og de kvalitative interview viser, at ledere og medarbejdere værdsætter denne øgede nærhed og tilgængelighed til resourcepersoner.

Inddragelse af den potentielle ressource, der ligger i en øget forældreinddragelse og forældresamarbejde, har været på dagordenen i stort set alle case-kommuner. Der er taget fat på informations- og dialogmøder, og de fleste kommuner har planer om yderligere aktiviteter for at involvere forældrene. Fra en fase, hvor der mest blev talt om forældresamarbejds store betydning og med en mere sporadisk involvering, er der i flere kommuner nu tale om mere praksisnær og reel inddragelse.

5.2 Tværkommunalt samarbejde

Mange af samarbejdskommunerne arbejder med et øget fokus på tværfagligt samarbejde. Flere kommuner fremhæver, at netop styregruppearbejdet har været med til at øge kendskabet til de arbejdsområder, som styregruppemedlemmerne repræsenterer, og at dialogen på møderne støtter en mere fælles tilgang til inklusion med afsæt i forskellige fagligheder. Der er bl.a. kommet en øget forståelse for, at det er afgørende, at arbejdet omkring visitation, styrkelse af børnefællesskaber mm. kan foregå på tværs af faglige professioner og kompetencer, i en erkendelse af at inklusion forudsætter en tværfaglig tilgang, hvis det skal lykkes.

Flere af kommunerne har i deres forvaltningsstruktur allerede organiseret arbejdet, så de mest relevante kompetencer er knyttet sammen i en fælles forvaltning på Børne- og Ungeområdet. Dermed forsøger kommunerne at skabe et endnu større helhedssyn på børn og unges liv i 0- til 18-års-alderen, end de tidligere har haft. Samtidig etablerer flere af kommunerne tværfaglige grupper med udgående funktioner og faglige kræfter inden for fx sundhed, inklusion og forebyggelse tættere på børnene og de unges hverdag. Der er således også i flere kommuner blevet inddraget Børne- og Familieafdelingen, som administrerer Servicelovens bestemmelser om forebyggelse og anbringelse inden for børne- og ungeområdet.

Flere af samarbejdskommunerne arbejder med forskellige former for tværfaglige samarbejder i form af fx tværfaglige ressourceteams, specialteams, tværfaglige netværk af ledere/medarbejdere, tværfaglige casegrupper, visitationsteams mm., og erfaringerne vurderes positivt i de kvalitative interviews. Medarbejderne fortæller at de har fået bedre støtte både i forhold til analyser af læringssituationer og til konkrete indsatser i forhold til børn og fællesskaber. Nogle kommuner har samtidig organiseret arbejdet i de tværfaglige teams som et fleksibelt og operationelt instrument til hurtig, tidlig og helhedsorienteret vejledning og indsats.

Flere af samarbejdskommunerne har i forbindelse med indsatsen udarbejdet *ressourcelandskaber*, der for hhv. dagtilbuds- og skoleområdet viser, hvem og hvilke kompetencer praksisfeltet kan trække på. Det giver ifølge de interviewede medarbejdere og ledere et rigtigt godt overblik og er en stor støtte for pædagoger og lærere, når der skabes et godt overblik over de mulige "håndtag", de kan gribe fat i, når der opstår en akut problemsituation. Det kan være en beskrivelse af de første 3 hjælpemuligheder, man kan aktivere internt, men også en oversigt over, hvad der eksternt findes af ressourcer. Et sådant kort over "ressourcelandskabet" opleves som en stor hjælp for personalet, og flere lærere fortæller, at det faktisk i flere situationer gør dem i stand til selv at klare flere udfordringer, blot fordi de ved, at der er opbakning at hente, hvis problemerne vokser dem over hovedet.

I samtlige de kommuner, der endnu ikke har udarbejdet sådanne ressourcelandskaber, viser evalueringerne, at der netop efterspørges dette overblik.

Vore analyser i denne evaluering viser, at det tværfaglige samarbejde også har betydning for vurderingen af, hvorvidt arbejdet med inklusion lykkes. En dybdegående analyse af de kvantitative data viser nemlig, at en af de faktorer i statusanalysen, der har størst betydning for den selvoplevede vurdering af, at inklusionen lykkes, er svarene på spørgsmålet: *"I hvilken grad oplever du, at medarbejderne får den rådgivning og vejledning, som de har brug for i forhold til inklusion?"*

Samtidigt vurderer de interviewede, at netop det tværfaglige samarbejde kan give baggrund for mere præcis rådgivning og vejledning til forældre, lærere og pædagoger, og det kan, hvis det er fleksibelt organiseret, give mulighed for en hurtigere og tidligere indsats. Vi kan dermed konstatere, at når det tværfaglige samarbejde udfoldes, er det med til at sikre, at medarbejderne får den rådgivning og vejledning, som de har brug for ift. inklusion, og så opleves der en større grad af succes i inklusionsindsatsen.

En helt aktuel undersøgelse fra EVA³⁸ viser desuden, at tværfagligt samarbejde styrker inklusionen, og det sætter et øget fokus på, at der rammesættes gode muligheder for et sådant tværfagligt og gerne decentralt samarbejde. Det, der bedst styrker inkluderende læringsmiljøer, er samarbejde, hvor forskellige medarbejdergrupper byder ind med forskellige kompetencer. Den indsats, der i undersøgelse skiller sig mest positivt ud blandt de forskellige måder at arbejde med inkluderende læringsmiljøer på, er co-teaching.³⁹

Såvel den statistiske analyse som de kvalitative resultater understreger behovet for fortsat at have fokus på det tværfaglige samarbejde. De kommunale erfaringer peger nemlig som nævnt på, at det tværfaglige samarbejde rummer en lang række kvaliteter med positiv betydning for inklusionen, såsom potentialet for en mere helhedsorienteret vurdering af børnenes fællesskaber og de faktorer, som spiller ind på fællesskabet.

5.3 Kompetencer og ressourcer

Ressourcefordeling

Flere og flere kommuner lader ressourcefordelingen på institutionsplan eller distriktsplan foregå ud fra socioøkonomiske forhold. Nogle bruger KORA-modellen⁴⁰, og en del lader fordelingen bero på en kombination af flere hensyn. Der er således forskel på, i hvilken form man lader de socioøkonomiske forhold spille ind i ressourcefordelingen, og om man, i kommunen, fordeler ud fra forvaltningsbeslutninger, uddelegerer budgetterne, eller om der sker en ad hoc tildeling på baggrund af de behov og støtteansøgninger, der opstår i de enkelte dagtilbud og skoler. Det er på nuværende tidspunkt ikke muligt, på baggrund af de kommunespecifikke data, at se, om den ene ressourcefordelingsmodel understøtter børnenes trivsel og inklusionsindsatsen mere, end en anden

³⁸ <https://www.eva.dk/e-magasinet-evaluering/2015/evaluering-november-2015/samarbejde-styrker-inklusion>

³⁹ Co-teaching er en undervisningsform, hvor en almenlærer og en ressourceperson med specialpædagogisk viden har fælles ansvar for at planlægge, forberede, gennemføre, evaluere og udvikle undervisningen i en klasse, og det giver mulighed for at differentiere undervisningen for alle elever.

⁴⁰ KORA-modellen anvender socioøkonomiske data for skoleeleverne og deres forældre i tildeling af ressourcer, men inddrager ikke data for alle kommunens indbyggere.

model⁴¹. Det er dog tankevækkende, at ny forskning peger på, at den pædagogiske indsats fra en engageret lærer vejer langt mere for et barns trivsel og faglige udvikling end socioøkonomiske forhold.⁴²

Et andet vigtigt fokus i ressourceallokeringen er, i hvilken grad ressourcer bevilges i forhold til enkelte børn eller på fællesskabet. Flere kommuner er begyndt at lade den ressourcefordeling, som er knyttet til de udviklingsmæssige og pædagogiske forhold i den daglige praksis, forgå ud fra behov i inkluderende fællesskaber frem for en tidligere orientering mod individuelle behov hos et barn/elev. Der er dog stadig en del kommuner, som anvender støtteansøgninger, der er rettet mod det individuelle barns behov. Flere kommuner anvender således de samme ansøgningsskemaer som tidligere, mens andre har ændret disse, så der eksempelvis ikke skal søges på et specifikt CPR-nummer. På den måde har disse kommuner lettet adgangen til at søge støtte til udvikling af fællesskaber, så de bedre kan inkludere alle børn.

Den kvalitative evaluering viser, hvor vigtigt det er at have en overordnet strategi for ressourcefordelingen og kompetenceudviklingen, samt en tydelighed omkring rammer, roller og forventninger til inklusionsarbejdet.

Kompetenceudvikling

Der er et fortsat behov for kompetenceudvikling med fokus på pædagoger og læreres evner til at skabe velfungerende børnefællesskaber. Det gælder i alle samarbejdskommuner, og i nogle af kommunerne er der et meget stort behov for kompetenceudvikling især på dagtilbudsområdet, hvor vore kvalitative interviews viser, at der i et vist omfang ikke skelnes mellem rummelighed og inklusion. Segregeringsgraden i dagtilbud er lav i alle kommuner, og det skyldes bl.a., ifølge vore evalueringsresultater, at der i mange dagtilbud er et fokus på rummelighed i stedet for på inklusion, og at inklusion forstås som en indsats for at tilpasse et barn til fællesskabet, mere end at udvikle fællesskaber som kan inkludere flere forskellige børn. Dette fokus på rummelighed betyder, at der er børn i dagtilbud, som blot er til stede⁴³, men de bidrager ikke, og de udvikler sig dermed heller ikke i en takt, som de måske kunne have mulighed for i andre fællesskaber eller med en mere fokuseret indsats. De er undertiden det, som er blevet betegnet som "på tålt ophold"⁴⁴. Dermed mister børnene nogle muligheder fremadrettet.

Der er dog også nogle kommuner, som arbejder med fokus på en kompetenceudvikling, der retter sig mod indsatser på gruppeniveau frem for på individniveau, og det har de angiveligt opnået gode effekter med. Lærerne fortæller, at de på den måde kan få nogle nye indsigter og redskaber til at få succes med holddannelse og bedre klasseledelse. Der er også tilfælde, hvor kommuner på skoleområdet har succes med, at støtten tildeles en klasse frem for enkelte elever. Der viser sig således i flere tilfælde, på både dagtilbuds- og skoleområdet, en øget forståelse af, at hvis et barn har svært ved at indgå i dagtilbuddet eller skolen, så er det, med afsæt i en inklusionstænkning, fællesskabet og rammerne, der skal fokuseres på.

På skoleområdet er der også behov for yderligere kompetenceudvikling på en række felter og for at nyttiggøre den kompetenceudvikling, som har fundet sted mere effektivt. Flere medarbejdere i såvel

⁴¹ Samme konklusion når Epiion frem til i undervisningsministeriets publikation: INKLUSIONSFREMMENDE STYRINGSMODELLER Cases fra otte kommuner, 2014

⁴² Børn Holstein påpeger, at skoletrivslen især knytter sig til skolefaktorer og ikke demografiske baggrundsfaktorer.

⁴³ Denne pointe understøttes af EVA's undersøgelse: "Inklusion i dagtilbud", (2014), som viser at op mod halvdelen af pædagogerne i daginstitutioner oplever, at et eller flere børn i deres børnegruppe sjældent deltager i fællesskaberne med andre børn.

⁴⁴ Carsten Pedersen (red) Inklusionens Pædagogik s.14, Hans Reitzels forlag, 2009

dagtilbud som skoler efterspørger imidlertid stadig kompetencer, som er diagnoserelaterede, og det peger desværre på, at der stadig i praksis i et vist omfang arbejdes med uhensigtsmæssige opfattelser af inklusion. Pejlemærket for en mere hensigtsmæssig vinkel på kompetenceudvikling i inklusion kan med fordel være, at den skal medvirke til, at medarbejderne bringes i stand til at udvikle inkluderende fællesskaber, som sikrer, at alle børns potentialer udvikles. Der er generelt et behov for at styrke dialogen om inklusionsbegreber og indsatser som grundlag for tilrettelæggelsen af kompetenceudvikling på området.

I den forbindelse er det hensigtsmæssigt, som flere kommuner også allerede gør, at tage udgangspunkt i "40-20-40-modellen"⁴⁵ og transfermuligheder, når man tilrettelægger kompetenceudviklingen.

I nogle kommuner har man planlagt kompetenceudviklingen ud fra det værdigrundlag og de pejlemærker, man har defineret for inklusionsarbejdet i kommunen. Værdierne tænkes i disse kommuner anvendt som guidelines for alle ansatte i de daglige møder med kolleger, børn og forældre. Derfor finder man det hensigtsmæssigt, at disse værdier også indpodes i organisationen via kompetenceudviklingsforløb. Nogle kommuner har gennemført behovsundersøgelser blandt de ansatte for at få taget fat, hvor behovet er størst. Kompetenceudviklingsforløbene bliver på den måde designet på baggrund af de behov og udfordringer, som de ansatte har udpeget, hvilket har været med til at øge deltagernes motivation for at deltage. I disse kommuner har man tænkt mere helhedsorienteret og bruger aktivt kompetenceudviklingen til at skabe et fælles løft, en fælles tilgang og et fælles sprog om inklusionsarbejdet i kommunen.

Evaluators vurderer, med afsæt i trivselsundersøgelsen og de kvalitative interviews, at der desuden er behov for, at almenpædagogikken styrkes på såvel dagtilbuds- som skoleområdet. Sigtet må være, at pædagoger og lærere i endnu højere grad kan danne og stimulere velfungerende fællesskaber for alle børn gennem fx gruppeledelse/klasserumsledelse og mangeartet relationsdannelse, samt at de kan forøge og styrke deres palette af pædagogiske værktøjer som fx holddannelse, gruppens/ klassens spilleregler og udviklende/ lærende makkerpar.⁴⁶

I tilrettelæggelsen af kompetenceudviklingen vil det stadig være særdeles hensigtsmæssigt, at der sikres muligheder for at udnytte den viden, som allerede er tilvejebragt ved de gennemførte aktiviteter. Erfaringerne fra kommunerne viser, at der i en travl hverdag ikke er tilstrækkeligt rum til at videndele og sætte den indhøstede teori i spil. Dermed går man glip af det fulde potentiale i kompetenceudviklingen.

Erfaringerne fra kommunerne viser, at der er positive erfaringer med kompetenceudviklingen, der hvor ledelsen sørger for, at de indhøstede kompetencer sættes i spil på interne vidensdelingsmøder. Her kan vejledere, AKT-lærere, specialpædagoger og PPR-konsulenter holde oplæg, og der kan, fx med udgangspunkt i praksisfortællinger, knyttes den viden til, som allerede er i dagtilbuddet eller skolen⁴⁷. Ledelsen kan også skabe struktur og organisering, som understøtter andre former for videndeling og videnstransfer som fx sidemandsoplæring, co-teaching, teambaseret udvikling og aktionslæring.

Erfaringer fra flere kommuner, som har fokuseret på videndeling, viser, at en sådan øget aktivering af de medarbejdere, som allerede har modtaget en ret omfattende kompetenceudvikling, kan øge den konkrete

⁴⁵ Modellen "40-20-40" også kaldet "før, under og efter" er baseret på forskning af den amerikanske professor Robert Brinkerhoff, Western Michigan University. Se også: Professor Bjarne Wahlgren: "Transfer mellem uddannelse og arbejde". København 2009, NCK-DPU).

⁴⁶ Se evt hæftet: Inkluderende skolemiljøer, SFI og CUBION 2015 I serien "Kort og Klart"

⁴⁷ Forskningsbaseret viden om pædagogisk ledelse, udgivet august 2014 af:

Rambøll Management Consulting, Aarhus Universitet, Professionshøjskolen Metropol, UCC Professionshøjskolen og VIA University College. Læs hele rapporten her:

<http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Folkeskolereformhjemmeside/Ressourcecenter/140916%20Paedagogisk%20ledelse.pdf>

værdi af de investerede ressourcer betragteligt og udbrede viden til en større del af medarbejderne. Således er der flere eksempler på, at videndeling via praksisfortællinger har haft meget positive effekt på inklusionsarbejdet i flere dagtilbud.

Et andet konkret eksempel på kompetenceudvikling, som forekommer deltagerne at være særligt vellykket, er netop i en kommune, hvor et lokalt kompetencecenter står for forløbet. Det er tilrettelagt med nogle timer pr. uge på en skole i kommunen. Det gør det muligt at lade forløbet være en slags "blended learning", hvor supervision, videndeling og egentlig undervisning foregår med udgangspunkt i praksisfortællinger, tæt på den daglige praksis. Samtidigt er det muligt at lade aktionslæring og fokus på transfer være en del af rammen for kurset. I en anden kommune, er der på dagtilbudsområdet deltagelse i projektet "Fremtidens dagtilbud", som forgår i praksis og arbejder med en stærk evalueringskultur.

5.4 Politisk ansvar og holdning til inklusion

Inklusionsindsatsen består i alle samarbejdskommunerne af en lang række indsatser og initiativer. Evalueringen viser, at inklusionen i mange dagtilbud og skoler opleves som tiltag, der kommer og går, og hvor det ofte er vanskeligt for den enkelte medarbejder at se den røde tråd. Dermed bliver det også ofte vanskeligt for medarbejderne i dagtilbud og på skoler at se en sammenhængende linje fra politisk side. Det opleves i flere kommuner, som om politikerne undervejs i nogen grad mister interessen i forhold til de nye tiltag. Mest markant opleves det i forhold til Folkeskolereformen, hvor stort set alle medarbejdere i skolerne angiver, at reformen skygger for inklusionsinitiativer, og at der *"vist ikke er den samme interesse for inklusion mere"*. Det spiller også ind, når det handler om vurderingen af politisk ansvar og ledelse, og fornemmelsen er blevet styrket af mediernes håndtering af inklusionstemaet. Evaluator har registreret mange eksempler på, blandt både medarbejdere og forældre, at den offentlige debat, med en tendens til en overvejende negativ formidling af inklusion, får indflydelse på den generelle stemning i forhold til inklusion og dermed også på opfattelsen af det politiske ansvar og ledelse. Opfattelsen forekommer at være blevet styrket i den sidste interviewrunde, som er foretaget efter regeringsskiftet på nationalt plan. Samtidig viser inklusionsindekset, at der er stor forskel på de forskellige områders vurdering på parameteret *politisk ansvar og holdning til inklusion*.

Inklusionsindekset viser således, at der er stor forskel på, hvordan man vurderer politikernes ansvar og holdning til inklusion mellem skoler, dagtilbud og PPR i kommunen. Man er mindst positive på skoleområdet, dernæst kommer dagtilbudsområdet, og PPR ligger højest i deres vurdering af graden af politisk ansvar og ledelse. Der er dog sket et markant fald på parameteret på dagtilbuds- og PPR-området siden baseline-målingen.

Der er således delte meninger om den politiske opbakning til inklusionsindsatsen. Der tegner sig et billede af, at der samlet set på et overordnet plan er tillid til den politiske opbakning, men at det kniber med tiltroen, når økonomien strammer til. Selvom der i flere kommuner prioriteres at friholde inklusionsaktiviteter fra besparelser, gennemføres der alligevel i en del kommuner besparelser, ofte dikteret af en landsdækkende økonomiaftale. Dette er parallelt med, at medarbejderne i praksis oplever et voksende behov for ressourcer på dagtilbuds- og skoleområdet. I nogle kommuner oplever aktørerne dog, at der er meget politisk bevågenhed omkring opgaven, og at opgaven ofte italesættes både internt og eksternt. I andre kommuner oplever aktørerne, at de divergerende holdninger, politikerne har til inklusion, har indflydelse på indsatsen.

Der er således tegn på, at de meldinger, som blev registreret i forbindelse med midtvejsevalueringen stadig er gældende. Her fortalte medarbejderne i flere kommuner, at de oplevede opbakning på forvaltningsniveau, men at de politiske beslutninger kørte deres eget løb og har udmøntet sig i krav om besparelser, også på Børne- og Ungeområdet.

Der tegner sig desuden, ligesom i midtvejsevalueringen, et billede af, at det kniber med konkretiseringen af de politiske mål og visioner. Der er ikke fra politisk side fulgt tilstrækkeligt op på implementeringen af inklusionsindsatsen, og det kniber også i flere kommuner med at opjustere strategier og planer på området.

De politikere, som er blevet interviewet i forbindelse med slutevalueringen, ser generelt mere positivt på situationen. De udtrykker generelt stor tilfredshed med inklusionsarbejdet og indtager ofte den position, at der ikke skal gås for hårdt op i at nå en lokal opfyldelse af det nationale mål på 96% i inklusionsgraden. En politiker udtrykker det således: *"Vi har en blød tilgang til de 96%. Hvis det [i vores kommune] giver mere mening med 95,3%, så arbejder vi med det. Procentsatsen er ikke i sig selv afgørende. Det handler om kvaliteten af inklusionen og ikke bare en procentsats.* Det handler således i de fleste kommuner for politikerne mere om kvalitet i tilbuddene og om at kunne følge med rent ressourcemæssigt. Flere politikere udtrykker dog tillige, at der er behov for mere kommunikation og dialog, og flere af dem finder også, at der fra politisk side kunne være fulgt bedre op på implementeringen og ajourføring af strategier og handleplaner.

Med til billedet hører, at der i et mindre antal kommuner er en mere markant, tydelig og klar opbakning til inklusion fra politisk hold. Der er også i disse kommuner fulgt tæt op med beslutninger om tværfaglig organisering af kompetencer og med en opbakning til netværksdannelser og overbliksskabeler, som kan støtte inklusionsindsatsen på institutionsplan.

5.5 Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion

De kvalitative data betoner vigtigheden af, at den ledelsesmæssige opbakning i forhold til inklusionsarbejdet fastholdes (eller gerne øges), og at lederne fortsat italesætter og prioriterer inklusionsindsatsen. Medarbejderne på både dagtilbud og skoleområdet finder, at ledelserne spiller en vigtig rolle. I den kvalitative del genfindes den tendens, som afspejles i den kvantitative undersøgelse, til at medarbejdere på dagtilbudsområdet i højere grad end medarbejdere på skoleområdet giver udtryk for, at de oplever ledelsesmæssig opbakning, men samtidig er der blandt medarbejdere på begge områder en lidt mindre grad af tilfredshed med ledelsens ansvar og holdning til inklusion, end der var i midtvejsevalueringen. Nogle steder bliver skoleledelsen ramt af samme kritik som det politiske niveau, idet der efterlyses retning, mål, delmål og ressourcer for arbejdet med inklusion. Samtidigt efterlyser medarbejdere fra begge områder i nogle case-kommuner, at ledelsen lytter mere til medarbejderne og deres erfaringer.

Styregrupperne har en mere positiv vurdering af ledernes roller, og i de fleste kommuner pointerer styregrupperne, at lederne gør et stort arbejde med at udrulle, følge op og italesætte inklusionens pejlemærker.

God ledelse tager, ifølge mange af interviewpersonerne, afsæt i praksis og de erfaringer, der allerede eksisterer på området, og sætter derfra en retning, mål og delmål for indsatsen. Evaluator erfarer fra flere medarbejdere og ledere i interviewrunderne, at det har betydning, at også forvaltningen bakker op om sådanne ledelsesfunktioner, ved at forvaltningsledelsen på hhv. dagtilbuds- og skoleområde støtter op om dagtilbuds- og skoleledernes arbejde ude i praksis.

Den relativt store spredning på lederparameteret i inklusionsindekset faggrupperne imellem kan måske forklares ved det forhold, at der netop er mange bolde i luften og mange dagsordener på spil, samt at man ikke fra start har prioriteret tilstrækkeligt at sikre fælles retning i indsatserne.

I de fleste kommuner pointerer såvel politikere, lederne selv samt medarbejderne, at det i høj grad er en ledelsesmæssig opgave og ansvar, at få værdier om inklusion og de pædagogiske pejlemærker omkring inklusion til at leve i dagligdagen i arbejdet med børn, elever og inklusion. I den forbindelse peger de

kvalitative data på, at såvel implementeringsværktøjer som motivationsarbejde er vigtigt. Der efterspørges også, at lederne er med til at understøtte en mere åben kultur i institutionerne. En kultur, der fremmer, at medarbejderne i højere grad kigger på egen praksis i forhold til inklusionsarbejdet. Det er ligeledes en ledelsesmæssig opgave i både forvaltning og institutioner at følge op på, at der iværksættes aktiviteter og udbygges eksisterende initiativer, som kan understøtte børnenes trivsel i endnu højere grad og hjælpe med at skabe differentierede fællesskaber og flere relationer for de enkelte børn.

Såvel den statistiske analyse som de kvalitative resultater understreger ligeledes, at lederne bør have fokus på at skabe gode rammer for det tværfaglige samarbejde, også på tværs af dagtilbuds- og skoleområdet. Det samme fremhæver flere interviewpersoner i forhold til muligheden for videndeling og plads til at bringe nyindvundne kompetencer i spil. Der efterspørges også blandt medarbejderne ledelsesmæssigt fokus på at skabe rum og tid til vejledning og supervision.

Der gives dog stadig udtryk for, at ledelserne holdningsmæssigt bakker op om inklusionsindsatserne på såvel dagtilbuds- som skoleområdet, indenfor mulighedens rammer.

I de fleste kommuner savnes der en mere systematisk plan for implementering af de udviklede inklusionsstrategier. Lederne spiller en stor rolle i udrulningen af strategien, og når medarbejdere efterspørger mere konkrete bud på retning og mål for indsatsen, som de gør i flere af interviewene, så har lederne et medansvar for at få styregruppernes overordnede strategier udmøntet i nogle konkrete aktiviteter.

I de allerfleste kommuner er der ikke en særligt udbredt tradition for at sætte præcise mål og evalueringskriterier for aktiviteterne på et taktisk niveau. Der er således i mange kommuner et behov for at få etableret et mere velstruktureret og velorganiseret evaluerings- og feedback-system, som kan understøtte og underbygge de ledelsesmæssige beslutninger.

I den forbindelse vil det være hensigtsmæssigt, hvis lederne benytter forandringsteorien med delmål tilknyttet evalueringsmål. Det vil ligeledes i forbindelse med evalueringerne være vigtigt, at lederne sørger for at orientere de involverede medarbejdere om resultatet af evalueringerne, samt for at der justeres i forhold til de resultater og konklusioner, evalueringen peger på. Det gælder i øvrigt også for resultaterne af nærværende evaluering.

5.6 Medarbejdernes holdning til inklusion

Den kvalitative evaluering viser, at der generelt i case-kommunerne er opbakning til inklusionsindsatsen på medarbejderniveau. På dagtilbudsområdet er der generelt en positiv holdning til inklusion, og inklusionsarbejdet opfattes som en naturlig del af det pædagogiske arbejde. Interviewpersoner giver dog også udtryk for, at de oplever at være meget pressede. På skoleområdet opleves der en langt større forskel i holdningerne til inklusion. På skoleområdet har nogle medarbejdere en opfattelse af inklusion som en spareøvelse, men den generelle holdning til inklusion blandt lærere i skolen er dog, på tværs af case-kommunerne, overvejende positiv.

Der viser sig imidlertid stadig et behov for at få udviklet en fælles forståelse af inklusionsindsatsen på både dagtilbuds- og skoleområdet. Der er nemlig stadig en ret stor variation i opfattelsen af, hvad inklusion er blandt medarbejdere i dagtilbud og på skoler. Der er en del eksempler på, at begreber fra en integrationsdiskurs anvendes i en samtale om inklusion. Der er også mange eksempler på, at der fastholdes et fokus på det enkelte barn og diagnoser frem for på et fokus på mulighederne for fx at skabe differentierede fællesskaber. I flere interviews i case-kommunerne fremkommer der således udsagn, der viser, at der stadig er en tendens til, at nogle aktører opdeler i børn, der skal inkluderes (betegnelsen inklusionsbørn florerer stadigvæk), og i såkaldt normale børns fællesskaber. Fokus kommer på denne

måde til at være på det enkelte barn frem for på barnet i fællesskabet. Denne tendens ses, som tidligere nævnt, også i det forhold, at der stadig er divergerende opfattelser af, hvorvidt støtte gives til barnet eller fællesskabet, barnet er en del af.

Evaluator kan dog også konstatere, at der er sket en markant ændring i den måde, man tænker, taler og handler på i forhold til inklusion i nogle af kommunerne og institutionerne. Der er konkrete eksempler på et nyt og ændret sprogbrug, og der opleves også en ændret og mere positiv holdning blandt både forældre og ansatte til, at mange flere børn kan være en del af de børnefællesskaber, der er i både skole og dagtilbud. Til sammen kan det ses som en begyndende forandring i kulturen med en skærpet bevidsthed om et fælles sprog og fælles værdier. Forandringerne kan ses i forbindelse med kompetenceudviklingsindsatser og i forbindelse med, at der er skabt en lettere og mere smidig vej til hjælp og vejledning for lærere og pædagoger.

Evaluator oplever samtidigt også på tværs af kommunerne begyndende tendenser til en polarisering blandt lærerne mellem "tilhængere" og "modstandere" af inklusion. Nogle lærere mener ikke, at de er uddannede til at klare de opgaver, som inklusionsindsatsen stiller. De fokuserer på de fag-faglige opgaver, og de er i kølvandet på folkeskolereformen begyndt at argumenter på måder som fx, at *"det der, det er virkeligt ikke vores opgave"*.

Med den ovennævnte store variation, der er i sprogbrug og værdisæt omkring inklusion, kan det tværgående konstateres, at der fortsat er et stort behov for en indsats, der sætter fokus på inklusionsbegreber og på inklusion i praksis. Der er naturligt en overgang mellem de idékomplekser og tankegange, som har præget diskurserne før og efter Salamancaerklæringen (1994), og som først for en 10-15 år siden førte til udbredelsen af inklusionsbegreber i lovgivningen i Danmark. Der vil tydeligvis i en periode findes tanker om rummelighed, om integration og om inklusion side om side, men det er afgørende vigtigt, at der i kommunerne sættes aktivt ind for, at der kan arbejdes efter en inklusionsopfattelse, som både politisk og pædagogisk sigter mod udvikling og læring baseret på alles aktive deltagelse. I den forbindelse er det stadig aktuelt at få skabt dialog og praksis omkring inklusionsbegreber som Traditionel inklusion og Kvalitativ inklusion⁴⁸. Det kan i forbindelse med slutevalueringens interviewrunder og besøg konstateres, at det ikke er tilstrækkeligt at have *"cirkeltegningen"*⁴⁹ *hængende* på opslagstavler, der skal også arbejdes med inklusionstanker i praksis, for at det kan få mere værdi for børnene i dagtilbud og skoler.

5.7 Forældresamarbejdet

I flere af case-kommunerne har forældresamarbejdet været på dagsordenen i sidste periode af samarbejdet om inklusionsindsatsen. Selv om der har været en række lokale initiativer med information og dialogmøder med forældregrupper, og til trods for at både dagtilbuds- og skoleområdet fremhæver, at samarbejdet med forældrene er afgørende for at lykkes med inklusionen af alle børn, så er der stadig meget at gøre på dette felt. Et styregruppemedlem fra en af case-kommunerne udtrykker det således: *"Det er stadigvæk et kæmpe fokus for os, som vi slet ikke er færdige med, og som vi skal være dygtigere til,"* og fortsætter: *"Det er et uudnyttet potentiale for os, og det, tænker jeg, vi vil komme til at arbejde med, så længe vi er på arbejdsmarkedet"*.

At det kan have sin berettigelse fremgår af forældreundersøgelsen, som påviser, at omkring 2/3 af forældrene ikke kender deres dagtilbuds eller skoles inklusionstilgang. Der forestår således et stort informations- og dialogarbejde for forvaltning, dagtilbud og skoler. Alle interviewede finder da også, at det er en vigtig opgave at skabe grundlag for, at dialogen med forældrene tager afsæt i en mere fælles forståelse af inklusion og ikke kun er baseret på de historier, forældrene hører om i medierne.

⁴⁸ Jf Rasmus Alenkærs tanker om inklusion.

⁴⁹ Cirkeltegningen af R. Alenkær peger i "IC3 modellen" på at fysiske betingelser, socialt samspil og opgaveløsning er fundamentale for en elevs fulde kvalitative inklusion.

I en af kommunerne udtrykker styregruppen, at en meget stor del af opgaven med at inddrage forældrene handler om at få foldet inklusionsbegrebet ud, så flest muligt kan se det fulde potentiale: *"Det er jo en tænkning og en bestemt synsmåde"*.

Der, hvor det er lykkedes at få arbejdet aktivt med at oplyse og inddrage forældrene på dagtilbuds og skoleområdet, bl.a. ved hjælp af folder-materiale og møder med eksterne oplæg og debat, viser forældreundersøgelsen, at kendskabsgraden til inklusionsindsatsen er øget blandt forældre i dagtilbuddene. I en af kommunerne har man på en skole hængt reminder op på skolens vægge, hvor forældre bliver mindet om, hvad de kan gøre for at støtte inklusionen.

Generelt er det dog ikke i ønsket grad lykkedes at involvere forældrene i indsatsen, og der forestår dermed et arbejde i at informere og involvere forældrene fremover. I den forbindelse er det også vigtigt, som det pointeres i en kommune, at klæde medarbejderne i institutionerne bedre på til at "stå på mål" for inklusionsindsatsen på forældremøder. Medarbejderne skal kunne formidle inklusionsværdierne på en ordentlig måde og bl.a. inddrage viden om, at det gavner alle elever såvel socialt som fagligt, når børn med særlige behov inkluderes i en klasse⁵⁰. Her er det vigtigt, at medarbejderne kan pege på, at eleverne også lærer, at mangfoldighed er en styrke, idet de opnår viden om og forståelse af, at ikke alle mennesker er ens eller har lige vilkår.

At det på skoleområdet især er vigtigt at få skabt en god oplysning og føre en åben dialog med forældrene, viser forældreundersøgelsens resultater om, at forældrene er bekymrede for elevernes faglige udbytte. Sådanne bekymringer høres også i de kvalitative forældreinterview, og det understreger vigtigheden af, at det bliver formidlet, at forskningen og praksis viser, at veltilrettelagte inklusionsindsatser ikke skader de faglige resultater i en klasse, tværtimod.

At der er et positivt potentiale for kommunerne i at oplyse og inddrage forældrene, fremgår af forældreundersøgelsen, som viser, at forældrene på både dagtilbuds- og skoleområdet mener, at forældrene har et betydeligt ansvar for at understøtte læreres og pædagogers arbejde for et stærkt børnefællesskab i dagtilbuddet eller i klassen. Forældrene giver også overordnet set udtryk for, at der er et potentiale for yderligere forældreinvolvering og dermed en større forældreopbakning til dagtilbuddenes og skolernes inklusionsindsats.

Der er på den positive side flere eksempler på kommuner, som har haft succes med at få disse forældreressourcer anvendt i forbindelse med inklusionsarbejdet. Det gælder i en kommune, hvor man via nogle arbejdsgrupper har inddraget forældres perspektiver både i udformningen af *Ressourcelandskabet* og *De Pædagogiske Pejlemærker*. På den måde indgår forældrenes rolle og funktion i samarbejdet omkring børn og elever i begge indsatser. I en anden kommune har man anvendt inklusionsforældre i hver klasse med den opgave at skulle sørge for fælles gode oplevelser, som kan styrke fællesskaber og øge elevernes (og forældrenes) trivsel.

At forældresamarbejdet kan have betydning for den måde, den pædagogiske og didaktiske tilrettelæggelse af læringen gennemføres på, viser en undersøgelse fra 2015. Her viser den kvalitative evaluering, at der er visse gennemgående elementer, som har betydning for at skabe et inkluderende skolemiljø, som fx tydelig ledelse, et fungerende skole/hjem-samarbejde, tydelighed omkring, hvordan

⁵⁰ . En international forskningskortlægning⁵⁰, offentliggjort i 2013, viser eksempelvis, at det gavner de øvrige elever, såvel socialt som fagligt, når der er børn med særlige behov i en klasse. Se evt mere på:
<http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Udd/Folke/PDF12/120907%20forskningskortlaegning.pdf>

man omgås med hinanden på skolen, samt tydelighed omkring, hvad der skal foregå i klassen, og hvordan det skal foregå.⁵¹

Et højere informationsniveau blandt forældrene kan bidrage til at aktivere de potentielle ressourcer, som ligger i inddragelsen af en aktiv forældrekræds. Her er det en central pointe, at den måde, forældresamarbejdet rammesættes på, influerer på, hvilken betydning fællesskaber får.⁵²

5.8 Udredning og visitation

Der kan i flere kommuner spores en forøget opmærksomhed og et styrket tværfagligt samarbejde omkring visitationsprocessen. Bl.a. via dette skarpere fokus, er der i flere kommuner sket en nedbringelse af segregeringsgraden. Dermed ligger samarbejdskommunerne nu med inklusionsgrader, der er noget tættere på målet for den nationale inklusionsgrad på 96%. Den stigende inklusionsgrad giver næring til en voksende debat i kommuner og blandt eksperter om, hvorvidt der er tale om reel kvalitativ inklusion eller blot om, at flere børn er (fysisk) til stede. Evaluator har set og hørt om eksempler på det sidste, men det er et broget felt, som der er behov for yderligere fokus og data på.

I flere kommuner er der indført mere markante økonomiske incitamentstrukturer. Disse incitamentstrukturer indebærer, at skolerne skal afskrive et beløb på mellem 140.000 og 187.000, hvis de sender et barn i et specialtilbud (specialklasse og lign.) I nogle kommuner skal der kun betales, hvis det nye tilbud er et internt kommunalt tilbud, men ikke hvis barnet henvises til tilbud uden for kommunen.

De interviewede nævner såvel fordele som ulemper ved disse økonomiske konsekvenser. Blandt fordelene er fx den nævnte øgede opmærksomhed på en endnu grundigere visitationsproces, og at skolerne nu skal *"øve sig i at beskrive børnenes styrkesider og potentialer"* i forbindelse med vurderinger af, om de med fordel kan forblive i de almene tilbud. Blandt skyggesiderne nævner både ledere og medarbejdere risikoen for, at nogle børn i for høj grad blot er til stede og ikke bidrager eller udvikler sig/lærer noget. I den forbindelse nævner nogle af de interviewede lærere og pædagoger, at ressourcerne til støtte er knappe, og de ytrer bekymring for, at de stille børn bliver overset, fordi de udad-reagerende børn fylder mere i dagligdagen.

Det er et vigtigt opmærksomhedspunkt for alle kommuner også fremadrettet at sikre, at de økonomiske overvejelser på skolerne ikke får uhensigtsmæssig indflydelse på de tilbud, der ydes.

Det tværfaglige samarbejde i inklusionsindsatsen er i alle case-kommunerne ret omfattende. Formålet med samarbejdet, som kan omfatte fx dagtilbud, skole, AKT-konsulent, PPR, Videns- og Kompetencecenter, specialkorps, socialrådgivere og familievejledere m.fl., er at bidrage til, at der sker en tidlig/rettidig indsats, og at alle børn får de tilbud, de har behov for. Flere og flere kommuner har rettet opmærksomheden mod en indsats, der er så tidlig, at den i flere tilfælde indledes allerede i forbindelse med en registreret graviditet. Det forekommer evaluator at være oplagt også at benytte det tværfaglige forum, som dannes i forbindelse med visitationsprocessen i andre sammenhænge, fx i forbindelse med en sådan tidlig indsats, som jo i princippet med fordel kan sættes ind meget tidligt og længe før visitationen i forbindelse med skolestart. Her kan erfaringer fra nogle af case-kommunerne, som arbejder med tidlig

⁵¹ projekt ERIS, Elevers roller i det inkluderende skolemiljø, en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse gennemført af SFI og Konsulenthuset CUBION 2015, se evt. pjecen: Kort og klart: Inkluderende skolemiljøer - elevernes roller. <http://www.sfi.dk/resultater-4726.aspx?Action=1&NewsId=4696&PID=9422>

⁵² Rapport for Undervisningsministeriet: *Forældresamarbejde og inklusion, Afdækning af et vidensfelt i bevægelse*, Bidragsydere: Maja Røn Larsen (red.), Maria Ørskov Akselvoll, Vibeke Jartoft, Hanne Knudsen, Dorte Kousholt & Johanne Klønborg Raith. Læs mere her: <http://www.uvm.dk/~media/UVM/Files/Folkeskolereformhjemmeside/2014/August/140821%20Resume%20af%20rapport%20om%20foraeldresamarbejde%20og%20inklusion.pdf>

indsats, være en inspirationskilde for de øvrige samarbejdskommuner, specielt for en kommune, hvor det angiveligt først er, når det er gået skævt, at visitationsprocessen træder ind.

I flere af case-kommunerne er visitationen lagt ud på skolerne, hvilket kan være hensigtsmæssigt i forhold til en tidlig inddragelse af forældre og det team af lærere, det er relevant at inddrage i processen. I en anden kommune er der indført ordninger med "Startstøtte" og "Prøveordning" som redskaber, der skal sikre, at man i tvivlstilfælde kan få afprøvet, om man kan tilbyde barnet nogle tilfredsstillende fællesskabs- og udviklingsmuligheder inden for almenområdet.

I en del af kommunerne foregår visitationen og tildelingen af støtte stadig per CPR-nummer og ud fra et mangelfokus og frem for ud fra mulighederne i gruppedannelser og holddannelser, som kan tilbyde differentierede fællesskaber for flere børn. Der er dog også kommuner, hvor visitationen og støttebevillinger i højere grad end tidligere fokuserer på og søges til grupper frem for til individer.

6. Statistisk Analyse

Vi har gennemført en række statistiske analyser (logistiske regressionsanalyser med multipelt ordinalt respons, variansanalyser og korrelationsanalyser⁵³) med henblik på at undersøge sammenhænge mellem kommunernes inklusionsgrad, trivselsniveau og nationale testniveau. Alle de statistiske analyser er foretaget på det samlede data fra alle samarbejdskommuner med henblik på at højne validiteten af datamaterialet og analyserne.

Vi har i den forbindelse undersøgt for eventuelle sammenhænge mellem kommunernes status på de tværkommunale parametre, egen vurdering af, hvorvidt arbejdet med inklusion lykkes, inklusionsgrad, trivselsniveau og fagligt niveau (belyst via nationale testresultater). Vi har ligeledes undersøgt eventuelle sammenhænge mellem kommunernes socioøkonomiske forhold og deres inklusionsgrad, trivselsniveau og faglige niveau. Endeligt har vi også gennemført undersøgelser med henblik på at afdække, om der er sammenhænge mellem specifikke metoder og inklusionsgrad, trivselsniveau og fagligt niveau.

I analyserne har vi kun medtaget inklusionsgraden på skoleområdet, eftersom der ikke findes en ensartet måde at opgøre inklusionsgraden på dagtilbudsområdet på tværs af kommunerne. Dermed er data vedrørende inklusionsgraden på dagtilbudsområdet behæftet med for stor usikkerhed og afspejler en forskellighed i forhold til, hvordan kommunerne opgør inklusions/segregeringsgraden på dagtilbudsområdet.

6.1 Udviklingen på kommunernes status på de tværkommunale parametre

Indledningsvist har vi set nærmere på kommunernes udvikling på de tværkommunale parametre. Her viser statistiske analyser, at der fra 2013 til 2015 er sket signifikante stigninger i parametrene *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejdet* og *Kompetencer og ressourcer* og signifikante fald i parametrene *Politisk ansvar og holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion*.

Der er dog tale om mindre fald og stigninger fra 2013 til 2015. Der er i samarbejdskommunerne samlet set tale om en 2%-stigning på parameteret *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde*, og en 5%-stigning på parameteret *Kompetencer og ressourcer*. Det største fald (på 8%) finder vi på

⁵³ Resultaterne af de logistiske regressionsanalyser er stærke, mens der skal tages flere forbehold for korrelationsanalyserne. Derfor er vi varsomme med at drage konklusioner alene baseret på korrelationsanalyserne.

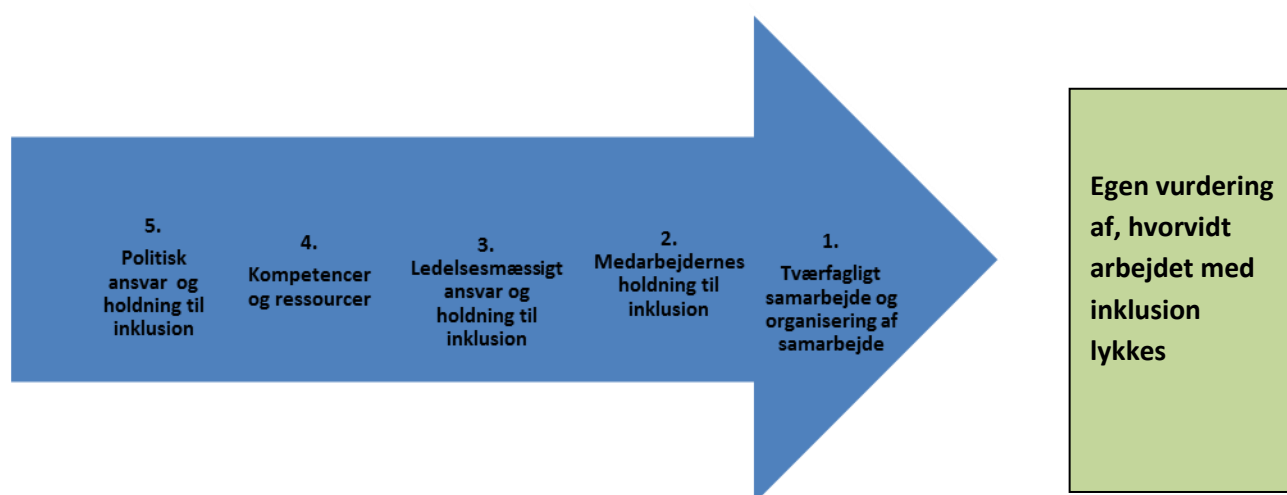
parameteret *Politisk ansvar og holdning til inklusion*, mens parameteret *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion* er faldet med 3%.

Vi har via de statistiske analyser fundet følgende signifikante sammenhænge:

Sammenhæng mellem tværkommunale parametre og den selvoplevede vurdering af, at inklusion lykkes

Den statistiske analyse (logistisk regressionsanalyse) af sammenhænge mellem de tværkommunale parametre og egen vurdering af graden af, at inklusion lykkes, viser, at de tre parametre *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde*, *Medarbejdernes holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion* i nævnte rækkefølge er de tværkommunale parametre, der har størst betydning for respondenternes opfattelse af, at inklusion lykkes. Sammenhængene mellem vurdering af graden af, at inklusion lykkes, med hhv. *Kompetencer og ressourcer* og *Politisk ansvar og holdning til inklusion* er også statistiske højsignifikante⁵⁴. Analysen rangerer også parametrenes betydning for vurderingen af, at inklusion lykkes og her viser det sig, at betydningen af status på disse to parametre er væsentlig mindre, end betydningen af status på de andre tre parametre. Vi kan i analysen ikke identificere nogen sammenhæng mellem status på parametrene *Forældresamarbejde* og *Udredning og visitation* og egen vurdering af, i hvilken grad arbejdet med inklusion lykkes.

Nedenstående model illustrerer rangordenen af de tværkommunale parametres betydning for egen vurdering af, hvorvidt arbejdet med inklusion lykkes (hvor 1 er den mest betydende og 5 den mindst betydende).

Vi har i en analyse set nærmere på, hvilke enkeltspørgsmål blandt medarbejdere på skoler og i dagtilbud, der indenfor disse parametre har størst betydning for egen vurdering af, hvorvidt inklusion lykkes. Nedenstående tabel viser de mest betydningsfulde spørgsmål inden for de 5 tværkommunale parametre, der i en statistisk model, der tager højde for øvrig variation mellem kommuner og medarbejdertyper, har størst betydning for egen vurdering af inklusionsarbejdet.

Tværkommunalt parameter	Spørgsmål med størst betydning for egen vurdering af, hvorvidt inklusion lykkes
-------------------------	---

⁵⁴ Ved "højsignifikant" i forhold til "signifikant" forstås en endnu højere grad af statistisk sikker sammenhæng. I fortolkningen af korrelationsanalyser vurderes dels graden af signifikans og dels størrelsen af korrelationen.

Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde	I hvilken grad oplever du, at der er fælles sprog og forståelse af, hvad der ligger i inklusionsopgaven? I hvilken grad oplever du, at medarbejderne får den rådgivning og Vejledning, som de har brug for ift. inklusion?
Medarbejdernes holdning til inklusion	I hvilken grad oplever du, at der er opbakning til inklusionstanken blandt medarbejderne i skolen/SFOen/fritidshjemmet/daginstitutionen?
Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion	I hvilken grad oplever du, at der er opbakning til inklusionstanken blandt medarbejdere og ledelse på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution?
Kompetencer og ressourcer	I hvilken grad har medarbejderne på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution de fornødne kompetencer til at skabe inklusion?
Politisk ansvar og holdning til inklusion	I hvilken grad skaber kommunens mål klare retningslinjer for jeres arbejde med inklusion på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution?

En samlet analyse af, hvilke af disse spørgsmål, der på tværs af parametrene har størst betydning for egen vurderingen af, hvorvidt arbejdet med inklusion lykkes, viser, at de to mest betydningsfulde spørgsmål er:

1. I hvilken grad oplever du, at der er opbakning til inklusionstanken blandt medarbejdere og ledelse på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution?
2. I hvilken grad oplever du, at medarbejderne får den rådgivning og vejledning, de har brug for ift. inklusion?

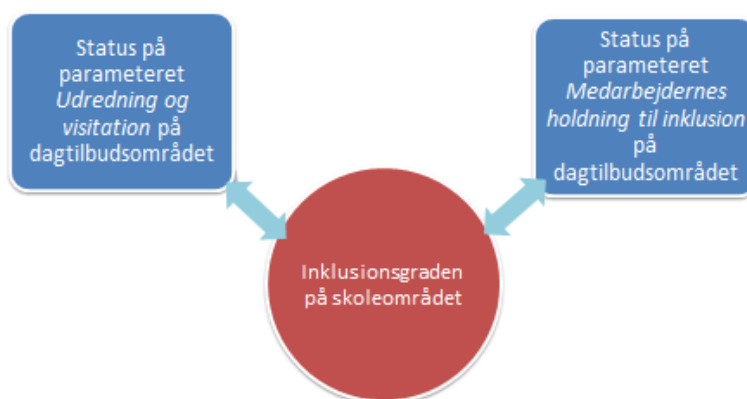
Det vil sige spørgsmål, der belyser parametrene *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion* og *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde*.

Sammenhænge mellem de tværkommunale parametre og inklusionsgrad og trivsel

Statistiske analyser af sammenhænge mellem status på de tværkommunale parametre og inklusionsgrad, trivsel og fagligt niveau viser, at der på dagtilbudsområdet findes signifikante sammenhænge mellem status på parametrene *Udredning og visitation* og *Medarbejdernes holdning til inklusion* og kommunernes inklusionsgrad på skoleområdet. Sammenhængen er imidlertid ikke højsignifikant. Det viser sig, at jo højere dagtilbudsområdet scorer på disse tværkommunale parametre, des højere er inklusionsgraden på skoleområdet. Det ser således ud til, at det pædagogiske arbejde i dagtilbud har betydning for børnenes senere inklusion i skolesammenhæng. Dette fund understøttes også af eksisterende forskning. Eksempelvis viser SFI's rapport "*Daginstitutionens betydning for børns udvikling*" fra 2014, at det pædagogiske arbejde i dagtilbud har betydning for, hvordan børnene klarer sig senere i livet både i skolen og efterfølgende på arbejdsmarkedet.

Nedenstående model illustrerer de nævnte sammenhænge:

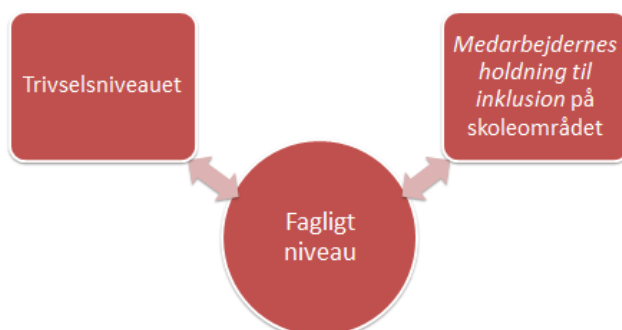
På skoleområdet og PPR-området finder analyserne ikke nogen signifikante sammenhænge mellem de tværkommunale parametre og inklusionsgraden.

Den statistiske analyse af sammenhænge mellem de tværkommunale parametre på skoleområdet og fagligt niveau viser, at der er en positiv sammenhæng mellem status på parameteret *Medarbejdernes holdning til inklusion* og fagligt niveau (resultaterne af de nationale test). Det ser således ud til, at medarbejdernes holdning til inklusion har betydning for elevernes resultater i de nationale test⁵⁵.

Sammenhænge mellem trivselsniveau og fagligt niveau

En korrelationsanalyse viser, at der er signifikant positiv sammenhæng mellem trivselsniveau og fagligt niveau forstået på den måde, at jo højere trivsel, desto højere fagligt niveau og omvendt.

Nedenstående model viser de beskrevne sammenhænge i forhold til det faglige niveau.

⁵⁵ Dog er analysen foretaget uden hensyn til andre forhold, hvorfor man ikke alene baseret på pågældende analyse kan konkludere kausal sammenhæng

Sammenhænge mellem socioøkonomiske forhold og inklusionsgrad, trivselsniveau og fagligt niveau

Analyser viser en negativ sammenhæng mellem andel af børn af enlige og trivsel i skoler. Analyserne viser således, at der på skoler med en større andel af børn af enlige er lavere trivsel⁵⁶.

Analyserne viser desuden, at der er signifikante negative sammenhænge mellem andelen af udsatte familier og inklusionsgraden. Det tyder således på, at jo flere udsatte familier, desto lavere inklusionsgrad.

Samtidig viser der sig positive sammenhænge mellem andelen af børn med forældre med erhvervsrettede gymnasiale uddannelser og længerevarende videregående uddannelser, forældrenes indkomstniveau og inklusionsgraden. Det betyder tilsyneladende, at jo højere uddannelsesniveau og indkomstniveau, desto højere inklusionsgrad.

Det er i den forbindelse vigtigt at understrege, at forskning⁵⁷ peger på, at relationer til lærere og klassens relationer har langt større betydning for elevernes trivsel, end socioøkonomiske forhold. I den forbindelse indtager de professionelle således en central rolle.

⁵⁶ Dog er analysen foretaget uden hensyn til andre forhold, hvorfor man ikke alene baseret på pågældende analyse kan konkludere kausal sammenhæng

⁵⁷Holstein og Rasmussen Sundhed og Trivsel 2014, forskning om hvilke forhold, der har betydning for børns læring og trivsel.

7. Slutevalueringens tværgående resultater, konklusioner og anbefalinger

I dette afsnit udledes konklusioner og anbefalinger med afsæt i centrale resultater fra den kvantitative og kvalitative dataindsamling. Afsnittet er struktureret efter de tværkommunale parametre, suppleret med et tema om trivsel og et tema om evaluering.

Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde

Centrale resultater

Vore statistiske analyser viser, at det tværfaglige samarbejde har betydning for vurderingen af, hvorvidt arbejdet med inklusion lykkes. Evalueringen viser, at de kommuner, som har ændret forvaltningsstruktur, så de mest relevante kompetencer er knyttet sammen i en fælles forvaltning på børne- og ungeområdet, har skabt organisatoriske rammer, som understøtter det tværfaglige samarbejde.

Flere kommuner arbejder med tværfaglige ressourceteams/tværfaglige visitationsteams, og erfaringerne hermed er positive. De kommunale erfaringer peger nemlig på, at det tværfaglige samarbejde rummer en lang række kvaliteter med positiv betydning for inklusionen. Det rummer blandt andet potentialet for en mere helhedsorienteret vurdering af børnenes fællesskaber og de faktorer, som spiller ind på fællesskabet. Det kan desuden give baggrund for mere præcis rådgivning og vejledning til forældre, lærere og pædagoger, og det kan, hvis det er fleksibelt organiseret, give mulighed for en hurtigere og tidligere indsats.

Den kvalitative evaluering viser, at det er tryghedsskabende og en stor støtte for pædagogen og læreren, hvis der skabes et godt overblik over de mulige "håndtag", de kan gribe fat i, når der opstår en akut problemsituation. Det kan være en beskrivelse af de første 3 hjælpemuligheder, man kan aktivere internt, men også en oversigt over, hvad der eksternt findes af ressourcer. Et sådant kort over "ressourcelandskabet" kan være en kærdommen hjælp for personalet og faktisk i flere situationer gøre dem i stand til selv at klare flere udfordringer, blot fordi de ved, at der er opbakning at hente, hvis en situation vokser dem over hovedet.

De kvalitative data viser således, at der er positive erfaringer med udviklingen af *ressourcelandskaber*, idet de giver medarbejderne i praksis et overblik over de støttemuligheder og kompetencer, de kan trække på.

En helt aktuel undersøgelse fra EVA⁵⁸ viser endvidere, at tværfagligt samarbejde styrker inklusionen, og det sætter et øget fokus på, at der rammesættes gode muligheder for et sådant tværfagligt og gerne decentralt samarbejde. Det, der bedst styrker inkluderende læringsmiljøer, er samarbejder, hvor forskellige medarbejdergrupper byder ind med forskellige kompetencer. Den indsats, der i undersøgelser skiller sig mest positivt ud blandt de forskellige måder at arbejde med inkluderende læringsmiljøer på, er co-teaching⁵⁹.

⁵⁸ <https://www.eva.dk/e-magasinet-evaluering/2015/evaluering-november-2015/samarbejde-styrker-inklusion>

⁵⁹ Co-teaching er en undervisningsform, hvor en almenlærer og en ressourceperson med specialpædagogisk viden har fælles ansvar for at planlægge, forberede, gennemføre, evaluere og udvikle undervisningen i en klasse, og det giver mulighed for at differentiere undervisningen for alle elever.

■ Konklusion: Tværfagligt samarbejde fremmer inklusionsindsatsen.

Evaluators kan, på baggrund af såvel de kvantitative som de kvalitative resultater, konkludere, at det velfungerende tværfaglige samarbejde har positiv betydning i forhold til kommunernes inklusionsindsats.

■ Anbefaling: Fortsat fokus på det tværfaglige samarbejde.

Evaluators anbefaler, at arbejdet med tværfaglige ressource teams som et fleksibelt og operationelt instrument til hurtig, tidlig og helhedsorienteret vejledning og indsats, opprioriteres i alle kommuner, og at man i kommunerne tænker i en organisering, hvor sådanne tværfaglige teams kan operere uden bureaukratiske barrierer på hele 0- til 18-års-området.

Kompetencer og ressourcer

Centrale resultater

Ressourcer

Flere og flere kommuner lader ressourcefordelingen på institutionsplan eller distriktsplan foregå ud fra socioøkonomiske forhold. Der anvendes forskellige modeller, og det er på nuværende tidspunkt ikke muligt, på baggrund af de kommunespecifikke data, at se, om den ene ressourcefordelingsmodel understøtter børnenes trivsel og inklusionsindsatsen mere, end en anden model⁶⁰.

Flere kommuner er begyndt at lade den ressource tildeling, som er knyttet til de udviklingsmæssige og pædagogiske forhold i den daglige praksis, forgå ud fra behov i inkluderende fællesskaber frem for en tidligere orientering mod individuelle behov hos et barn/elev. I nogle kommuner har man ændret ansøgningsskemaerne, så der eksempelvis ikke skal søges på et specifikt cpr-nummer. På den måde har disse kommuner lettet adgangen til at søge støtte til udvikling af fællesskaber med henblik på, at disse fællesskaber bedre kan inkludere alle børn. Der er dog stadig en del kommuner, som anvender støtteansøgninger, der er rettet mod det individuelle barns behov.

Mange kommuner har ændret deres organisering, så den kommunale organisation er formet efter den service, de tilbud og den indsats, der er behov for i mødet med børn, unge og forældre. Det er dog i flere kommuner stadig muligt at iværksætte organisatoriske tiltag, som kan styrke indsatsen yderligere. Evalueringen viser, at tiltag mod en mere decentral organisering af videnspersoner og -ressourcer, som er foretaget i flere kommuner, har positive effekter. Således bliver tilknytning af forskellige fagligheder på distriktscentre/skoler, eller regelmæssige besøgsskemaer i dagtilbud og på skoler, modtaget særdeles positivt af medarbejderne i dagtilbud og på skoler. Der er flere positive erfaringer fra de øvrige samarbejdskommuner, som peger på, at ressource enheder eller -teams, som kan rykke hurtigt ud og reagere fleksibelt uden meget formelle og stive procedurer, virkelig kan bidrage godt i inklusionsarbejdet.

Den kvalitative evaluering viser, at flere kommuner har en overordnet strategi for ressource tildelingen og kompetenceudviklingen. Når der således er tydelighed omkring rammer, roller og forventninger til inklusionsarbejdet, så giver det, ifølge interviewpersonerne, også mange positive resultater.

Kompetenceudvikling

I alle case-kommunerne er der blevet gennemført kompetenceudvikling, og der er i stort omfang tale om kompetenceudvikling, som tager sit udgangspunkt i systemisk teori og kognitiv tænkning. I nogle

⁶⁰ Samme konklusion når Epinion frem til i undervisningsministeriets publikation: INKLUSIONSFREMMEDE STYRINGSMODELLER Cases fra otte kommuner, 2014

kommuner har kurserne været gennemført i en form, der tager udgangspunkt i en traditionel efteruddannelsestradition med internatophold/kursusforløb, mens andre med tilsyneladende meget positiv effekt har benyttet kursusformer, der har givet mulighed for kombinationer af vejledning, supervision og aktionslæring. Kompetenceudvikling, som tager udgangspunkt i praksisnære eksempler og med gode muligheder for inddragelse af deltagernes erfaringer og viden, vurderes meget positivt af de deltagende. De samme positive effekter af kompetenceudviklingsforløb, der er tilrettelagt på ovennævnte måder, peges der også på i aktuel forskning af Vivianne Robinson og Kim Marshall⁶¹.

Erfaringerne fra kommunerne viser imidlertid, at der i en travl hverdag ofte ikke er tilstrækkeligt rum til at implementere, videndele og sætte den indhøstede teori i spil. Dermed går man glip af det fulde potentiale i kompetenceudviklingen. I de kommuner, hvor man forsøger at sætte de indhøstede kompetencer i spil via interne vidensdelingsmøder, hvor vejledere, AKT-lærere, specialpædagoger og PPR-konsulenter holder oplæg, eller hvor der, fx med udgangspunkt i praksisfortællinger, knyttes den viden til, som allerede er i dagtilbuddet eller skolen⁶², fortælles der om positive resultater. Det samme gælder, hvor der er skabt struktur og organisering, som understøtter andre former for videndeling og videnstransfer som fx sidemandsoplæring, co-teaching, teambaseret udvikling og aktionslæring. Erfaringer fra flere kommuner, som har fokuseret på videndeling, viser, at en sådan øget aktivisering af de medarbejdere, som allerede har modtaget en ret omfattende kompetenceudvikling, kan øge den konkrete værdi af de investerede ressourcer betragteligt og udbrede viden til en større del af medarbejderne.

De kvalitative interviews viser, at der generelt set er tilfredshed med virkningerne af kompetenceudviklingen; den har skabt en mere fælles referenceramme, udviklet det fælles sprog og også i flere tilfælde klædt medarbejderne bedre på til at analysere og reagere i vanskelige situationer.

For stort set alle kommunerne gælder det, at medarbejderne, og i flere tilfælde også lederne, efterspørger yderligere kompetenceudvikling. Inklusionsindekset viser også, at der er sket et fald på parameteret *Kompetencer og Ressourcer* på dagtilbudsområdet siden baseline-målingen.

■ **Konklusion 1. Ressourcer udnyttes bedst, når der er et godt overblik over, hvilke ressourcer og videnspersoner, som kan bidrage med hvad, og når disse er placeret tæt på den daglige praksis.**

De kvalitative interviews peger på positive resultater, når der skabes et bedre overblik over tilgangen til ressourcepersoner, samt en lokal placering, eller regelmæssig lokal tilstedeværelse, af disse ressourcer.

■ **Anbefaling: At alle kommuner tilrettelægger ressourcetildelingen, så den bevilges i forhold til udvikling af stærke børnefællesskaber.**

Ressourcetildelingen, som bevilges til udviklingen af stærke fællesskaber, er med til at understøtte en inklusionstankegang, som bygger på elementerne *tilstedeværelse*, *deltagelse* og *læring/udvikling*.

⁶¹ "Student-Centered Leadership" and "Five dimensions of student-centred leadership", Viviane Robinson: "A powerful difference can be made by teachers and leaders learning together on the job about how to achieve their student learning goals." 2011 og 2013, Jossey-Bass.
Rethinking Teacher Supervision and Evaluation: How to Work Smart, Build Collaboration, and Close the Achievement Gap, Kim Marshall april 2015, Jossey-Bass.

⁶² *Forskningsbaseret viden om pædagogisk ledelse, udgivet august 2014 af: Rambøll Management Consulting, Aarhus Universitet, Professionshøjskolen Metropol, UCC Professionshøjskolen og VIA University College. Læs hele rapporten her: <http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Folkeskolereformhjemmeside/Ressourcecenter/140916%20Paedagogisk%20ledelse.pdf>*

■ **Konklusion: 2. Kompetenceudvikling har størst effekt, når den tager afsæt i eksisterende viden og praksis, samt foregår i tæt tilknytning til de daglige udfordringer i dagtilbud og skoler.**

Kompetenceudvikling, som knytter daglig praksis, ny viden og implementering sammen, vurderes positivt i de kvalitative interviews, hvilket også påpeges i resultater fra forskning og andre undersøgelser.

Evaluator kan på den baggrund konkludere, at det ved tilrettelæggelsen af kompetenceudviklingen stadig vil være særdeles hensigtsmæssigt, at der sikres muligheder for at udnytte den viden, som allerede er til stede i praksis samt tilvejebragt ved de gennemførte aktiviteter.

■ **Anbefaling: At kompetenceudvikling foregår i tæt sammenhæng med praksis.**

Det kan anbefales, at **ledelsen** på de enkelte skoler og i dagtilbud i endnu højere grad sørger for, at de indhøstede kompetencer sættes i spil via interne vidensdelingsmøder.

Det anbefales, at kommunerne i højere grad tænker i "40-20-40-modellen"⁶³, når man tilrettelægger kompetenceudviklingsforløb.

Det anbefales, at kompetenceudvikling i videst muligt omfang tilrettelægges, så eksisterende viden, daglig praksis og implementering af ny viden knyttes sammen, fx via anvendelse af praksisfortællinger, supervision og aktionslæring.

Politisk ansvar og holdning til inklusion

Centrale resultater

De kvalitative interviews viser, at medarbejdere og ledere i flere kommuner har en oplevelse af, at politikerne undervejs i nogen grad mister interessen i forhold til de nye tiltag på inklusionsfeltet. Mest markant opleves det i forhold til Folkeskolereformen, hvor stort set alle medarbejdere i skolerne angiver, at reformen skygger for inklusionsinitiativer, og at der *"vist ikke er den samme interesse for inklusion mere"*.

Evaluator har registreret mange eksempler på, blandt både medarbejdere og forældre, at den offentlige debat får indflydelse på den generelle stemning i forhold til inklusion og dermed også på opfattelsen af det politiske ansvar og ledelse. Opfattelsen forekommer at være blevet styrket i den sidste interviewrunde, som er foretaget efter regeringsskiftet på nationalt plan. Samtidigt viser inklusionsindekset, at der er stor forskel på de forskellige områders vurdering på parameteret *politisk ansvar og holdning til inklusion*.

Inklusionsindekset, som bygger på data fra statusanalysen, viser, at der er stor forskel på, hvordan man vurderer politikernes ansvar og holdning til inklusion på skoler, i dagtilbud og PPR i kommunen. Man er mindst positive på skoleområdet, dernæst kommer dagtilbudsområdet, og PPR ligger højest i deres vurdering af graden af politisk ansvar og ledelse. Der er dog sket et markant fald på parameteret på dagtilbuds- og PPR-området siden baseline-målingen.

Der tegner sig et billede af, at der, samlet set på et overordnet plan, er tillid til den politiske opbakning, men at det kniber med tiltroen, når økonomien strammer til. Selvom der i flere kommuner prioriteres at

⁶³ Modellen "40-20-40", også kaldet "før, under og efter", er baseret på forskning af den amerikanske professor Robert Brinkerhoff, Western Michigan University. Se også: Professor Bjarne Wahlgren: "Transfer mellem uddannelse og arbejde". København 2009, NCK-DPU).

friholde inklusionsaktiviteter fra besparelser, gennemføres der alligevel i en del kommuner besparelser, ofte dikteret af en landsdækkende økonomiaftale. Dette er parallelt med, at medarbejderne i praksis oplever et voksende behov for ressourcer på dagtilbuds- og skoleområdet.

Der er således tegn på, at de meldinger, som blev registreret i forbindelse med midtvejsevalueringen, stadig er gældende. Her fortalte medarbejderne i flere kommuner, at de oplevede opbakning på forvaltningsniveau, men at de politiske beslutninger kørte deres eget løb og har udmøntet sig i krav om besparelser, også på Børne- og Ungeområdet.

Der tegner sig desuden, ligesom i midtvejsevalueringen, et billede af, at det kniber med konkretiseringen af de politiske mål og visioner. Der er ikke fra politisk side fulgt tilstrækkeligt op på implementeringen af inklusionsindsatsen, og det kniber også i flere kommuner med at opjustere strategier og planer på området.

De politikere, som er blevet interviewet i forbindelse med slutevalueringen, ser generelt mere positivt på situationen. De udtrykker generelt stor tilfredshed med inklusionsarbejdet og indtager ofte den position, at der ikke skal gås for hårdt op i at nå en lokal opfyldelse af det nationale mål på 96 % i inklusionsgraden.

Med til billedet hører, at der i et mindre antal kommuner er en mere markant, tydelig og klar opbakning til inklusion fra politisk hold. Der er også i disse kommuner fulgt tæt op med beslutninger om tværfaglig organisering af kompetencer og med en opbakning til netværksdannelser og overbliksskabeler, som kan støtte inklusionsindsatsen på institutionsplan.

■ **Konklusion: Evalueringen peger på et behov for et mere markant politisk engagement og lederskab på inklusionsområdet.**

Behovet for mere tydeligt politisk ansvar og holdning til inklusion drejer sig fx om områder som:

- Behov for yderligere inddragelse og dialog om inklusionsværdier, visioner og mål i rigtig mange af case-kommunerne.
- Alle case-kommunerne står nu med en ret omfattende kommunikations- og implementeringsopgave. Det er en opgave, som kræver markant (politisk) lederskab i en periode, hvor der i dagtilbud og på skoler er en ret lav forandringskapacitet.
- Der er et meget stort behov for, at kommunerne får sat mere præcise mål for og etableret en bedre praksis omkring evaluering (hvoraf meget kan være selvevaluering), så der kan drages nytte af den store aktivitet, som udspiller sig på området i disse år. Der er et meget stort behov for bedre erfaringsopsamling og videndeling.
- Der er i en del kommuner fortsat behov for reorganisering og omorganisering med tendens mod tværfaglighed, udplacering/decentralisering og afbureaukratisering. Det er en politisk opgave at udstikke retning og mål for en sådan organisering.
- I alle kommuner er der et behov for yderligere fokus på inddragelse af den potentielle ressource, der ligger i en øget forældreinddragelse og forældresamarbejde. Også her kan politikerne sætte en mere tydelig dagsorden.

■ **Anbefaling: At der fra politisk side i kommunerne udvises et mere markant politisk ansvar og lederskab på inklusionsområdet.**

Et sådant politisk lederskab kan tage udgangspunkt i en analyse og vurdering af den forandringsteori og de mål, der er sat for samarbejdet med LKI med henblik på at justere og ajourføre disse i forhold til kommunens politiske mål og strategier på området.

Med de mange initiativer og aktiviteter der er i kommunerne på både dagtilbuds- og skoleområdet, vil det være hensigtsmæssigt at have stor opmærksomhed rettet mod forsat at skabe og opdatere en overordnet ramme og retning for alle indsatserne. Det kan derfor anbefales, at kommunerne med passende mellemrum justerer deres forandringsteori på dagtilbuds- og skoleområdet, og det vil være hensigtsmæssigt, at det er ud fra relevante pejlemærker, der med mellemrum justeres på den fortsatte indsats.

Det er dog ikke tilstrækkeligt, at sådanne forandringsteorier er udarbejdede og kendte af en styregruppe på forvaltnings og ledelsesniveau. Derfor er det vigtigt, at der i alle kommuner, også fra politisk hold, arbejdes målrettet på at udbrede kendskabet til og italesætte den enkelte kommunes aktuelle inklusionsmål (som har en overordnet karakter), så de kan danne en slags paraply, som alle indsatser kan arbejde under.

Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion

Centrale resultater

De kvalitative data betoner vigtigheden af, at den ledelsesmæssige opbakning i forhold til inklusionsarbejdet fastholdes (eller gerne øges), og at lederne fortsat italesætter og prioriterer inklusionsindsatsen.

I den kvalitative del af evalueringen genfindes den tendens, som afspejles i den kvantitative undersøgelse, til, at medarbejdere på dagtilbudsområdet i højere grad end medarbejdere på skoleområdet giver udtryk for, at de oplever ledelsesmæssig opbakning, men samtidig er der blandt medarbejdere på begge områder en lidt mindre grad af tilfredshed med ledelsens ansvar og holdning til inklusion, end der var i midtvejsevalueringen.

I de fleste kommuner pointerer såvel politikere, lederne selv samt medarbejderne, at det i høj grad er en ledelsesmæssig opgave og ansvar at få værdier om inklusion og de pædagogiske pejlemærker omkring inklusion til at leve i dagligdagen i arbejdet med børn, elever og inklusion. I den forbindelse er såvel implementeringsværktøjer som motivationsarbejde vigtigt. Der efterspørges også, at lederne er med til at understøtte en mere åben kultur i institutionerne. En kultur, der fremmer, at medarbejderne i højere grad kigger på egen praksis i forhold til inklusionsarbejdet.

Såvel den statistiske analyse som de kvalitative resultater understreger ligeledes, at lederne bør have fokus på at skabe gode rammer for det tværfaglige samarbejde – også på tværs af dagtilbuds- og skoleområdet. Det samme fremhæver flere interviewpersoner i forhold til muligheden for videndeling og plads til at bringe nyindvundne kompetencer i spil. Der efterspørges også blandt medarbejderne et ledelsesmæssigt fokus på at skabe rum og tid til vejledning og supervision.

Inklusionsindsatsen består i alle de implicerede kommuner af en lang række indsatser og initiativer. Evalueringen viser, at inklusionen i mange dagtilbud og skoler opleves som tiltag, der kommer og går, og hvor det ofte er vanskeligt for den enkelte medarbejder at se den røde tråd. De mange initiativer og aktiviteter, der er i kommunerne på både dagtilbuds- og skoleområdet, indebærer, at der er en ledelsesmæssig opgave i at holde stor opmærksomhed rettet mod forsat at skabe og opdatere en overordnet ramme og retning for alle indsatserne.

Alle case-kommunerne står, som beskrevet, nu med en ret omfattende kommunikations- og implementeringsopgave, og medarbejderne kalder på et lederskab, som kan angive retning og råde om implementeringsprocessen. Flere medarbejdere kalder også på lederskab, som kan motivere og engagere medarbejdere, der allerede er travlt optaget af organisationsændringer, reform-indfasning, og andre projekter, heraf også flere andre med inklusion for øje.

■ **Konklusion: Der er stort behov for et lederskab, som fortsat italesætter, prioriterer og følger op på inklusionen i praksis.**

Dette lederskab udvises i mange kommuner, men evalueringen viser, at det i den nuværende og kommende implementeringsfase bliver endnu mere nødvendigt, med et tydeligt lederskab, som kan italesætte værdier og sætte mål, følge op, samt sikre evaluering og feedback til medarbejderne.

■ **Anbefaling: At ledelserne i dagtilbud og skoler får mulighed for at prioritere og lede implementeringen af de inklusionsstrategier, som er udviklet i kommunerne.**

Flere styregrupper fastslår, at lederne har en kritisk vigtig rolle i implementeringen af de udviklede handlingsplaner. Det er vigtigt, at der prioriteres ledelsesmæssige ressourcer og fokus på denne ledelsesopgave.

Medarbejdernes holdning til inklusion

Centrale resultater

Den statistiske analyse viser, at medarbejdernes og ledernes holdning til inklusion har betydning for inklusionsarbejdet og inklusionsgraden.⁶⁴

Den statistiske analyse af sammenhænge mellem de tværkommunale parametre og egen vurdering af graden af, at inklusion lykkes, viser således, at de tre parametre *Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde*, *Medarbejdernes holdning til inklusion* og *Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion* i nævnte rækkefølge er de tværkommunale parametre, der har størst betydning for respondenternes opfattelse af, at inklusion lykkes.

Den statistiske analyse af sammenhænge mellem de tværkommunale parametre på skoleområdet og fagligt niveau viser endvidere, at der er en positiv sammenhæng mellem status på parameteret *Medarbejdernes holdning til inklusion* og fagligt niveau (resultaterne af de nationale test). Det ser således ud til, at medarbejdernes holdning til inklusion har betydning for elevernes resultater i de nationale test⁶⁵.

Som inklusionsindekset viser, er der stadig store forskelle på holdningen til inklusion i dagtilbud, PPR og skoler. Holdningsforskellene kan grunde i forskellige kulturer, i de forskellige uddannelsesbaggrunde og i de forskellige målsætninger, områderne arbejder i forhold til. Her spiller de faglige krav, som skolerne arbejder ud fra, markant ind i holdningen blandt medarbejderne, og især også i forældrenes holdning, til inklusion.

⁶⁴ Sådanne sammenhænge præsenteres også i [Clearinghouse 2013](#), som finder, at medarbejdernes positive holdning til inklusion er udslagsgivende for [deres præstationer i forhold til at arbejde inkluderende](#).

⁶⁵ Dog er analysen foretaget uden hensyn til andre forhold, hvorfor man ikke alene baseret på pågældende analyse kan konkludere kausal sammenhæng

Der viser sig i den kvalitative evaluering generelt en positiv holdning til inklusion blandt de involverede medarbejdere i samarbejdskommunerne, men der trives fortsat en række forskellige opfattelser af, hvad der er inklusion, og hvilke mål og metoder, der i den forbindelse er perspektivrige på såvel det politiske niveau som i forvaltning, dagtilbud og skoler. Kommunerne befinder sig stadig midt i paradigmeskiftene mellem idékomplekser og begreber om rummelighed, integration og inklusion.

Der er således i de kvalitative data en del eksempler på, at begreber fra en integrationsdiskurs anvendes i en samtale om inklusion. Der er også mange eksempler på, at der fastholdes et fokus på det enkelte barn og diagnoser frem for på et fokus på mulighederne for fx at skabe differentierede fællesskaber. I flere interviews i case-kommunerne fremkommer der således udsagn, der viser, at der stadig er en tendens til, at nogle aktører opdeler i børn, der skal inkluderes (betegnelsen inklusionsbørn florerer stadigvæk) og i såkaldt normale børns fællesskaber. Fokus kommer på denne måde til at være på det enkelte barn frem for på barnet i fællesskabet.

Evaluator kan dog også konstatere, at der er sket en markant ændring i den måde, man tænker, taler og handler på i forhold til inklusion i nogle af kommunerne og institutionerne. Der er konkrete eksempler på et nyt og ændret sprogbrug, og der opleves også en ændret og mere positiv holdning blandt både forældre og ansatte til, at mange flere børn kan være en del af de børnefællesskaber, der er i både skole og dagtilbud. Til sammen kan det ses som en begyndende forandring i kulturen med en skærpet bevidsthed om et fælles sprog og fælles værdier. Forandringerne kan ses i forbindelse med kompetenceudviklingsindsatser og i forbindelse med, at der er skabt en lettere og mere smidig vej til hjælp og vejledning for lærere og pædagoger.

■ **Konklusion: Der er et stort behov for fortsat information, dialog og videndeling om inklusionsbegreber og værdier.**

Med den store variation, der er i sprogbrug og værdisæt omkring inklusion, kan det tværgående konstateres, at der fortsat er et stort behov for en indsats, der sætter fokus på inklusionsbegreber og på holdning til inklusion i praksis. I den forbindelse er det stadig aktuelt at få skabt dialog og praksis omkring inklusionsbegreber som Traditionel inklusion og Kvalitativ inklusion⁶⁶.

■ **Anbefaling: Det anbefales, at kommunerne fortsat sætter aktiviteter ind på at få udviklet medarbejdernes og ledernes holdninger til inklusion med afsæt i et fælles kommunalt grundlag.**

Det anbefales, at der rettes særligt fokus mod skoleområdet, som vurderer parameteret *Medarbejdernes holdning til inklusion* lavest. Det er vigtigt, at processen involverer alle implicerede medarbejdere. Det vil fremme en fælles forståelse og udvikling af et overblik, som gør det mere overskueligt for ledere og medarbejdere at forholde sig til de mange forskellige inklusionstiltag. Der er dog også behov for at sikre, at det ovennævnte paradigmeskifte bliver fulgt nøje i forhold til medarbejdere i såvel dagtilbuds- som på skoleområdet.

Forældresamarbejde

Centrale resultater

Størstedelen af forældrene på hhv. dagtilbudsområdet og skoleområdet mener ifølge forældreundersøgelsen, at de som forældre har et betydeligt ansvar for at støtte op omkring, at der er et stærkt børnefællesskab i deres barns dagtilbud/klasse. Forældreundersøgelserne viser også i 2015, at

⁶⁶ Jf. Rasmus Alenkærs tanker om inklusion.

størstedelen af de deltagende forældre gerne vil bidrage yderligere til fællesskabet. Der er således stadig et stort potentiale for yderligere forældreinddragelse.

Det er markant, at hhv. 62% og 61% af de deltagende forældre i forældreundersøgelsen ikke kender deres dagtilbuds eller skoles tilgang til inklusion. Det peger i retning af et stort behov for information og dialog med forældrene om dagtilbuddenes og skolernes inklusionstilgang. Dette er en indsats, der ser ud til at være igangsat på dagtilbudsområdet, men som med fordel kan udbygges. Besvarelsene tyder på, at den manglende kommunikation af konkrete strategier betyder, at forældrenes viden om inklusion bygger på mediernes billede af dette.

Forældre til børn i skolen forholder sig positivt til en række sociale værdier i klassen, men i tråd med baseline-undersøgelsen giver forældrene på skoleområdet i den opfølgende undersøgelse også udtryk for en udbredt bekymring for, at inklusion går ud over det faglige niveau. Andelen af bekymrede forældre er højere i undersøgelsen i 2015 end i baseline-undersøgelsen.

Der, hvor det er lykkedes at få arbejdet aktivt med at oplyse og inddrage forældrene på dagtilbuds og skoleområdet, bl.a. ved hjælp af folder-materiale og møder med eksterne oplæg og debat, viser forældreundersøgelsen, at kendskabsgraden til inklusionsindsatsen er øget blandt forældre i dagtilbuddene. I en af kommunerne har man på en skole hængt remindere op på skolens vægge, hvor forældre bliver mindet om, hvad de kan gøre for at støtte inklusionen.

I flere af case-kommunerne, har forældresamarbejdet været på dagsordenen i sidste periode af samarbejdet om inklusionsindsatsen. Selv om der, som nævnt, har været en række lokale initiativer med information og dialogmøder med forældregrupper, og til trods for, at både dagtilbuds- og skoleområdet fremhæver, at samarbejdet med forældrene er afgørende for at lykkes med inklusionen af alle børn, så er der stadig ifølge respondenterne i de kvalitative interviews meget at gøre på dette felt.

Alle interviewede finder da også, at det er en vigtig opgave at skabe grundlag for, at dialogen med forældrene tager afsæt i en mere fælles forståelse af inklusion og ikke kun er baseret på de historier, forældrene hører om i medierne.

Der er dog flere eksempler på kommuner, som har haft succes med at få disse forældreressourcer anvendt i forbindelse med inklusionsarbejdet. Det gælder i en kommune, hvor man via nogle arbejdsgrupper har inddraget forældres perspektiver både i udformningen af *Ressourcelandskabet* og *De Pædagogiske Pejlemærker*. På den måde indgår forældrenes rolle og funktion i samarbejdet omkring børn og elever i begge indsatser. I en anden kommune har man anvendt inklusionsforældre i hver klasse, der har fået til opgave at skulle sørge for fælles gode oplevelser, som kan styrke fællesskaber og øge elevernes (og forældrenes) trivsel.

At forældresamarbejdet kan have betydning for den måde, den pædagogiske og didaktiske tilrettelæggelse af læringen gennemføres på, viser en undersøgelse fra 2015. Her viser den kvalitative evaluering, at der er visse gennemgående elementer, som har betydning for at skabe et inkluderende skolemiljø, som fx tydelig ledelse, et fungerende skole/hjem-samarbejde, tydelighed omkring, hvordan man omgås med hinanden på skolen, samt tydelighed omkring, hvad der skal foregå i klassen, og hvordan det skal foregå.⁶⁷

Der arbejdes i disse år meget både i praksis og i forskningsprojekter med at udvikle, teste og evaluere forskellige tilgange og metoder til inddragelse af forældreressourcer i inklusionsarbejdet. De foreløbige

⁶⁷ Projekt ERIS, Elevers roller i det inkluderende skolemiljø, en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse gennemført af SFI og Konsulenthuset CUBION 2015, se evt. pjecen: Kort og klart: Inkluderende skolemiljøer - elevernes roller. <http://www.sfi.dk/resultater-4726.aspx?Action=1&NewsId=4696&PID=9422>

resultater tyder på, at rammesætningen er vigtig for, at en øget forældreinddragelse udvikler sig til at være en positiv ressource i forhold til inklusionen.

En kommune har udarbejdet en slags praktisk tjekliste, som ifølge kommunen kan være med til at sikre et positivt udfald af forældresamarbejdet⁶⁸.

■ **Konklusion: Det er ikke i ønsket grad lykkedes at involvere forældrene i indsatsen, og der forestår dermed et arbejde i at informere og involvere forældrene yderligere fremover.**

Evalueringen peger på, at det er vigtigt at få øget forældrenes og i øvrigt også medarbejdernes, forståelse for, at inklusion er godt for alle børn, hvis den tilrettelægges grundigt. En international forskningskortlægning⁶⁹, offentliggjort i 2013, viser eksempelvis, at det gavner de øvrige elever såvel socialt som fagligt, når der er børn med særlige behov i en klasse. Her peges særligt på, at eleverne lærer, at mangfoldighed er en styrke, idet de opnår viden om og forståelse af, at ikke alle mennesker er ens eller har lige vilkår.

Evalueringen viser, at særligt skolerne har en stor opgave i at højne forældrenes vidensniveau om inklusion. Hvis det lykkes, kan det muligvis medvirke til at mindske en relativt udbredt bekymring for, om inklusionsindsatsen går ud over det faglige niveau i klassen. Forskning viser, at hvis inklusion lykkes, skaber det også stærkere læringsfællesskaber og dermed bedre læring for både fagligt stærke og mindre stærke elever.

■ **Anbefaling: Evaluators anbefaler, at alle involverede parter, fra forvaltningsniveau til medarbejderne i dagtilbud og skole, arbejder sammen om at sikre yderligere information, dialog med og inddragelse af forældrene.**

Et højere informationsniveau blandt forældrene kan bidrage til at aktivere de potentielle ressourcer, som ligger i inddragelsen af en aktiv forældrekræds. Her er det, som beskrevet, en central pointe, at den måde, forældresamarbejdet rammesættes på, influerer på, hvilken betydning, forældre fællesskaber får⁷⁰.

Udredning og visitation

Centrale resultater

I en del af kommunerne foregår visitationen og tildelingen af støtte stadig per CPR-nummer, ud fra et mangelfokus og ikke i så høj grad ud fra mulighederne i gruppedannelser og holddannelser, som kan tilbyde differentierede fællesskaber for flere børn. Der er dog også kommuner, hvor visitationen og støttebevillinger i højere grad end tidligere fokuserer på og søges til grupper frem for til individer.

Statistiske analyser af sammenhænge mellem status på de tværkommunale parametre og inklusionsgrad, trivsel og fagligt niveau viser, at der på dagtilbudsområdet findes signifikante

⁶⁸ http://www.gladsaxe.dk/inklusion/inklusion/hjaelp_tilprofessionelle/foraeldresamarbejde

⁶⁹ <http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Udd/Folke/PDF12/120907%20forskningsko.pdf>

⁷⁰ Flere undersøgelser og forskningsrapporter peger på, at forældresamarbejde kan have såvel negative som positive effekter, Bengt Persson, nævner i flere publikationer en række parametre som skal være opfyldt for, at forældresamarbejdet bliver en positiv ressource, og lignende overvejelser findes bl.a. i Rapport for Undervisningsministeriet: **Forældresamarbejde og inklusion, Afdækning af et vidensfelt i bevægelse**, Bidragsydere: Maja Røn Larsen (red.), Maria Ørskov Akselvoll, Vibeke Jartoft, Hanne Knudsen, Dorte Kousholt & Johanne Klønborg Raith. Læs mere her:

<http://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Folkeskolereformhjemmeside/2014/August/140821%20Resume%20af%20rapport%20om%20foraeldresamarbejde%20og%20inklusion.pdf>

sammenhænge mellem status på parametrene *Udredning og visitation* og *Medarbejdernes holdning til inklusion* og kommunernes inklusionsgrad på skoleområdet. Sammenhængen er imidlertid ikke højsignifikant. Det viser sig, at jo højere dagtilbudsområdet scorer på disse tværkommunale parametre, des højere er inklusionsgraden på skoleområdet. Det ser således ud til, at det pædagogiske arbejde i dagtilbud har betydning for børnenes senere inklusion i skolesammenhæng. Dette fund understøttes også af eksisterende forskning. Eksempelvis viser SFI's rapport "*Daginstitutionens betydning for børns udvikling*" fra 2014, at det pædagogiske arbejde i dagtilbud har betydning for, hvordan børnene klarer sig senere i livet både i skolen og efterfølgende på arbejdsmarkedet.

I flere kommuner er der indført mere markante økonomiske incitamentsstrukturer. Disse incitamentsstrukturer indebærer, at skolerne skal afskrive et beløb på mellem 140.000 og 187.000, hvis de sender et barn i et specialtilbud (specialklasse og lignende). I nogle kommuner skal der kun betales, hvis det nye tilbud er et internt kommunalt tilbud, men ikke hvis barnet henvises til tilbud uden for kommunen.

De interviewede nævner såvel fordele som ulemper ved disse økonomiske konsekvenser. Blandt fordelene er fx den nævnte øgede opmærksomhed på en endnu grundigere visitationsproces, samt at skolerne nu skal "*øve sig i at beskrive børnenes styrkesider og potentialer*" i forbindelse med vurderinger af, om de med fordel kan forblive i de almene tilbud. Blandt skyggesiderne nævner både ledere og medarbejdere risikoen for, at nogle børn i for høj grad blot er til stede og ikke bidrager eller udvikler sig/lærer noget. I den forbindelse nævner nogle af de interviewede lærere og pædagoger, at ressourcerne til støtte er knappe, og de ytrer bekymring for, at de stille børn bliver overset, fordi de udad-reagerende børn fylder mere i dagligdagen.

Flere og flere kommuner har rettet opmærksomheden mod en indsats, der er så tidlig, at den i flere tilfælde indledes allerede i forbindelse med en registreret graviditet. Her kan erfaringer fra nogle af case-kommunerne, som arbejder med tidlig indsats, være en inspirationskilde for de øvrige samarbejdskommuner, specielt for kommuner, hvor det angiveligt først er, når det er gået skævt, at visitationsprocessen træder ind.

I flere af case-kommunerne er visitationen lagt ud på skolerne, hvilket kan være hensigtsmæssigt i forhold til en tidlig inddragelse af forældre og det team af lærere, det er relevant at inddrage i processen. I en anden kommune er der indført ordninger med "Startstøtte" og "Prøveordning" som redskaber, der skal sikre, at man i tvivlstilfælde kan få afprøvet, om man kan tilbyde barnet nogle tilfredsstillende fællesskabs- og udviklingsmuligheder inden for almenområdet.

■ Konklusioner: Der er kommet et øget fokus på visitationsprocesserne og på en tidlig indsats. Visitationsprocessen har fået en øget betydning i lyset af den incitamentsstyring, som er indført i flere kommuner.

Der kan i flere kommuner spores en forøget opmærksomhed og et styrket tværfagligt samarbejde omkring visitationsprocessen. Bl.a. via dette skarpere fokus, er der i flere kommuner, ifølge interviewpersonerne, sket en nedbringelse af segregeringsgraden.

■ Anbefaling: Det anbefales, at kommunerne forøger det tværfaglige visitationssamarbejde yderligere samt øger fokus på en tidlig indsats.

Det forekommer evaluator at være oplagt også at benytte det tværfaglige forum, som dannes i forbindelse med visitationsprocessen i andre sammenhænge, fx i forbindelse med en tidlig indsats, som jo i princippet med fordel kan sætte ind meget tidligt og længe før visitationen i forbindelse med skolestart.

Såvel forskning som praksis viser, at en tidlig indsats i forhold til børn i vanskeligheder er meget virkningsfuld. Det har mange af kommunerne fokus på, men der er behov for at styrke denne tidlige indsats yderligere. Det er derfor vigtigt, at organiseringen af ressourcerne i kommunerne bidrager til at støtte pædagogers og læreres muligheder for en tidlig identifikation af disse behov, samt at der gives mulighed for en hurtig opfølgning på disse behov. PPR chefernes formand, Jan Kirkegaard, har i flere forskellige sammenhænge påpeget behovet for tidlig indsats, idet han finder, at der i dagtilbuddene er en tendens til, at nogle børn er til stede, men de deltager og udvikler sig ikke som ønsket. Her er det vigtigt at få en fokuseret indsats i gang, som muliggør en god udvikling også i den efterfølgende skolegang. Det handler således om at sikre, at medarbejderne bliver bedre til at identificere børn og sætte ind med indsatser, allerede når børnene er i begyndende vanskeligheder. Forvaltningsledere må i samarbejde med relevante ressourcepersoner tage initiativ til at strukturere samarbejdet omkring en tidlig indsats, så det bliver mere fleksibelt og hensigtsmæssigt for pædagoger og lærere i en travl hverdag.

Det er et vigtigt opmærksomhedspunkt for alle kommuner også fremadrettet at sikre, at de økonomiske overvejelser på skolerne ikke får u hensigtsmæssig indflydelse på de tilbud, der ydes. Der bør således følges meget opmærksomt op på, at inklusion af børn ikke påvirkes u hensigtsmæssigt af kvantitative mål og økonomibetragtninger, men er udtryk for en reel og kvalitetsfyldt inklusion (tilstedeværelse, deltagelse og udvikling/læring).

Andre temaer

Trivsel

Centrale resultater

Trivselsmålinger blandt børn i dagtilbud viser, at størstedelen af børnene:

- Er glade for at gå i børnehave (procentsatsen svinger fra 88% til 96% i de deltagende kommuner)
- Kan lide de andre børn (procentsatsen svinger fra 85% til 92% i de deltagende kommuner)
- Svarer, at de har gode venner i børnehaven (procentsatsen svinger fra 88% til 98% i de deltagende kommuner)

På skoleområdet ligger trivslen stort set på niveau med resultaterne fra 2013 for både 2. og 8. klasse. Trivslen måles således (på en skala fra 1-5) for 2. klasserne til 4,3 og for 8. klasserne til 4,0. Det dækker over, at der fra 2013 til 2015 er sket en lille stigning for 2. klasserne og et mindre fald for 8. klasserne.

Resultaterne ligger i tråd med de netop offentliggjorte statusresultater på inklusionspanelundersøgelsen, som SFI har gennemført. I maj 2015 har 5.500 elever i denne undersøgelse besvaret en spørgeskemaundersøgelse, og resultatet viser, at 67,8% (på en skala fra 1-5) vurderer deres individuelle trivsel til 4 eller derover. Af rapporten fra SFI fremgår det dog, at der er sket et mindre fald på 2,8 procentpoint i trivselsniveauet siden målingen i efteråret 2014.

Forældreundersøgelsen viser, at langt de fleste af de deltagende forældre vurderer, at deres børn er glade for at komme i dagtilbud eller skole.

Forældreundersøgelsen viser dog også, at der er nogle elever, som ikke er så glade. Denne tendens underbygges også både af trivselsmålingerne på dagtilbuds- og skoleområdet og af SFI's undersøgelse, hvor henholdsvis 7,6% og 6,2% af de deltagende elever angiver lave trivselstal, når de vurderer, hvordan de har det i skolen, og hvordan de behandler hinanden i de enkelte klasser. Samme tendens

læses i DCUM's offentliggørelse af Termometeret om elevernes undervisningsmiljø i skoleåret 2014-15. Målingen, der er foretaget blandt 59.439 elever på forskellige klassetrin, viser, at der stadig er mange, der bliver mobbet og drillet i en grad, der gør dem kede af det. Således svarer 57,7% af elever på indskolingstrinnet, at de tit eller nogle gange bliver drillet, så de bliver kede af det, mens 27,1% af elever på mellemtrinnet oplever, at nogle i klassen bliver mobbet. I udskoling er andelen af elever, der oplever dette, 15,3%.

En lignende tendens kan ses i denne evaluerings forældreundersøgelse, hvor nogle forældre, særligt på skoleområdet (36%), giver udtryk for, at de oplever, at der er udfordringer med børn, der holdes udenfor. Problematikken forstærkes af, at det tilsyneladende er de samme børn, der holdes udenfor. Set i den sammenhæng peger undersøgelsen på et behov for, at der bliver sat mere ind for at sikre gode sociale fællesskaber i skolen.

Resultaterne viser også, at elever oftere har legeaftaler med børn fra egen klasse end med børn fra andre klasser. Dette tyder på, at de traditionelle klassefællesskaber stadig har stor prioritet i folkeskolen. Evaluatoren finder det i den forbindelse påfaldende, at godt 14% af børnene enten sjældent eller aldrig har legeaftaler med børn fra deres klasse. Selv om den nye folkeskolereform har lanceret nye muligheder for holddannelse på tværs af årgange, viser den opfølgende undersøgelse ikke en ændring af dette billede.

Undersøgelsen viser en klar tendens til, at forældre til børn på dagtilbudsområdet i højere grad end forældre til børn på skoleområdet oplever inklusion som noget positivt. Således svarer forældre til børn i dagtilbud generelt mere positivt på en række af spørgsmål omkring legemuligheder, støttemuligheder i forhold til håndtering af konflikter, adgang til ressourcer, dannelse af fællesskaber og holdning til inklusion.

Forældre til børn i skolen forholder sig også positivt til en række sociale værdier i klassen, men der udtrykkes samtidig bekymring for, om deres børn bliver forstyrret. Godt 48% af de 1991 deltagende forældre på skoleområdet er desuden enten i meget høj grad eller i høj grad bekymrede for, at inklusionen går ud over det faglige niveau i klassen.

Generelt viser eksisterende forskning, at der er en tæt gensidig påvirkning af børnenes trivsel, undervisningsmiljøet og deres faglige udbytte. Denne sammenhæng understreges i vore analyser af datamaterialet fra de deltagende kommuner, som også viser, at der er sammenhæng mellem høj grad af trivsel og læring. Disse resultater understøtter med andre ord den almene opfattelse af, at børn og unge, som trives, i højere grad udvikler sig og dygtiggør sig fagligt. Samtidigt kan udvikling og faglige resultater føre til bedre trivsel og venskaber.

■ **Konklusion: Grund til øget fokus på sociale fællesskaber.**

Resultaterne fra trivselsmålingen tyder på, at trivslen under stigende inklusionsgrader kan holdes på stort set samme høje niveau. Imidlertid viser såvel de kvantitative som de kvalitative data, at der både i dagtilbud og på skolerne er behov for, at der fokuseres endnu mere på de sociale fællesskaber. Der er fortsat problemer med børn, der savner en ven i dagtilbuddet, og med børn, der holdes udenfor og/eller bliver drillet. Evaluatoren kan derfor konkludere, at det er særdeles vigtigt, at der bliver sat endnu mere ind for at sikre gode sociale fællesskaber.

■ **Anbefaling: Ledere, lærere og pædagoger kan med fordel iværksætte aktiviteter og udbygge eksisterende initiativer, som kan understøtte børnenes relationer i endnu højere grad og hjælpe med at skabe flere relationer for de enkelte børn.**

Erfaringer fra kommuner, som har sat særligt ind på dette område, viser, at lege/læringsmakkere, tværgående aktiviteter i frikvarterer, legeaftaler og besøgsgrupper med fordel kan være dele af en sådan indsats.

Evaluering og feedback

Centrale resultater

Denne evaluering baserer sig generelt set på et meget varieret og sammensat datagrundlag, fordi kommunerne har gennemført forskellige versioner af statusanalyser, og ikke alle kommuner har gennemført trivselsmålinger og forældreundersøgelsen. Det gør det svært at sammenligne på tværs. Svarprocenten, som generelt er lav, varierer også meget fra kommune til kommune og faggrupperne imellem. Evaluator har derfor være nødsaget til at tage forbehold for de kvantitative resultater. Men data er ikke bare grundlaget for denne evalueringens konklusioner og anbefalinger, data er også en vigtig del af grundlaget for den førte politik og de udviklede strategier i kommunerne.

Den kvantitative og kvalitative evaluering viser, at indsatsen på de tværkommunale parametre i flere tilfælde har signifikant positiv betydning for en styrket inklusionsindsats. Parametrene kan tillige fungere som en slags huskeliste/pejlemærke, som kommunerne med fordel kan søge at tage højde for ved iværksættelse af den enkelte indsats. Er forældrene fx tænkt med i indsatsen? Hvordan indgår de forskellige faggrupper i indsatsen? Hvilke kompetencer kræver indsatsen? Er der den fornødne politiske og ledelsesmæssige opbakning, eller hvad skal der til for at opnå den?

I det hele taget viser evalueringen, at der i den mangfoldighed af værdier, metoder, værktøjer og initiativer, som er i spil i case-kommuner og samarbejdskommuner, er et kæmpe potentiale for læring og erfaringsopsamling. Dette læringspotentiale er til stede såvel mellem kommunerne som indenfor kommunerne. Evalueringen viser, at der er et meget stort behov for, at kommunerne får sat mere præcise mål for og etableret en bedre praksis omkring evaluering (hvoraf meget kan være selvevaluering), så der kan drages nytte af den store aktivitet, som udspiller sig på området i disse år.

De kvalitative interviews viser, at der er behov for, at der løbende følges op på implementeringen af inklusionsstrategier og nye inklusionstiltag, samt for at forvaltningen sikrer, at der evalueres regelmæssigt og ud fra klare målsætninger for initiativerne.

Eksempelvist er der i mange kommuner flere forskellige modeller for samarbejdet mellem dagtilbud og skole i forbindelse med overgangen eller sammenhængen mellem børnehaven og skolen. Her efterspørger ledere og medarbejdere selv øget viden om effekter, og det vil i den situation være meget hensigtsmæssigt at få evalueret på hvilke metoder og procedurer, som er særligt effektfulde i forhold til fx børnenes trivsel, inklusion mm.

■ **Konklusion: Evalueringen viser, at der er et stort potentiale for forbedringer af kommunernes datagrundlag og evalueringspraksis på inklusionsområdet.**

Evaluator finder, at den store variation i praksis i dagtilbud og skoler i samarbejdskommunerne kan være en kilde til inspiration og fornyelse på inklusionsområdet, men variationen giver størst værdi, hvis der også regelmæssigt evalueres på og samles op på, hvad der virker mest effektivt og hensigtsmæssigt i forhold til de mål, den enkelte kommune har sat sig for i inklusionsindsatsen. Det er ikke hensigtsmæssigt, hvis variationen og mangfoldigheden fx blot skyldes, at der efter Kommunalreformen og sammenlægningen af mindre kommuner ikke er skabt en tilstrækkelig fælles retning og en praksis, som kan fremme fælles refleksion, indsats og kvalitet på området.⁷¹

Med et forbedret datagrundlag, kan fremtidige strategier og indsatser blive lagt på et mere sikkert grundlag (databaseret ledelse), hvor synsninger i endnu højere grad kan erstattes af viden fra valide data og opnåede resultater.

⁷¹ Steen Hildebrandt og Søren Brandt: Ledelse af Forandring, Kbh. 2009

- **Anbefaling: Evaluators anbefaler, at kommunerne i højere grad styrker deres datagrundlag og deres evalueringspraksis, så beslutninger på inklusionsområdet kan tage udgangspunkt i mere valide data og dokumenterede erfaringer.**

I den sammenhæng kan det anbefales fortsat at benytte forandringsteorimetoden til planlægnings- og udviklingsopgaver, samt at udbygge denne model til også at omhandle evalueringsaktiviteter. Det vil i forbindelse med evalueringerne være vigtigt at orientere de involverede medarbejdere om resultatet af evalueringerne, samt at justere i forhold til de resultater og konklusioner, evalueringen peger på. Det gælder i øvrigt også for resultaterne af nærværende evaluering.

Inddragelse af civilsamfundet

Centrale resultater

Den kvalitative evaluering viser, at der kun er sat få initiativer i gang for at udbygge samarbejdet om inklusion med civilsamfundet, herunder fx idrætsforeninger, spejdere osv.

- **Konklusion: Flere af samarbejdskommunerne er endnu ikke i ønsket grad lykkedes med, at få involveret civilsamfundet.**

Trods målsætninger i flere samarbejdskommuner om at udbygge samarbejdet med civilsamfundet, og også via dette samarbejde at kunne forbedre inklusionsindsatsen, er der kun opnået meget begrænsede resultater på dette område.

- **Anbefaling: Det anbefales, at man i kommunerne eksperimenterer yderligere med forskellige aktiviteter med henblik på at finde gode modeller for involvering af civilsamfundet.**

I den forbindelse vil det også være hensigtsmæssigt at lade sig inspirere af såvel etablerede organisationer, der arbejder med frivillighed, og mere netværksbaserede private organisationer, som arbejder med mere guerilla-inspirerede metoder. Evaluators anbefaler, at man inddrager frivillig-koordinatorer, frivillig-centre og lignende i dette arbejde.

8. Evaluering af samarbejdet mellem LKI og samarbejdskommunerne

Som en del af evalueringen, har CUBION undersøgt, hvordan de syv case-kommuner oplever samarbejdet med læringskonsulenternes inklusionsenhed i MBUL. Formålet er at evaluere samarbejdet med henblik på at kunne anbefale, hvorledes Læringskonsulenternes inklusionsteam fremadrettet i endnu højere grad kan understøtte kommunernes inklusionsindsatser.

I et fokusgruppeinterview med 9 LKI konsulenter, har evaluators desuden afdækket en række elementer i samarbejdet med kommunerne set fra LKI konsulenternes perspektiv.

Vurdering af samarbejdet

Case-kommunernes tilbagemelding på samarbejdet med LKI

Der er generelt stor tilfredshed med samarbejdet med LKI blandt de fleste case-kommuner. Efter en opstart, som flere kommuner fandt noget lang, og efter nogle forventningsafstemninger og

relationsdannelser undervejs i forløbet, kan der ved interviewrunderne i august til oktober 2015 registreres en meget positiv opfattelse af samarbejdet med LKI i næsten alle case-kommuner.

Nogle kommuner er meget glade og ligefrem begejstrede for samarbejdet og ønsker det meget gerne fortsat. Tilfredsheden udtrykkes i de forskellige kommuner på følgende måder:

"Samarbejdet med LKI har levet op til vore forventninger, og LKI-konsulenterne har været med til at systematisere vore tanker om inklusion".

"LKI har været meget anerkendende i deres måde at give os feedback på vores arbejde - vi fik fornemmelsen af, at vi havde gang i noget helt specielt".

"De er gode til at være sparringspartnere og til at stille spørgsmål. Det har givet et bedre resultat. De er meget imødekommende, og de har fået dem til at føle sig godt klædt på. De er også meget inspirerende og har deltaget i arbejdsgrupperne. Det har været en stor hjælp".

"Vi har fået stor hjælp til at facilitere konferencer og temadage, så alle føler, de er en del af processen og går hjem med et godt udbytte. De er gode til at være sparringspartnere og til at stille spørgsmål".

En kommune udtrykker, at samarbejdet er blevet væsentligt forbedret, og at de fra en noget skeptisk holdning i opstarten har fået en anden opfattelse, fordi LKI efter deres mening har ændret stil: *"De koster mere rundt med os nu"*. Det synes man i denne kommune, at de godt kunne have startet på tidligere, men de erkender også, *"at vi også selv kunne også have åbnet munden"*. At de ikke fik gjort det, bevirkede, at der gik for lang tid, før LKI tog styringen.

Flere kommuner finder, at samarbejdet bl.a. har betydet, at de har fået sat fokus på inklusion og er blevet holdt ved ilden, så initiativ og fastholdelse har været styrken i samarbejdet. Flere kommuner nævner endvidere, at de har haft et godt udbytte af forandringsteorimodellen, som LKI introducerede i forløbet, og flere kommuner benytter nu også forandringsteorier i andre sammenhænge.

Flere kommuner nævner desuden, at de bl.a. på baggrund af input fra LKI har fået etableret et stærkt samarbejde på tværs af sektorområder i kommunen.

LKI konsulenterne vurdering af samarbejdet

LKI teamet finder, at samarbejdet med samarbejdskommunerne generelt har fungeret godt, og at det gennem indsatsperioden har udviklet sig endnu mere positivt via etableringen af gode relationer til tovholdere, styregrupper og andre involverede i den kommunale inklusionsindsats.

LKI teamet fremhæver, at det er lykkedes for dem at medvirke til at skabe sammenhæng mellem det, der foregår i kommunerne. *"Ved at anvende forandringsteori-modellen, har vi kunne hjælpe med at prioritere og få målene for inklusionsindsatsen til at hænge sammen med andre aktiviteter og instanser i kommunen"*. LKI-konsulenter fortæller, at man i kommunerne har fået ros for, at *"vi er der og løbende holder fast i nogle af de ting, som vi har snakket med dem om tidligere; at vi bliver ved med at holde tingene fast i sporet"*. De finder selv, at det har været LKI-teamets force, at de har kunnet udfordre og stille nysgerrige spørgsmål om, hvad de fx ville opnå ved at holde et stort møde. Det har de fået gode resultater ud af og god feedback på.

Det har også drejet sig om nogle andre helt simple men vigtige proceskonsulentfunktioner, såsom at lave en dagsorden, at holde talerækken osv. De har også som udefrakommende kunnet medvirke til nogle gange at bryde de magtstrukturer, der er i de forskellige styregrupper: *"Der kommer vi ind og faciliterer og laver et øjeblik neutralitet"*.

"Det er meget moderne at inddrage," fortæller en LKI-konsulent, men ofte inviterer styregruppen eller tovholderne rigtigt mange og glemmer nogle gange formålet med det, og der har LKI kunnet hjælpe også med processtyring. Et andet fokuspunkt for LKI-teamets indsats har været at pege på mere databaseret udvikling. *"Det at få målt og hjælpe dem med, at det bliver meningsfuldt og betydende, det at skabe vidensinformeret udvikling, det er der brug for i kommunerne,"* understreger en LKI-konsulent.

Et skarpere mandat og en tydeligere ydelsespalette

I de kommuner, hvor man trods generel tilfredshed med samarbejdet også er lidt mere forbeholdne, er det især på grund af, at man savnede, at LKI kunne være tættere på praksis. I en kommune nævner styregruppen, at de især har manglet en klar forventningsafstemning og viden om, hvad konsulenten kunne bidrage med, og hvad de skulle bringe ind i samarbejdet. De har oplevet, at de konsulenter, de har haft tilknyttet, ikke selv var klar over, hvilket mandat de egentligt havde.

En anden styregruppe nævner, at de godt ved, at mandatet for LKI måske ikke tillod en meget praksisnær involvering, men deres anke er især, at den sparring og konsulentbistand, de har fået, har været for teoretisk og for langt fra praksis. Et styregruppemedlem udtrykker det således: *"det, at der kommer nogen forbi hver anden måned og giver nogle gode råd og så er væk igen, det virker bare ikke. Det har været godt, de har været der, men det har også ind imellem været lidt for langhåret".*

Andre kommuner vender også tilbage til den manglende viden om, hvad det var for en palette af ydelser, som LKI kunne tilbyde, og selv om det er blevet mere klart undervejs, finder man i disse kommuner stadig et ønske om en mere klar præsentation af de mulige ydelser.

Det ønske er måske meget forståeligt, når andre kommuner beretter, at LKI har været med helt nede i mange detaljer og også ageret sparringspartner for kommunes koordinator for projektet. Der er således tegn på, at LKI har arbejdet på forskellige niveauer og med forskellige ydelser i de individuelle kommuner.

LKI-teamet om Mandat og ydelsespalette

LKI-teamet pointerer, at der er forskel på, hvad de har skruet op for i den enkelte samarbejdskommune, afhængigt af, hvad de i kommunen har arbejdet konkret med.

Noget af det, de har prioriteret, har været *"viden, som i tung forsknings viden, men også fokus på systematik via konkrete redskaber; forandringsmodellen, mødeskabeloner, læringsloops, en model der fastholder fokus på sagen. Det har de (kommunerne) været glade for."*

LKI-teamet ville gerne have suppleret med nogle mere pilot-praksisnære afprøvninger, så man kunne have lave noget mere *"ping pong-agtigt"* i processen. Der er kommet tilbagemeldinger om, at det lange seje træk er godt, men det kunne have været interessant med mere prototype-testning.

Flere nævner, at de gerne ville have lov til at arbejde mere på det decentrale lederniveau, for *"der kan det rykke meget stærkt"*. I det hele taget er udviklingsprojekter med pilotprojekter noget, de gerne vil arbejde mere med.

Tovholderne i kommunerne har arbejdet under meget forskellige vilkår, og adspurgte om det var en idé at stille nogle krav om mere tid og rum til tovholderfunktionen i kommunerne, svarer LKI-teamet, at det forsøger de nu i nye samarbejdskontrakter med kommunerne. En LKI-konsulent svarer: *"Det gjorde vi også tidligere, men det skal være endnu skarpere"*.

En anden konsulent fortæller, at de også har overvejet en strategi om at foreslå en projektgruppe som projektenhed i kommunen, for *"så står de stærkere, hvis de er fire mand i stedet for at stå ene mand."*

LKI-teamet fremhæver, at paletten af ydelser nu er blevet styrket gennem nye praksisnære forløb, som de har udviklet, hvilket de har fået gode tilbagemeldinger på. Konsulenten nævner også, at det kunne have været fint at følge en proces hele vejen rundt; at *"hjælpe med, at det kommer til at ske og koble ledelsesperspektivet med det praktiske"*.

Forventningsafstemning

Det fremstår også ret tydeligt, at en mere grundig forventningsafstemning ved opstart af samarbejdet er et meget nødvendigt udgangspunkt for fremtidige samarbejdsprojekter. En styregruppe udtrykker dette således: *"Nu har vi opbygget relationen og ved, hvad vi kan forvente. Der har ikke været et klokkeklart udspil fra ministeriet om, at det er så og så mange timer, og det er det her, vi bidrager med. Forvent det her, og vi forventer til gengæld det af jer. Det har vi skullet opbygge relationelt hen ad vejen"*.

Der er også ønsker om, at der blandt LKI er andre fagligheder end lærer/pædagog-fagligheder. En repræsentant fra en kommune udtrykker det således: *"Der, synes jeg, at ministeriet skulle have noget mere kompetent. De har for mange lærere med, de skulle også have nogle andre fagligheder. Der mangler et andet perspektiv på det at operere med meget komplekse organisationer. Det er faktisk rigtig komplekst, det vi er i gang med, og der synes jeg ikke rigtigt, de har grebet om den kompleksitet"*.

I andre kommuner er der udtrykt ønsker om, at LKI teamet skal have en bedre indsigt i kommunale forhold.

Overfor dette, er der imidlertid også flere kommuner, som roser den store viden og faglighed, som LKI-teamet besidder. De betoner deres evne til at agere en kritisk ven, stille de *"frække"* spørgsmål og holde dem til ilden. En kommune samler det op således: *"Samarbejdet har været omfattende og kendetegnet af, at LKI ikke har ønsket at presse noget ned over hovedet på kommunen, men har været ydmyge i deres tilgang, og med stor faglighed har LKI koblet sig på kommunens ønsker og tanker"*.

LKI-teamet om Forventningsafstemning

LKI-temaet finder også, at der har været tale om en i visse tilfælde for langsom afklaring af, hvilke ydelser og relationer, som skulle opbygges med samarbejdskommunerne. Det har været en udviklingsproces, og i dag er de mere afklarede og også mere opmærksomme på vigtigheden af forventningsafstemning og behovs- og ydelsesmatch i samarbejdet.

LKI-teamet finder således, at de i dag er betydeligt bedre forberedte på at kunne skabe en hensigtsmæssig forventningsafstemning.

Fordele og ulemper ved samarbejdsmodellen

Kommunerne finder, at der både er fordele og ulemper ved samarbejdsmodellen. Som en af case-kommunerne udtrykker det: *"Fordelen er, at vi får viden ud af den (samarbejdsmodellen) og lærer selv at facilitere netværk mm., og ulempen er, at vi selv skal finde ressourcerne – men det er måske også en fordel, for ellers dækker de tilførte ressourcer jo kun en projektperiode, og så ophører de igen"*. Også andre kommuner finder, at modellen sikrer, at arbejdet og udviklingen bliver mere forankret i kommunen, netop fordi det er kommunens egne ressourcer og folk, der involveres i arbejdet. Dermed undgår man det projektsyndrom, som kendetegner meget af arbejdet med midler fra puljer og fonde. Det er fint, så længe midlerne er der, men når så projektperioden er forbi, så spredes kompetencerne for alle vinde, og meget vender tilbage til tilstanden før projektet. En kommune udtrykker det således: *"Fordelen er, at det bliver mere forankret; det virker godt. Vi tror, at det er rigtig tænkt. Man når måske ikke så meget i projektperioden, men til gengæld fortsætter det efter projektperioden"*.

En kommune finder sådan set, at modellen er fin, men de funderer over, at de netværk og tværgående samarbejdsaktiviteter, som er forsøgt igangsat mellem kommunerne, har været præget af for lidt forpligtelse. *"De har bare meldt fra, når det passede dem (om en anden kommune); her ville det være rart, hvis der var lidt mere snor i."* Evaluators har lidt tilsvarende oplevelser i forhold til den dataindsamling og de besøgsaftaler, som har skullet på plads i nogle af kommunerne, og det kan også konstateres, at nogle kommuner undervejs har meldt fra samarbejdsaftalen med LKI. Det har de kunnet gøre, uden at det har haft nogen økonomiske konsekvenser på grund af samarbejdsaftalens karakter. På den anden side er det måske heller ikke hensigtsmæssigt, at LKI-teamet skulle samarbejde med kommuner, som kun var forblevet i et samarbejde, fordi de havde en økonomisk binding i et aftalegrundlag.

LKI-teamet om samarbejdsmodellen

Der er forskellige holdninger i LKI-teamet til, hvordan samarbejdsmodellen fungerer, og hvorledes den med fordel kan udvikles fremadrettet.

Der er dog i teamet mest stemning for at arbejde videre med en frivillig model, hvor det er kommunernes motivation, samarbejdet baseres på. Der er dog også enighed om, at det kunne være interessant at forsøge med nogle mellemformer, fx med nogle delmål, som man så kan stoppe op ved og finde ud af, om samarbejdet skal fortsætte. På den måde kan der også skabes en mere tydelig konsekvens. Hvis en LKI-konsulent fx en eller flere gange oplever, at der kun kommer en deltager til et gruppemøde, så kan det være baggrund for, at man opsiger kontrakten.

På den anden side kan LKI-teamet også forstille sig at arbejde mere med motivationsdelen, fx i form af nogle gulerødder, som kunne være udvidelse af samarbejdskontrakter, der går godt, hvor de kan forestille sig, at man der kan følge op med nogle yderligere pilotprojekter og mere intensiv støtte osv.

En af konsulenterne finder, at *"hvis vi skal leve op til egne principper (om pædagogik og inklusion), så skal vi gå motivationsvejen, og så er det fordi, det giver mening for kommunen, at de skal finde samarbejdet vigtigt, og så er det der, forpligtelsen stammer fra"*.

Flere konsulenter er positive over for brugen af mere differentierede samarbejdsmodeller, så man i nogle kommuner kunne støtte prototyper, i andre kompetenceudvikling eller "nu og her"-projekter.

Overordnet tror de mest på en pengeløs model, og en konsulent siger, at *"præmissen er rigtig nok, det at de gør det, fordi det giver mening for dem,"* og nævner, at der næste år bliver tale om kortere samarbejdsforløb, hvor de har snakket om at anvende mere konkrete stop-op-møder med deadline, og hvis det aftalte så ikke er gjort, kan samarbejdet stoppes.

Også når det gælder data-leverancerne, hvor der i den forløbne periode har været problemer med lave svarprocenter, foretrækker LKI-teamet generelt, at man anvender den pengeløse model. De finder dog, at der skal arbejdes mere med reel forpligtethed, og at der skal være mere fokus på skridtene på vejen. *"Vi skal være mere fokuserede i, fx hvad vi måler på – hvis statusundersøgelsen fx skal være det redskab, vi skal bruge fremover, så skal de være mere fokuserede, og så vil de nok bedre kunne se målet med det,"* pointerer en konsulent.

Foreholdt, at et par samarbejdskommuner selv nævner, at de i netværkssamarbejderne mellem kommunerne finder, at det er for uforpligtigende, så er der blandt LKI-konsulenterne overvejende enighed om, at det skal man også arbejde med, og peger igen på behovet for en tydeligere forventningsafstemning.

En af konsulenterne nævner, at det også handler om, hvilken mødekultur man rammer. Hun oplever i skoleregi, at det er legitimt, at man ikke kommer, *"og det er der, vi skal sætte ind med stopmøder,"* pointerer en anden konsulent.

Det vil også have stor betydning, at de bliver bedre til at differentiere i forhold til kommunestørrelser, fortæller LKI-Teamet, og de nævner, at de små kommuner typisk har brug for mere bistand end de store, som har et arsenal af konsulenter. *"Og det er vigtigt at italesættelse, at vi som konsulenter også leverer forskellige ting til kommunerne; at vi godt kan differentiere i vores bistand, nogle kommuner får mere end andre, og det er ok,"* nævner en af konsulenterne.

8.1 Konklusioner og anbefalinger vedrørende samarbejdet med LKI og samarbejdskommunerne

Nedenfor bringes konklusioner og anbefalinger vedrørende samarbejdet mellem LKI og samarbejdskommunerne.

- **Konklusion: Såvel samarbejdskommuner som LKI-teamet vurderer, at samarbejdet generelt set har fungeret godt, og at det gennem indsatsperioden har udviklet sig i en positiv retning.**

Der er i løbet af indsatsperioden høstet mange erfaringer, udviklet oplæg og skabt en omfattende viden om inklusion og tilrettelæggelse af inklusionsindsatser.

- **Anbefaling: At der udvikles en guide/tjekliste og vidensbase for fremtidige samarbejdsprojekter med udgangspunkt i de opnåede resultater.**

I de komplekse sammenhænge, som samarbejde om inklusionsindsatser foregår i, vil det være meget hensigtsmæssigt at kunne søge støtte sig ved en vejledningsmappe/tjekliste/vidensbase, som kan være med til at lette styringen af processerne, øge effektiviteten i samarbejdet samt fungere som introduktion til nye deltagere i LKI-teamet.

- **Konklusion: Forventningsafstemning mellem samarbejdskommuner og LKI-teamet er kritisk vigtigt.**

Der er stor forskel på den platform, det enkelte samarbejde er funderet på i forhold til vilkår og ressourcer til tovholderfunktion, arbejdskapacitet og ressourcer i kommunen, præcision i mål og indsats, forskelle mellem arbejdsvilkår i store og små kommuner, kultur og traditioner i center- eller periferi-kommuner mv.

Denne forventningsafstemning kan meget hensigtsmæssigt basere sig på en forundersøgelse à la et "feasibility"-studie og evt. starte op med udgangspunkt i et samarbejde om et pilotprojekt.

- **Anbefaling: At der i forbindelse med indgåelse af samarbejdet fremover i endnu højere grad lægges vægt på en forventningsafstemning – herunder en kortlægning af, i hvilket omfang behovene i en samarbejdskommune kan dækkes af en eller flere LKI-konsulenter.**

Der er behov for en meget grundig forventningsafstemning før indledningen af samarbejdet. I den forbindelse skal det afklares, hvad det er for nogle behov og forventninger, kommunen har, og også gøres tydeligt, hvad det er for en palette af ydelser, som LKI-konsulenterne kan bibringe. Det bør samtidig bl.a. aftales, under hvilke vilkår en tovholder kan forventes at arbejde, hvilke behov og ressourcer, samarbejdet kan centreres om, ligesom det skal være klart, i hvilke situationer samarbejdet kan afbrydes.

Samarbejdet kan med fordel stadig etableres med en til to konsulenter som de gennemgående og faste samarbejdspartnere, men med mulighed for inddragelse af supplerende kollegakompetencer.

Det kan overvejes, om der i fremtidige samarbejdsaftaler skal knyttes "tovholderkontakt" med en gruppe af medarbejdere i kommunen og ikke kun med en tovholder.

Det bør i forbindelse med forventningsafstemningen også klarlægges, under hvilke vilkår samarbejdet evt. kan udvikles og udvides.

■ **Konklusion: Der er stort behov for viden om strategiudvikling og strategisk overblik.**

Det har vist sig, at udviklingen af inklusionsstrategierne i den enkelte kommune har taget meget længere tid end forventet, og samtidigt har det i mange kommuner været en ret lukket proces.

■ **Anbefaling: At LKI-konsulenterne skærper deres metoder og viden om strategiudvikling og får endnu mere fokus på, hvordan inddragelse af medarbejdere og andre relevante interessenter mest hensigtsmæssigt kan finde sted.**

Dette kan fx ske via en tværgående udveksling af erfaringer og læringspunkter mellem LKI-konsulenterne om anvendelsen af forandringsteori, via supplerende kurser om forandringsteori og strategiudvikling, gennem udvikling af indikator-katalog (som inspiration for målbare succeskriterier, tegn på vejen osv.) mm.

■ **Konklusion: Der er behov for, at LKI-teamet får øget viden om kommunal ledelseskultur, procedurer og praksis samt om, hvorledes man optimerer koordinationen af samarbejdet mellem forskellige styringsformer og kulturer.**

Kommunerne efterspørger, at LKI konsulenterne har et større kendskab til kommunernes praksis og ledelsesformer, og tillige at der fra politisk og ministeriel side tænkes i en højere grad af koordination af indsatserne, således at de forskellige indsatser og reformer ikke falder over hinanden.

■ **Anbefaling: At LKI-teamet i endnu videre omfang gøres bekendt med kommunal ledelseskultur og praksis.**

En sådan viden om kommunale forhold findes blandt flere af LKI konsulenterne, men der er behov for, at denne viden deles og gøres tilgængelig for hele LKI-teamet.

■ **Konklusion: Kommunerne efterspørger mere praksisorienterede og kortvarige sparringsforløb.**

Såvel LKI-konsulenter som kommunerne finder, at der, udover de lange og lidt tunge processer omkring forandringsteori- og strategiudvikling for hele indsatsen, kunne suppleres med nogle kortere og mere fleksible pilotprojekter.

■ **Anbefaling: At LKI-teamet fortsætter med at udvikle og formidle praksisnære indsatser og kursusforløb.**

Sådanne pilot- eller prototype-indsatser kunne give hurtigere resultater og erfaringer samt fungere som en platform for bedre samspil med medarbejderne i praksis.

■ **Konklusion: Der er behov for et mere detaljeret og effektivt evalueringsgrundlag i forbindelse med samarbejdsaftalerne med kommunerne.**

Der er behov for et bedre evalueringsgrundlag i mange af kommunerne. Både i forhold til selve samarbejdsprocessen med LKI-teamet, men også generelt i kommunerne omkring inklusionsindsatsen.

■ **Anbefaling: LKI-konsulenterne kan med stor fordel vejlede om og understøtte implementeringen af en mere hensigtsmæssig evalueringskultur og praksis i kommunerne.**

Bedre svarprocenter og hyppigere, men mindre, målinger kan give et bedre beslutningsgrundlag, og det er vigtigt med de mange forandringer og beslutninger og initiativer, som er i spil i kommunerne i disse år. Det vil forbedre mulighederne for en mere præcis og rettidig justering af forventninger, retning og indsats.

■ **Konklusion: En samarbejdsmodel baseret på motivation foretrækkes af såvel kommuner som LKI-teamet, dog med mulighed for mere differentiering og præcisering af samarbejdsaftalerne.**

Der lægges vægt på vigtigheden af, at det er kommunernes motivation, som samarbejdet bygger på. Der er dog behov for at arbejde yderligere med at skabe en reel forpligtethed og have større fokus på skridtene på vejen. Også i den sammenhæng betones behovet for yderligere forventningsafstemning inden kontraktindgåelse.

■ **Anbefaling: At der udvikles differentierede samarbejdsformer på et motiverende grundlag, men med mulighed for anerkendelse af en engageret og målrettet samarbejdskommune.**

En sådan differentiering bør gå hånd i hånd med en præcisering af samarbejdsaftalerne og af, hvad det kræver at indgå i et samarbejde. Det vil være motiverende for kommunerne, hvis der i samarbejdsgrundlaget beskrives muligheder for en intensivering /udvidelse af samarbejdet ved en god målopfyldelse af samarbejdet.

9. Bilag 1: de tværkommunale parametre

Der er opstillet otte tværkommunale parametre, som vurderes som essentielle og generelle, når vi skal vurdere kommunernes samlede inklusionsindsats. De otte tværkommunale parametre udspringer af en analyse af eksisterende viden om inklusion, dernæst har de været drøftet med samarbejdskommunerne på opstartstworkshopperne og med konsulenterne i inklusionsudvikling samt kvalitetssikret af evalueringsteamets tilknyttede eksperter. Dermed har vi tilstræbt, at parametrene vi måler på er relevante, at de afspejler oplevelsen af arbejdet med inklusion, samt at parametrene er i overensstemmelse med førende eksperters viden på området.

De tværkommunale parametre		
		Parametrenes fokuspunkter
1	Tværfagligt samarbejde og organisering af arbejde	1. Hvor mange faggrupper inddrager I i det tværfaglige samarbejde? 2. Er der en fælles forståelse af arbejdet med inklusion? 3. Hvordan er det organiseret? 4. Den oplevede kvalitet af det tværfaglige samarbejde.
2	Kompetencer og ressourcer	1. I hvilken grad oplever lærere og pædagoger at være klædt på til at varetage inklusionsopgaven, og i hvilken grad anvender de kompetencerne i praksis? 2. Hvilke konkrete kompetencer savner de eventuelt – I hvilke situationer savner de dem særligt? 3. Hvilke metoder og koncepter anvendes i arbejdet med inklusion? 4. Hvordan påvirker kommunernes ressourcetildelingsmodel et godt udviklings- og læringsmiljø, der fremmer inklusion?
3	Politisk ansvar og holdning til inklusion	1. I hvilken grad er der politisk opbakning til inklusionsindsatsen i kommunen? 2. I hvor høj grad prioriteres inklusion? 3. Hvor aktivt følger forvaltninger og politikere op på implementeringen og resultaterne?
4	Ledelsesmæssigt ansvar og holdning til inklusion	1. I hvilken grad oplever ledelsen, at de er klædt på til at lede inklusionsindsatsen? 2. I hvilken grad er der ledelsesmæssig opbakning til inklusionsindsatsen? 3. Hvordan udspilles den på de forskellige ledelsesniveauer og i de forskellige læringsrum? 4. I hvilket omfang understøttes og prioriteres inklusionsindsatsen i praksis fra ledelsens side?
5	Medarbejdernes holdning til inklusion	1. I hvilken grad oplever du, at der er opbakning til inklusionstanken blandt medarbejderne i skolen/SFO'en/fritidshjemmet/daginstitutionen/PPR? 2. I hvilken grad vurderer du, at jeres arbejde med inklusion lykkes samlet set på skolen/SFO'en/fritidshjemmet/ daginstitution/PPR?

6	Forældresamarbejde	1. Involveres forældrene som medskabere af inkluderende børnefællesskaber? I givet fald, hvordan og med hvilken effekt? 2. Afdækning af forældrenes holdning til inklusion – og deres egen praksis i relation hertil. 3. Hvordan inddrages øvrigt netværk?
7	Udredning og visitation	1. Er der en procedure for udrednings- og visitationsprocesserne, der understøtter arbejdet med inklusion? 2. Hvilke ressourcepersoner involveres i udrednings- og visitationsfasen? 3. Kender lærere og pædagoger kommunens udrednings- og visitations-procedurer?
8	Udviklings- og elevplaner	1. Afdækning af brugen af udviklingsplanerne og udbyttet heraf 2. Er fokus på både individ og fællesskabsniveau? 3. Hvordan følges der op på planerne?

Det er kun skalaspørgsmålene (I hvilken grad eller ja/nej spørgsmål), der indgår i inklusionsindekset ⁷². Hvis vi eksempelvis kigger på det tværkommunale parameter:

Kompetencer og ressourcer

For et fokuspunkt er der skalaspørgsmål fra statusanalysen, der kan gå ind og belyse punktet. For andre er der ikke skalaspørgsmål, der kan belyse fokuspunktet

● Fokuspunkt 1: I hvilken grad oplever lærere og pædagoger at være klædt på til at varetage inklusionsopgaven, og i hvilken grad anvender de kompetencerne i praksis?

Fokuspunktet vurderes her ud fra:

- I hvilken grad har medarbejderne på din skole/SFO/fritidshjem/ daginstitution/PPR de fornødne kompetencer til at skabe inkluderende undervisning/skabe inkluderende fællesskab og udviklingsmuligheder for alle børn?

● Fokuspunkt 2: Hvilke konkrete kompetencer savner de eventuelt – I hvilke situationer savner de dem særligt?

Fokuspunktet her kan ikke belyses ud fra skalaspørgsmålene

● Fokuspunkt 3: Hvilke metoder og koncepter anvendes i arbejdet med inklusion?

Fokuspunktet her kan ikke belyses ud fra skalaspørgsmålene

● Fokuspunkt 4: Hvordan påvirker kommunernes ressourcefordelingsmodel et godt udviklings- og læringsmiljø, der fremmer inklusion?

Fokuspunktet vurderes her ud fra:

- Har I en samlet plan for kompetenceudvikling af medarbejderne på skolen/SFO'en/fritidshjemmet/daginstitutionen/PPR i forhold til inklusion?

⁷² Spørgsmålene og beregningsgrundlaget er vist i bilag 2

- I hvilken grad vurderer du, at kommunens ressourcetildelingsmodel på folkeskoleområdet/daginstitutionsområdet/SFO området/fritidshjemsområdet området understøtter ønsket om at udvikle inkluderende undervisningstilbud og inkluderende daginstitutioner?

De fokuspunkter der ikke kan belyses via skalaspørgsmålene fra statusanalysen bliver efterfølgende belyst via de kvalitative analyser.

10. Bilag 2: Beregning af inklusionsindekset

Placeringen på inklusionsindekset er beregnet ud fra et vægtet gennemsnit af respondenternes svar på nedenstående spørgsmål fra statusanalyserne. Fordelingen af point i henhold til svar er:

I meget høj grad/Ja	= 5 point
I høj grad	= 4 point
I nogen grad	= 3 point
I mindre grad	= 2 point
Slet ikke/Nej	= 1 point

Respondentgrupperne er: Lærere/Pædagoger/Områdeledere/Skoleledere/SFO-ledere/Fritidshjemsledere/Daginstitutionsledere/PPR

Tværkommunale Spørgsmål parametre

Tværfagligt samarbejde og organisering af samarbejde

- I hvilken grad oplever du, at medarbejderne får den rådgivning og vejledning, som de har brug for i forhold til inklusion?
- Deltager medarbejdere/ledelse i netværksmøder med socialforvaltningen om børn i vanskeligheder?
- PPR: I hvilken grad vurderer du, at netværksmøderne bidrager til at skabe tværgående indsatser for barnets udvikling, trivsel og læring.
- I hvilken grad oplever du, at der er fælles sprog og forståelse af, hvad der ligger i inklusionsopgaven indenfor følgende relationer?
- I hvor høj grad støtter ressourcepersoner på skolen medarbejderne i deres arbejde med at skabe læringsmiljøer og fællesskaber for alle børn?
- I hvilken grad vurderer du, at...
 - a. Der er et godt samarbejde mellem skole og Daginstitution/SFO/fritidshjem om børn i vanskeligheder?
 - b. Der er klare retningslinjer for samarbejdet
- I hvilken grad oplever du, at det er let at få adgang til PPR?
- I hvilken grad vurderer du, at...
 - a. PPR støtter medarbejderne med at fastholde fokus på børnegrupperne?
 - b. PPR støtter medarbejderne i håndteringen af det enkelte barns vanskeligheder?
 - c. PPR hjælper mig/mit team med at holde fokus på, hvordan jeg/vi støtter det enkelte barns læring og trivsel i fællesskaberne
- I hvilken grad oplever du, at der er et godt samarbejde mellem Socialforvaltningen og skolen/SFO'en/fritidshjemmet/daginstitutionen?

Kompetencer og ressourcer

- I hvilken grad har medarbejderne på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution/PPR de fornødne kompetencer til at skabe inkluderende undervisning/skabe inkluderende fællesskab og udviklingsmuligheder for alle børn?
- Har I en samlet plan for kompetenceudvikling af medarbejderne på skolen/SFO'en/fritidshjemmet/daginstitutionen/PPR i forhold til inklusion?
- I hvilken grad vurderer du, at kommunens ressourcefordelingsmodel på folkeskoleområdet/daginstitutionsområdet/SFO området/fritidshjemsområdet området understøtter ønsket om at udvikle inkluderende undervisningstilbud og inkluderende daginstitutioner?

Politisk ansvar samt holdning til inklusion	• Oplever du, at kommunen har klare politiske mål/retningslinjer for inklusion? • I hvilken grad skaber kommunens mål klare retningslinjer for jeres arbejde med inklusion på din skole/ SFO/fritidshjem/daginstitution? • I hvilken grad er forvaltningen i dialog med jer som ledere om mål, muligheder og barrierer i forhold til inklusion?
Ledelsesmæssigt ansvar samt holdning til inklusion	• I hvilken grad har ledergruppen på din skole/SFO/fritidshjem/ daginstitution de relevante kompetencer til at lede arbejdet med inklusion? • Oplever du, at I har klare mål for arbejdet med inklusion på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution? • Har I jeres egne nedskrevne retningslinjer for arbejdet med inklusion på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution/PPR? • I hvilken grad oplever du, at der er opbakning til inklusionstanken blandt medarbejdere og ledelse på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution/PPR? • Har ledelsen og medarbejderne på din skole/SFO/fritidshjem/daginstitution/PPR løbende fælles drøftelser af, hvad det i praksis betyder at arbejde med inklusion? • I hvilken grad står det klart for dig, hvad dit ansvar er som leder i forhold til at arbejde med inklusion? • I hvilken grad vurderer du, at: - a: Jeg eller andre i ledergruppen har systematiske samtaler med den enkelte lærer om mine forventninger til det faglige niveau - Jeg har løbende samtaler med skolens/SFO'ens/fritidshjemmets/daginstitutionens ledelse om forventninger til det faglige niveau - b: Jeg eller andre i ledergruppen har systematiske samtaler med den enkelte lærer om mine forventninger med udgangspunkt i de nationale test
Medarbejdernes holdning til inklusion	• I hvilken grad oplever du, at der er opbakning til inklusionstanken blandt medarbejderne i skolen/SFO'en/fritidshjemmet/daginstitutionen/PPR? • I hvilken grad vurderer du, at jeres arbejde med inklusion lykkes samlet set på skolen/SFO'en/fritidshjemmet/daginstitution/PPR?
Forældre samarbejde	• I hvilken grad oplever du inklusion som noget positivt? • I hvilken grad mener du, at forældrene har et ansvar for at støtte op omkring, at der er et stærkt børnefællesskab i dit barns dagtilbud/klasse? • I hvilken grad oplever du, at forældrene i dit barns dagtilbud/klasse påtager sig det ansvar? • I hvilken grad føler du dig inddraget i arbejdet med fællesskabet i dit barns dagtilbud/klasse?
Udredning og visitation	• I hvilken grad oplever du, at kommunens øvrige administrative styringstiltag fremmer arbejdet med inklusion (visitationsprocedurer, støtteansøgninger, virksomhedsplaner m.v.)?

11. Bilag 3: Trivselsmåling, skole

Oversigt over spørgsmål inden for hver kategori 2013 og 2015

2. klasse		
Spørgsmål	2013	2015
Er du glad for at gå I skole	Er du glad for at gå I skole	Er du glad for at gå I skole
Klassen og venskaber	Er du glad for din klasse?	Er du glad for din klasse?
	Er I gode ved hinanden i klassen?	Er I gode til at hjælpe hinanden i klassen?
	Føler du dig alene i skolen?	Føler du dig alene i skolen?
	Har du nogen at lege med i frikvarterne?	Kan du lide pauserne i skolen?
	Bliver du uvenner med nogen af de andre i skolen?	
		Tror du, at de andre børn i klassen kan lide dig?
Mobning og alvorligt drilleri		
	Er der nogen i skolen, der driller dig, så du bliver ked af det?	Er der nogen, der driller dig, så du bliver ked af det?
	Får du hjælp af de voksne, når du bliver drillet?	
	Får du hjælp af andre børn, når du bliver drillet?	
	Er du med til at drille andre, så de bliver kede af det?	
		Er du bange for, at de andre børn griner ad dig i skolen?

Lærer/elev relationer		
	Er du glad for dine lærere?	Er du glad for dine lærere?
	Får du skæld ud af dine lærere?	
	Er der en voksen på skolen, du kan tale med, hvis du er ked af det?	
		Er lærerne gode til at hjælpe dig i skolen?

12. Bilag 4: Forældreundersøgelsen

Der er i forskningen bred enighed om vigtigheden af forældreinddragelse. I Danmark består et barns liv, for de flestes vedkommende, af tid i daginstitution eller skole/SFO og tid i hjemmet. Så hvis vi vil tage barnets perspektiv, er det af største betydning, at der er sammenhæng. Som beskrevet i midtvejsevalueringen placerer uddannelsesforskeren, John Hattie⁷³, endvidere forældre støtte og hjemmemiljø blandt de faktorer, der har en positiv påvirkning på elevernes læring. Den new zealandske forsker, David Mitchell, taler ligeledes gennemgående om opbakning fra forældre. Særligt er Mitchell optaget af den etos, eller grundlæggende værdisætning, der omgiver skolen. Forældrene anses som en væsentlig del af den proces, hvori en inkluderende etos skabes i elevflokket. Omvendt kan negative og ekskluderende fortællinger iblandt forældrene have en negativ påvirkning på udsatte elevers muligheder for deltagelse i fællesskabet.

Den engelske professor, Alan Dyson, opfordrer, samstemmende med den australske forsker, Kathryn Duckworth, til, at der sættes fokus på det tværfaglige samarbejde omkring udsatte familier, idet det ikke er alle familier, der magter selv at deltage i skole/hjem-samarbejdet. Herhjemme kan vi notere, hvordan interesseforeningen Skole & Forældres egne undersøgelser (statistiske og dialogiske) understreger vigtigheden af, at der er en løbende og åben dialog imellem skole og hjem.

Der er, med andre ord, væsentlige incitamenter til at afdække forældrenes syn på inklusionsindsatsen. Der er evidens i de ovennævnte forskeres resultater for, at en øget indsigt i forældrenes synspunkter og opfattelser giver bedre muligheder for at styrke dagtilbuddenes og skolernes indsats med at skabe velfungerende sociale, psykiske og faglige læringsfællesskaber.

I det følgende præsenteres en række centrale resultater fra de samlede baseline og opfølgende forældreundersøgelser. Den opfølgende forældreundersøgelse baserer sig på svar fra 798 forældre på dagtilbudsområdet og 1991 forældre på skoleområdet, hvilket giver svarprocenter på hhv. 10,9 % og 17,8 %. I baselineundersøgelsen fra 2014 indgik der 2088 forældre på dagtilbudsområdet og 5775 forældre på skoleområdet, hvilket giver svarprocenter på 17,4 % og 19 %. Der er således sket et fald i svarprocenten særligt på dagtilbudsområdet og der skal på begge områder tages forbehold for de lave svarprocenter, men samtidig understreges, at der stadig er tale om svar fra mange forældre..

I forældreundersøgelsen er forældrene blevet stillet en række spørgsmål, hvor de er blevet bedt om, ud fra deres kendskab og erfaringer, at vurdere tilgangen til og arbejdet med inklusion i deres børns dagtilbud eller skoler og SFO. I denne afsluttende rapport sammenlignes den opfølgende undersøgelse med baseline resultaterne og centrale udviklinger i forældrenes vurdering af og holdning til inklusion over tid belyses.

Afsnittet er struktureret efter følgende centrale tematikker:

Baggrundvariable

■ Forældrenes vurdering af børnenes trivsel (Langsigtet mål for inklusionsindsatsen)

⁷³ Dette afsnit bygger på bl.a. følgende referencer:

Dorte Kousholt: Børnefællesskaber og familieliv, Dansk psykologisk Forlag (2011)
 Duckworth, K.: The influence of context on attainment i primary school, Interactions between children, family and school contexts, London, Center for Research on the Wider Benefits of Learning, Institute of Education (2008).
 Dyson, A.: Ledelse hinsides den inkluderende skole, i Alenkær, R. Den inkluderende skole - i et ledelsesperspektiv, Frydenlund (2009)
 Hattie, J.: Synlig læring - for lærere, Dafolo (2013)
 Mitchell, D.: Hvad der virker i inkluderende undervisning, Dafolo (2014)
 Skole og Forældre, læs mere på <http://www.skole-foraelldre.dk/Videnbank/Undersogelser.aspx>

- Forældrenes vurdering af det faglige niveau (Langsigtet mål for inklusionsindsatsen)
- Kompetencer og ressourcer (Tværkommunalt parameter)
- Tværfagligt samarbejde (Tværkommunalt parameter)
- Holdning til inklusion (Centralt i forhold til det tværkommunale parameter om forældresamarbejde)
- Forældrenes medansvar (Centralt i forhold til det tværkommunale parameter om forældresamarbejde)
- Forældreinddragelse (Centralt i forhold til det tværkommunale parameter om forældresamarbejde)
- Viden om dagtilbuddets/skolens tilgang til inklusion

Afslutningsvist bringes en delkonklusion på forældreundersøgelserne.

Præsentationen er baseret på frekvenstabeller samt en række krydstabuleringer (hvor resultater eksempelvis sammenholdes på tværs af dagtilbuds- og skoleområdet, institutionstyper og køn). I forhold til krydstabuleringerne præsenterer vi kun statistisk signifikante sammenhænge.

Respondenter

60 % af forældrerrespondenterne på dagtilbudsområdet er forældre til børn, der går i børnehave. Dernæst kommer dagplejeforældre og vuggestueforældre. Ca. 99 % af forældrerrespondenterne på skoleområdet er forældre til børn i folkeskolen, mens ca. 1 % er forældre til børn i specialskole.

Der er blandt forældrerrespondenterne en rimelig ensartet fordeling af forældre til hhv. drenge og piger – dog er der en lille overvægt af forældre til drenge på begge områder.

Køn	Dagtilbudsområdet	Skoleområdet
Forældre til drenge	51 %	52 %
Forældre til piger	49 %	48 %

Der er en relativ pæn fordeling af forældrerrespondenter på de forskellige klassetrin i indskoling og mellemtrin (varierende fra 11-13 %), mens der er færre forældre til børn i udskoling, der har besvaret undersøgelsen.

Forældrenes vurdering af børnenes trivsel

Er børnene glade for at komme i skole/børnehave/vuggestue/dagpleje

Der tegner sig, i tråd med baselinemålingen, et generelt billede af, at langt størstedelen af forældrene på både dagtilbuds- og skoleområdet oplever, at deres barn er glad for at komme i dagtilbud eller skole "hver dag" eller "hyppigt" (på skoleområdet 86 % og på dagtilbudsområdet 94 %).

På dagtilbudsområdet viser statistiske analyser af datamaterialet – i overensstemmelse med forældreundersøgelsen fra 2014 – at forældre til piger i lidt højere grad end forældre til drenge vurderer, at deres barn er glad for at komme i dagtilbud. Det viser sig desuden, at især forældre til børn i dagpleje,

men også forældre til børn i vuggestue, i højere grad end forældre til børn i børnehave oplever, at deres børn er glade for at komme i dagtilbud.

På *skoleområdet* viser tilsvarende analyser, at der ikke er forskel på drengeforældres og pigeforældres vurdering af, om deres børn er glade for at gå i skole. Det resultat adskiller sig fra forældreundersøgelsen fra 2014, hvor analyserne viste, at forældre til piger i lidt højere grad end forældre til drenge vurderede, at deres barn var glad for at komme i skole. På linje med baselinemålingen vurderer forældre til børn i indskolingen i lidt højere grad end forældre til børn i mellemtrin eller udskoling, at deres barn er glad for at gå i skole.

Har børnene let ved at finde nogen at lege med/være sammen med i frikvarterne?

Som i baselinemålingen tegner der sig et generelt billede af, at størstedelen af forældrene vurderer, at deres børn har nemt ved at finde legekammerater i skolens og dagtilbuddets fristunder.

Hjælper lærere/ pædagoger/andre børnene med at komme i gang med at lege med/være sammen med andre i frikvarterne?

Der viser sig en tendens til, at det i overvejende grad er forældre til børn på dagtilbudsområdet, der har oplevelsen af, at personalet hjælper deres børn med at komme i gang med at lege med andre børn. Det viser sig således, på linje med baselinemålingen, at forældre på skoleområdet ikke i særlig høj grad oplever, at lærere, pædagoger eller andre tilknyttede hjælper deres børn med at finde nogen at lege eller være sammen med i frikvarterne.

Er der børn, der bliver holdt udenfor – og er det de samme børn?

Ser vi nærmere på, hvorvidt forældre til børn på dagtilbuds- og skoleområdet oplever, om der er børn der bliver holdt udenfor i legene og ligeledes på, om oplevelsen er, at det er de samme børn, der holdes udenfor, er det muligt både at identificere en positiv udvikling på dagtilbudsområdet og en negativ udvikling på skoleområdet i forhold til baselineundersøgelsen. En mindre gruppe af forældre (16 %) på *dagtilbudsområdet* vurderer, at der er børn, der holdes udenfor i legene, men tendensen er, at der i 2015 er færre forældre, der oplever dette. Vi ser bl.a. en stigning i forældre, der "aldrig" oplever at der er børn der holdes udenfor fra 21 % i 2014 til 26 % i 2015.

Den positive tendens viser sig også, når forældre på dagtilbudsområdet forholder sig til, om det er de samme børn, der holder udenfor. Her vurderer flere forældre, at det ikke er de samme børn, der holdes udenfor (en positiv stigning i forældre, der svarer "nej" fra 21 % til 36 %).

Ser vi nærmere på *skoleområdet* tegner der sig et andet billede. En stor andel af forældre til børn i skole (36 %) oplever, at der er børn, der holdes udenfor, ligesom næsten halvdelen (47 %) af forældrene vurderer, at det er de samme børn, som holdes udenfor i det daglige. Der er således sket en stigning i andelen af forældre på skoleområdet, der vurderer, at det er de samme børn der holdes udenfor. I baselinemålingen udgjorde denne andel 40 %.

Denne tendens fastslås desuden i den seneste *Inklusionspanelsundersøgelse* fra SFI (Det Nationale Forskningscenter for Velfærd), hvor data viser, at det som oftest er elever, som er tildelt støtte og tilbageførte elever (dvs. de elever, der søges inkluderet i almenundervisningen i folkeskolen fra

segregeret undervisningstilbud), som har vanskeligt ved at opnå en position indenfor og deltage i sociale fællesskaber med andre elever⁷⁴.

Der er desuden færre forældre på skoleområdet, som svarer "ved ikke", hvilket indikerer, at flere forældre har indsigt i og er bevidste om, hvilke børn der står udenfor de sociale fællesskaber i skoleklasserne.

Er der et stærkt børnefællesskab i børnenes klasser?

44 % af forældrene i den opfølgende forældreundersøgelse oplever, at der er et stærkt børnefællesskab i deres barns klasse. En sammenligning med baselinemålingen viser, at der er sket et mindre fald i andelen af forældre, der oplever et stærkt børnefællesskab fra 48 % til 44 %.

Hvor ofte har børnene legeaftaler med andre fra klassen og med børn fra andre klasser?

Forældreundersøgelsen viser, at børnene oftere leger med klassekammerater end med børn fra andre klasser. Det er påfaldende, at mere end 14 % af børnene enten "sjældent" eller "aldrig" har legeaftaler med børn fra deres egen klasse. En sammenligning mellem forældreundersøgelsen 2014 og 2015 viser, en negativ forskydning i retning af, at færre børn leger med børn fra andre klasser end deres egen. Dette indikerer, at bredden på legeaftaler indsnævres, uden at muligheden for legeaftaler internt i de enkelte skoleklasser øges.

Trives børnene i SFO/fritidshjem og klub?

I forældreundersøgelsen fra 2014 svarede godt halvdelen af forældrene, at deres barn enten gik i SFO/fritidshjem eller klub (51 %). I den nyeste undersøgelse fra 2015 er andelen af forældre, hvis barn er indskrevet i SFO/fritidshjem og klub markant lavere (42 %).

Tendensen på SFO-/fritidshjemsområdet er desuden, at størstedelen af forældrene, enten "i meget høj grad" eller "i høj grad", oplever, at deres barn er glad for at være i SFO/fritidshjem. Det viser sig også når vi sammenligner over tid. Dog er udviklingen på klubområdet ikke nær så stabil, når det handler om forældrenes vurdering af, børnenes glæde ved at gå i klub; En sammenligning mellem forældreundersøgelsen 2014 og 2015 viser nemlig, at en betragtelig mindre andel af forældre vurderer at deres barn hhv. "i meget høj grad" og "i høj grad" er glad for at komme i klubben (fra 79 % til 68 %).

På et spørgsmål om, i hvor høj grad deres barn leger med andre børn end dem fra klassen i enten SFO/fritidshjem og klubben, viser undersøgelsen, at størstedelen af forældrene i 2015 (hhv. 83 % og 77 %) – meget lig forældreundersøgelsen fra 2014 – oplever, at deres barn "hver dag", "hyppigt" eller "nogle gange" leger med andre børn end dem fra deres egen klasse.

Sætter personalet i dagtilbud, SFO/fritidshjem og klub aktiviteter i gang, så børn leger med forskellige børn?

Når børnene i dagtilbud, SFO/fritidshjem og klub, leger med forskellige børn i løbet af en uge ser det i forældreundersøgelsen ud til, at denne leg på tværs understøttes af aktiviteter, som personalet igangsætter.

⁷⁴

Christensen, C.P., & Nielsen, C.P. (2015) *Inklusionspanelet – Et forskningsprojekt om inklusion af elever med særlige behov i den almindelige undervisning. Statusnotat 2*. København: SFI (Det Nationale Forskningscenter for velfærd).

En sammenligning mellem forældreundersøgelsen 2014 og 2015 viser en stigning i forældre på både *dagtilbuds-* og *klubområdet*, som oplever at personalet "hver dag" og "hyppigt" sætter aktiviteter i gang, så deres barn leger med forskellige i løbet af ugen. Undersøgelsen viser, i kontrast hertil, at færre forældre på *SFO-/fritidshjemsområdet* i 2015 oplever, at personalet igangsætter aktiviteter, der understøtter børns leg på tværs. Siden forældreundersøgelsen 2014 er andelen af forældre, der svarer "hver dag" og "hyppigt" således faldet fra 40 % til 35 %.

Gør skolen noget aktivt for at alle børn og unge er en del af store eller små fællesskaber i frikvarterene?

Et tilsvarende spørgsmål rettet mod skolen viser, at i alt 29 % af forældrene til børn i skole oplever, at medarbejdere på skolen "hver dag" og "hyppigt" gør noget aktivt for at sikre, at alle børn og unge er en del af fællesskaber i frikvarterene. Dette resultat ligger på niveau med baselinemålingen.

Opsamling på forældrenes vurdering af børnenes trivsel

Overordnet viser besvarelserne, at langt størstedelen af forældre til børn i dagtilbud og skoler oplever, at deres børn hver dag, eller hyppigt, er glade for at skulle afsted om morgenen. Heraf kan vi konkludere, at disse børn tilsyneladende, af deres forældre, opleves som værende i god trivsel. Der er dog på skoleområdet en stor andel af forældre der oplever, at der er børn, som holdes udenfor, og næsten halvdelen af disse forældre vurderer, at det er de samme børn, som holdes udenfor i det daglige. Undersøgelsen viser også, at forældre på skoleområdet ikke i særlig høj grad oplever, at lærere, pædagoger eller andre tilknyttede hjælper deres børn med at finde nogen at lege eller være sammen med i frikvarterne. Det er således værd at holde sig for øje, at en mindre del af børnene, i en eller anden grad, kan have en oplevelse af at være ekskluderet fra fællesskabet.

Forældrenes vurdering af det faglige niveau

Svarene på en række spørgsmål vedrørende forældrenes vurdering af det faglige niveau i deres barns klasse viser:

- At 66 % af de 1991 forældre, der har besvaret undersøgelsen på skoleområdet i 2015 oplever, at det faglige niveau i klassen på en skala fra 1-6 (hvor 6 er "meget højt") ligger i den høje ende af skalaen, dvs. 4, 5 og 6. Til sammenligning oplevede 70 % af forældrene at dette var tilfældet i 2014. Vi kan således identificere en tendens til at færre forældre i undersøgelsen i 2015 oplever det faglige niveau i deres barns klasse som højt.
- At 47 % af forældrene i 2015 oplever, at eleverne, enten i "meget høj grad" eller i "høj grad", bliver udfordret i forhold til eget fagligt niveau, mens 35 % svarer "i nogen grad". Her er vi igen vidne til et mindre fald i andelen af forældre, som mener at deres barn udfordres i relation til eget fagligt niveau. I 2014 oplevede 50 % af forældrene nemlig at dette "i meget høj grad" eller i "høj grad" var tilfældet og 34 % svarede "i nogen grad".
- At 31 % af forældrene oplever, at eleverne i klasserne, enten "i meget høj grad" eller i "høj grad", hjælper hinanden med faglige opgaver, mens 32 % svarer "i nogen grad". Vi er ligeledes i denne sammenhæng vidne til en mindre forskydning i negativ retning, idet færre af forældrerrespondenterne i 2015 vurderer, at børnene hjælper hinanden med faglige opgaver. I 2014 oplevede flere forældre, i alt 35 %, at dette "i meget høj grad" eller i "høj grad" var tilfældet.
- At færre forældre i 2015 oplever, at der er ro i deres barns klasse til fordybelse. Der er nemlig både færre forældre i 2015, der oplever, at der er ro, enten "hver dag" eller "hyppigt" i deres barns klasse

(22 % kontra 27 % i 2014), ligesom der også er flere forældre, som i 2015 oplever at der "sjældent" eller "aldrig" er ro til fordybelse i barnets klasse (20 % kontra 17 % i 2014).

I hvor høj grad er forældrene bekymrede for at inklusionsindsatsen går ud over det faglige niveau i deres barns klasse?

Forældreundersøgelsen 2015 viser, at næsten halvdelen (48 %) af forældrene på skoleområdet, i enten "meget høj grad" eller "i høj grad", er bekymrede for, om inklusionsindsatsen går ud over det faglige niveau i deres barns klasse. Holder vi dette resultat op mod vores data fra 2014 er tendensen, at flere forældre i 2015 bekymrer sig om inklusionsindsatsens negative indvirkning på det faglige niveau i deres børns klasser. I 2014 var det 43 % af forældrene, der delte denne bekymring. Ligeledes er der i 2015 færre forældre, der i "i mindre grad" eller "slet ikke" er bekymrede for inklusionsindsatsen betydning for det faglige niveau. Statistiske analyser af datamaterialet viser, som det var tilfældet i baselineundersøgelsen, at bekymringen for at inklusionsindsatsen går ud over det faglige niveau er højest blandt forældre til børn i indskoling, ligesom forældre på mellemtrinnet er mere bekymrede over inklusionsindsatsen indvirkning på det faglige niveau end forældre til børn i udskoling.

Opsamling på forældrenes vurdering af det faglige niveau

Overordnet set vurderer de deltagende forældre, at det faglige niveau ligger forholdsvis højt. Der er dog en mindre andel af forældre i den opfølgende undersøgelse der vurderer dette end i baselineundersøgelsen. Andelen af forældre, som mener at deres barn i meget høj grad eller i høj grad udfordres i relation til deres faglige niveau er også lidt mindre i 2015 end i 2014. Samtidig oplever en mindre andel forældre i undersøgelsen 2015 at børnene hjælper hinanden med faglige opgaver og flere oplever at der er problemer med uro. I den opfølgende undersøgelse ser vi igen, at der er en udbredt bekymring for, at inklusion går ud over det faglige niveau – og at andelen af bekymrede forældre er steget over tid. Evaluator finder, at disse svar vidner om, at der kan være en række positive muligheder, hvis elever i højere grad kan hjælpe hinanden med faglige opgaver. Der kan således eventuelt være tale om en uudnyttet ressource i at styrke elev til elevsamarbejdet (jf. erfaringer med CL strukturer og paired reading, som i mange af samarbejdskommunerne vurderes at give positive resultater).

Kompetencer og ressourcer

Kompetencer og ressourcer er et af de 8 tværkommunale parametre, der vurderes essentielle for kommunernes inklusionsindsats.

I kompetence- og ressourcesammenhænge tegner der sig det billede, at forældre til børn i dagtilbud i markant højere grad end forældre til børn i skole oplever:

- At medarbejderne får den støtte, der er behov for til at kunne skabe stærke børnefællesskaber – det gælder både for forældreundersøgelserne i 2014 og 2015.
- At medarbejderne i højere grad har mulighed for at håndtere børn i vanskeligheder. I denne sammenhæng bør det nævnes, at andelen af forældre på dagtilbudsområdet, der "i meget høj grad" og "i høj grad" oplever at dette er tilfældet er steget fra 38 % til 42 % fra 2014 til 2015, samtidig med at der er færre forældre på skoleområdet i 2015 end i 2014, som oplever, at lærere og pædagoger "i meget høj grad" og "i høj grad" har mulighed herfor (fra 15 % til 12 %). Denne tendens på

skoleområdet understøttes yderligere af en stigning i forældre, der svarer "i mindre grad" og "slet ikke" (fra 36 % i 2014 til 41 % i 2015)⁷⁵.

Tværfagligt samarbejde

Et andet vigtigt tværkommunalt parameter, i forhold til inklusionsarbejdet, er et velfungerende tværfagligt samarbejde, der kan sikre relevant inddragelse af forskellige faggrupper i inklusionsindsatsen. I denne sammenhæng viser forældreundersøgelsen, at forældre på *dagtilbudsområdet* i langt højere grad end forældre på skoleområdet oplever, at deres barn, eller fællesskabet omkring deres barn, får den støtte, det har behov for i form af fx psykolog, tale-høre-pædagog o.l. Denne tendens er endnu tydeligere i 2015 end i undersøgelsen fra 2014, idet en større andel af forældre på dagtilbudsområdet oplever at børnene får den nødvendige støtte (fra 67 % til 70 %). Statistiske analyser af datamaterialet på *dagtilbudsområdet* viser desuden, at forældre til børn i dagpleje og vuggestue (i vægtet rækkefølge) i højere grad end forældre til børn i børnehave vurderer, at deres barn får den nødvendige støtte. Dette var ligeledes tilfældet i den tidligere forældreundersøgelse.

På *skoleområdet* viser undersøgelsen en forskydning i negativ retning. Her forholder det sig nemlig sådan, at færre forældre i 2015 end i 2014 oplever, at deres barn, eller fællesskabet omkring deres barn, modtager den fornødne støtte i dagligdagen (stigning i forældre, der ikke oplever at den nødvendige støtte gives, går fra 17 % i 2014 til 20 % i 2015). Statistiske analyser viser i denne sammenhæng, at forældre til børn i indskolingen i lidt højere grad vurderer, at deres børn får den nødvendige støtte end forældre til børn i mellemtrin og udskoling – et resultat i tråd med det, vi fandt i forældreundersøgelsen 2014.

Fysiske rammer

De fysiske rammer har også stor betydning for inklusionsindsatsen. I tråd med de ovenstående resultater viser det sig, at markant flere forældre til børn i dagtilbud end forældre til børn i skole vurderer, at der er gode fysiske rammer til dels at fordybe sig og dels at arbejde fysisk aktivt i timerne/lege vildt.

En sammenligning af data fra forældreundersøgelse 2014 og 2015 viser, at færre forældre til børn i dagtilbud i 2015 oplever, at der er gode fysiske rammer, til at børnene kan fordybe sig alene eller i mindre grupper (fra 84 % i 2014 til 80 % i 2015).

Holdning til inklusion

Den overordnede tendens i forældreundersøgelsen er, at markant flere forældre til børn på dagtilbudsområdet end forældre til børn på skoleområdet oplever inklusion som noget positivt. Denne tendens er blevet tydeligere siden gennemførelsen af forældreundersøgelsen i 2014, idet forældre på dagtilbudsområdet i 2015 er mere positivt stemt for inklusionsindsatsen (42 % i 2015 kontra 35 % i 2014), mens færre forældre på skoleområdet deler denne overbevisning (13 % i 2015 kontra 19 % i 2014). Sidstnævnte tendens understøttes af, at også flere forældre på skoleområdet "i mindre grad" eller "slet ikke" anser inklusionsindsatsen som positiv (33 % kontra 40 %).

Forældrene er desuden i forældreundersøgelsen blevet bedt om at angive, i hvilken grad de lægger vægt på følgende forhold i forbindelse med inklusion:

- At der er et fællesskab for alle elever/børn

⁷⁵ Det er dog nødvendigt at tage forbehold for de lave svarprocenter.

- At mit barn ikke bliver forstyrret
- At mit barn får et stort fagligt udbytte (kun skole)
- At mit barn får et stort socialt udbytte (kun skole)
- At mit barn oplever, at det er positivt at mennesker er forskellige
- At ingen elever/børn skal føle sig udstødte
- At dagtilbuddet/skolen skaber et fællesskab, som alle børn kan være i
- At der bliver lagt vægt på at skabe legegrupper/kammeratskaber til alle børn
- At eleverne lærer måder at løse konflikter på
- At alle elever i klassen/børn kan deltage i aktiviteter sammen
- At alle børn/elever føler, at de er en del af et fællesskab

Generelt viser der sig en tendens til, at forældre til børn i dagtilbud vægter de mere bløde sociale værdier højere end forældre til børn på skoleområdet gør. De forhold der vægtes særligt højt blandt alle forældre er: *"At alle børn føler, at de er en del af et fællesskab"* og *"At ingen børn skal føle sig udstødte"*, men også her er andelen af forældre, der har svaret 6, højere blandt forældre på dagtilbudsområdet end blandt forældre på skoleområdet.

En ret høj andel af forældrene til børn i både dagtilbud og skole (hhv. 56 % og 49 %) finder, at det er vigtigt, at deres børn lærer noget om at løse konflikter. Dermed tillægger forældrene også børnene en vigtig rolle i forhold til at sikre trivslen.

Et af de forhold, som forældre på skoleområdet – nu og i 2014 – tillægger højere værdi end forældre på dagtilbudsområdet, er: *"At mit barn ikke bliver forstyrret"*. At forældre på skoleområdet tillægger dette forhold højere værdi kan tolkes som en bekymring for, at deres børn ikke når det ønskede faglige niveau. Denne tolkning understøttes af den tidligere beskrevne stigende bekymring for at inklusionsindsatsen går udover det faglige niveau.

Det er værd at bemærke, at når der spørges ind til værdier omkring fællesskab og diversitet, så er der generelt set positiv opbakning til inklusion. Det ændrer dog ikke på, at en stor andel af svarene, især fra forældre på skoleområdet, er negative i forhold til inklusion. Som nævnt ovenfor er der 40 % af forældrene på skoleområdet, der slet ikke eller kun i mindre grad anser inklusionsindsatsen for at være positiv. Kun 3 % af forældrene på skoleområdet oplever inklusion som noget meget positivt.

Når forældre således giver udtryk for, at de grundlæggende værdier omkring inklusion er vigtige, men at de ikke oplever begrebet inklusion som positivt, kan det tyde på, at forældrene ikke har en tydelig og klar forståelse af inklusion. Derfor ligger der stadig en opgave for forvaltninger, dagtilbud og især for skolerne, i tydeligere at få kommunikeret ud til forældrene, hvad den pågældende kommunes og institutions politik er på inklusionsområdet, så vurderingen kan ske på en fælles, oplyst baggrund. Alternativt kan det også være et udtryk for, at forældrene på et overordnet principielt plan finder inklusion vigtigt, men at de er mere skeptiske, når det angår deres eget barn og de mulige negative konsekvenser, de tænker – eller oplever – inklusion medfører. Dette underbygges af resultaterne ovenfor, hvor forældre på skoleområdet som sagt bekymrer sig over inklusionsindsatsen betydning for det faglige niveau i deres børns skoleklasser. Hvis dette er tilfældet, ligger der også en opgave for forvaltninger og skolerne i, at få oplyst og overbevist forældrene om de gavnlige sider ved

inklusionsindsatsen. I nogle kommuner finder man, at betegnelsen inklusion efterhånden via mediernes omtaler har fået så negativ ladning, at man har valgt at bruge ord som "Stærke Børnefællesskaber" og "Stærke Læringsfællesskaber" om inklusionsindsatsen.

Forældrenes medansvar

Langt størstedelen af forældrene på både dagtilbuds- og skoleområdet mener, at forældre har et betydeligt ansvar for, at der er et stærkt børnefællesskab i dagtilbuddet eller i klassen. Der tegner sig dog det billede, at færre forældre på skoleområdet i undersøgelsen i 2015 mener, at forældre er ansvarlige herfor. Betragteligt færre forældre svarer således i 2015, "i meget høj grad" på spørgsmålet om forældres ansvar for børne-/elevfællesskabet i deres barns klasse (et fald fra 42 % til 36 %). Til gengæld er der dog en mindre stigning i forældre, der svarer "i høj grad" og "i nogen grad".

En statistisk analyse viser desuden en tendens til, at forældrenes vurdering af, i hvilken grad de har et ansvar for at støtte op omkring børnefællesskabet i skolen er faldende i takt med, at klassetrinene stiger. Således vurderer forældre til børn i indskolingen i 2015, som i 2014, i lidt højere grad, at de har et ansvar for, at der er et stærkt børnefællesskab end forældre til børn på mellemtrinnet gør og forældre til børn i udskolingen vurderer dette ansvar lavest.

Ser vi nærmere på datamaterialet fra forældreundersøgelsen viser der sig en tendens til, at forældre på skoleområdet, i højere grad end forældre på dagtilbudsområdet, oplever, at forældrene påtager sig ansvaret for børne-/elevfællesskabet. Det viser sig dog også, at forældrene i langt højere grad oplever, at de selv påtager sig ansvaret mere, end andre forældre gør – en tendens der viser sig på både dagtilbuds- og skoleområdet.

Når resultaterne fra forældreundersøgelsen i 2014 og 2015 sammenlignes kan vi identificere følgende udvikling: Færre forældre på skoleområdet i 2015 oplever at de selv påtager sig ansvaret for at støtte op omkring et stærkt børne-/elevfællesskab i deres barns klasse. I 2014 svarede 62 % af forældrene, at de enten "i meget høj grad" eller "i høj grad" påtog sig dette ansvar, mod 56 % af forældrene i 2015.

Igen – og i overensstemmelse med resultaterne fra 2014 – viser statistiske analyser på datamaterialet for *skoleområdet*, at vurderingen af om forældrene påtager sig ansvaret falder i takt med at klassetrinnet stiger. Således vurderer forældre i indskolingen, i højere grad end forældre i mellemtrinnet og udskolingen, at forældrene påtager sig dette ansvar.

På *dagtilbudsområdet* viser det sig, at forældre til børn i dagpleje, i lidt højere grad end forældre til børn i vuggestue og børnehave, vurderer, at forældrene påtager sig dette ansvar.

Forældreinddragelse

Et centralt punkt i forbindelse med forældresamarbejde er forældrenes involvering i arbejdet med at styrke fællesskabet i dagtilbuddet/skolen. Forældreundersøgelsen viser, at der er et stort potentiale for yderligere forældreinddragelse.

Således føler hhv. 34 % og 39 % af forældrene på dagtilbuds- og skoleområdet sig kun i nogen grad inddraget i arbejdet med fællesskabet i dagtilbuddet/skolen, mens hhv. 28 % og 31 % af forældrene på dagtilbuds- og skoleområdet svarer, at de kun "i mindre grad" eller "slet ikke" føler sig inddraget.

Samtidig svarer hhv. 37 % af forældrene på dagtilbudsområdet og 31 % af forældrene på skoleområdet i den seneste forældreundersøgelse, at de, enten "i meget høj grad" eller "i høj grad", ønsker at blive inddraget yderligere i arbejdet med fællesskabet i dagtilbuddet/skolen. 36 % og 39 % af forældrene på hhv. dagtilbuds- og skoleområdet svarer desuden, at de "i nogen grad" ønsker at blive inddraget

yderligere.

Hvordan kan forældrene understøtte inklusionsindsatsen?

Forældrene er desuden blevet bedt om at angive, hvorledes de vægter følgende måder at understøtte inklusionsindsatsen:

- Bakke op om dagtilbuddets/skolens målsætninger
- Tale pænt om alle børn i dagtilbuddet/skolen
- Fejre fødselsdag så ingen føler sig fravalgt
- Bakke op om sociale klassearrangementer (kun skole)
- Deltage aktivt i forhold til at lave forskellige legeaftaler
- Hjælpe vores børn med at optræde konfliktløsende
- Informere pædagogerne/lærerne om deres barns eventuelle udfordringer
- Informere de andre forældre om deres barns eventuelle udfordringer (kun skole)
- Deltage aktivt i forhold til at lave forskellige legeaftaler
- Fortælle dagtilbuddet/skolen om både positive og negative episoder blandt børnene, som forældrene får kendskab til
- Medvirke til at alle forældre bliver en del af forældre fællesskabet
- Dele viden og erfaringer om lokale foreningsaktiviteter og kulturelle tilbud for børn og forældre

Undersøgelsen viser, at forældre på dagtilbuds- og skoleområdet vægter følgende måder højest – både i forældreundersøgelsen 2014 og 2015:

- Tale pænt om alle børn i dagtilbuddet/skolen
- Informere pædagogerne/lærerne om deres barns eventuelle udfordringer
- Bakke op om sociale klassearrangementer⁷⁶
- Fejre fødselsdag så ingen føler sig fravalgt
- Hjælpe vores børn med at optræde konfliktløsende

⁷⁶ Forskning på dagtilbuds- og skoleområdet viser, at forældres indbyrdes kontakt og relationer (som bl.a. kan etableres i sociale sammenhænge) kan have stor betydning for, om inklusionsindsatsen lykkes på børneniveau. Her påvises det, at forældres kendskab til hinanden og hinandens børn, samt disses engagement og involvering, er en af forudsætningerne for en vellykket inklusionsproces (Brørup Dyssegaard, C., Søgaard Larsen, M; Tiftikci, N. (2013). Effekt og pædagogisk indsats ved inklusion af børn med særlige behov i grundskolen. Systematisk review. København: IUP, Aarhus Universitet).

Det tiltag som forældrene vægter lavest er, ligesom det var tilfældet i forældreundersøgelsen fra 2014, at:

- Dele viden og erfaringer om lokale foreningsaktiviteter og kulturelle tilbud for børn og forældre

Overordnet set vurderer forældrene, at deres indsats for fællesskabet i dagtilbud og skoler er af stor betydning, og at de gerne selv gør en indsats. De oplever dog ikke, at alle forældre støtter op på samme vis. Størstedelen af de deltagende forældre giver udtryk for, at de gerne vil bidrage yderligere til fællesskabet. De synes især, det er vigtigt at være opmærksom på, at de hjemme taler pænt om alle børn, og at alle er med til fødselsdage. De finder det endvidere vigtigt, at der er en god dialog mellem hjem og dagtilbud/skole omkring børns udfordringer og om positive og negative hændelser for barnet, men også at børnene bliver i stand til at løse konflikter.

Det er helt konkrete områder, som den enkelte skole og det enkelte dagtilbud kan vurdere, om de skal tage initiativ omkring, og i givet fald hvordan.

Viden om dagtilbuddets/skolens tilgang til inklusion

At lidt under 2/3 (hhv. 62 % og 61 %) af forældrene på både dagtilbuds- og skoleområdet svarer "ved ikke" på et spørgsmål om, hvorvidt deres barns dagtilbud/skole har en bestemt tilgang til inklusion, vidner om en mangelfuld kommunikation og viden om dagtilbuddets/skolens inklusionsindsats.

Det bør dog i denne sammenhæng pointeres, at færre forældre på både dagtilbuds- og skoleområdet i 2015 svarer "ved ikke" til dette spørgsmål.

Forældremøder, infoba (børneintra) og nyhedsbreve udgør nogle af de primære informationskanaler for begge forældregrupper, mens den personlige kontakt med personalet af forældre på dagtilbudsområdet vurderes til at være den vigtigste kilde til information.

En sammenligning over tid viser, at særligt den personlige kontakt mellem forældre og personale på dagtilbudsområdet har været stigende og derfor nu anses for at være den primære kilde til information omkring inklusionsindsatsen. At flere forældre til børn i dagtilbud således føler sig mere informerede omkring dagtilbuddets tilgang til inklusion indikerer, at man på dagtilbudsområdet i højere grad end tidligere er lykkedes med kommunikationen til forældrene. Det er et skridt i den rigtige retning, men der er stadig en stor gruppe af forældre, som ikke føler sig informeret.

På *skoleområdet* er der i den opfølgende undersøgelse en større gruppe af forældre, der oplever at inklusionsstrategien i deres barns skole videregives ved forældremøder.

På *dagtilbudsområdet* viser en sammenligning mellem forældreundersøgelsen 2014 og 2015, at hvor det før var medierne som fungerede som den primære informationskilde i forhold til inklusion, er det nu dagtilbuddet, som står for denne informationsvideregivelse. Dette understreger endnu engang den tendens, at man på dagtilbudsområdet er blevet bedre til at informere forældre om inklusionsstrategier og inklusion i almindelighed. På skoleområdet er det stadig medierne, som er forældrenes primære informationskilde i forhold til viden om inklusion.

Alt i alt peger ovenstående på, at der forestår et ret stort informationsarbejde, hvis man ønsker, at forældrene skal trække på samme hammel i inklusionsindsatsen. En indsats der ser ud til at være igangsat på dagtilbudsområdet, men som med fordel kan udbygges. Det må blive en prioritering i indsatserne i samarbejdskommunerne at arbejde med udbredelsen af kendskabet til deres mål for inklusionsindsatsen og -strategien.

Konsulenthuset CUBION A/S

Aarhus

Fredensgade 36, 8000 Aarhus C

København

Vester Voldgade 8, 2 th.

1552 København V

Administration

Storegade 12, 1 th. – 8850 Bjerringbro

T: (+45) 8618 1320

CVR. Nr. 2770 5707

www.cubion.dk

cubion@cubion.dk

